ISSN 0130—8114

ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑԵ՛Ք

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

11 1981

Մեր հեղինակներին

«Լենինյան ուղիով» ամսագրի խմբագրությունը խնդրում է հոդվածներ ուղարկելիս ճշտորեն պահպանել հետևյալ կանոնները. տեսական բնույթի հոդվածները՝ 18 մեքենագրական էջից ոչ ավելի, պրակտիկ աշխատանքը և առաջավոր փորձը լուսաբանող հոդվածները՝ 8—10, նամակներն ու թղթակցությունները՝ 4—6, գրախոսականները և մամուլի տեսությունները՝ 6—8 էջ։

Անդրկովկասի ու Հայաստանի հեղափոխական շարժման թեմաներով գրված և Հայաստանում մարքսիզմ-լենինիզմի տարածմանը նվիրված հոդվածները պետք է ունենան ռուսերեն ամփոփում՝ 8 տողի չափով։

Հոդվածները պետք է մեքենագրված լինեն երկու ինտերվալով, երկու օրինակից, հեղինակի կողմից ստորագրված՝ նշելով հեղինակի լրիվ անունը, հայրանունը և ազգանունը, հասցեն, աշխատանքի վայրն ու հեռախոսի համարը։ Խմբագրությանը հանձնված հոդվածներից մեկը պետք է լինի մեքենագրվածի առաջին օրինակը։ Հոդվածում անհրաժեշտ է ցույց տալ մեջբերումների և թվական տվյալների աղբյուրները։

Մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների, կուսակցության և սովետական պետության ղեկավարների, միջազգային բանվորական ու կոմունիստական շարժման ականավոր գործիչների աշխատություններից, պաշտոնական փաստաթղթերի ժողովածուներից վերցված քաղվածքները, վկայակոչումները պետք է լինեն երկերի հատորների կամ աշխատությունների հայերեն, իսկ եթե այդպիսիք չկան՝ ռուսերեն վերջին հրատարակությունից։

Տեսական և գիտական բնույթի հոդվածների վերջում պարտադիր է նշել օգտագործված աղբյուրների համառոտ ցանկը։

Սույն պահանջները խախտողների հոդվածները չեն տպագրվի։ Ներկայացված հոդվածն անհետևանք կմնա, եթե այն ամբողջովին կամ հատվածներով հրապարակված լինի մամուլի և ինֆորմացիայի որևէ օրգանում։

Խմբագրությանն ուղարկված հոդվածները չեն վերադարձվում։

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

11
ՆՈՅԵՄԲԵՐ, 1981
ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1922 Թ.
ИЗДАЕТСЯ С 1922 Г.
Выходит один раз в месяц
на армянском языке

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
«ЛЕНИНЯН УГИОВ» («По ленинскому пути») — теоретический и политический журнал ЦК КП Армении

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ ★ ՀԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

СОДЕРЖАНИЕ

Լ. Ի. ԲՐԵԺՆԵՎԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ «ՊՐԱՎԴԱՅԻ» ԹՂԹԱԿՑԻ ՀԱՐՑԻՆ

ՀԱՐՑ: Վերջերս ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Ռ. Ռեյգանը հայտարարեց, թե Սովետական Միությունը, դատելով, իբր, նրա ղեկավարների՝ «իրար միջև» ունեցած խոսակցություններից, հնարավոր է համարում հաղթանակը միջուկային պատերազմում: Դրանով նա փորձում էր հիմնավորել ԱՄՆ-ի միջուկային զինանոցի արագ մեծացման իր կուրսը:

Ի՞նչ կարող եք ասել Դուք, Լեոնիդ Իլյիչ, ամերիկյան պրեզիդենտի հիշյալ հայտարարության առթիվ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ: Պ-րն Ռեյգանի խղճին թողնելով այն վկայակոչումը, թե, իբր, իրեն հայտնի է, թե իրար միջև ինչ են խոսում սովետական ղեկավարները, ըստ հարցի էության կասեմ հետևյալը: Սովետական ղեկավարության, ինչպես և ամբողջ սովետական ժողովրդի, խոհերն ու ջանքերն ուղղված են մի նպատակի՝ առհասարակ թույլ չտալ միջուկային պատերազմ, վերացնել դրա առաջացման բուն սպառնալիքը:

Մեր միջավայրում մենք ասում ենք այն նույնը, ինչ ես ի լուր ամենքի ասացի ՍՄԿԿ XXVI համագումարի ամբիոնից, այն է՝ փորձել միմյանց հաղթել սպառազինությունների մրցավազքի ասպարեզում, հույս դնել միջուկային պատերազմում հաղթելու վրա՝ վտանգավոր խելահեղություն է:

Կավելացնեմ, որ միջուկային պատերազմից հաղթող դուրս գալու հույսով այդպիսի պատերազմ սկսել կարող է միայն նա, ով վճռել է ինքնասպանություն գործել: Ինչպիսի հզորություն էլ ունենա հարձակվողը, միջուկային պատերազմի սանձազերծման ինչպիսի եղանակ էլ ընտրի, նա իր նպատակներին չի հասնի: Հատուցումը կհետևի անկասելիորեն:

Այսպիսին է մեր սկզբունքային տեսակետը: Լավ կլինի, եթե ԱՄՆ-ի պրեզիդենտն էլ անի պարզ և աներկմիտ հայտարարություն, որը մերժի միջուկային հարձակման բուն գաղափարը՝ որպես հանցավոր գաղափար:

Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ Միացյալ Նահանգները չպաշտպանեն ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի ընթացիկ նստաշրջանում Սովետական Միության մտցրած առաջարկությունը առաջինը միջուկային զենք չկիրառելու վերաբերյալ:

Չէ՞ որ եթե չլինի առաջին միջուկային հարվածը, ապա, հետևաբար, չեն լինի ոչ երկրորդ, ոչ էլ երրորդ միջուկային հարվածները: Եվ, այսպիսով, ինքնըստինքյան անառարկայական կդառնան միջուկային պատերազմում հաղթելու հնարավորության կամ անհնարինության մասին դատողությունները. օրակարգից կհանվի միջուկային պատերազմի հարցը որպես այդպիսին:

Իսկ դա հենց այն է, ինչին ձգտում են աշխարհի բոլոր խաղաղասեր մարդիկ, ինչին հասնելու համար հետևողականորեն ջանքեր են գործադրում Սովետական Միությունը և նրա ղեկավարությունը: Այնպես որ, խոսքը պատկանում է Միացյալ Նահանգներին, նրանց ղեկավարությանը:

ՄԵՐ ՄԵԾ ԵՎ ՀԱՎԵՐԺՈՂ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԸ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ մեծ հեղափոխությամբ սկզբնավորվեց աշխարհի արմատական նորացման, կոմունիստական հասարակարգի կառուցման դարաշրջանը: Հոկտեմբերի ուղիով այսօր ընթանում են միլիոնավոր աշխատավոր զանգվածներ, որով վիճակված է ընթանալ համայն մարդկությանը:

Մենք առաջինն էինք: Եվ մեզ համար հեշտ չէր, ասել է ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը: Հարկավոր էր դիմանալ թշնամական շրջապատման օղակում: Հարկավոր էր ձերբազատվել դարավոր հետամնացությունից: Հարկավոր էր հաղթահարել պատմական իներցիայի հսկայական ուժը և սովորել ապրել նոր օրենքներով՝ կոլեկտիվիզմի օրենքներով:

Ամեն անգամ նշելով հեղափոխության տարեդարձը, մենք վերստին իմաստավորում ենք Հոկտեմբերի մեծագույն նշանակությունը, նրա ներգործության վիթխարի ուժը պատմության ընթացքի, աշխարհի ճակատագրի վրա: Ճշմարիտ է ասված, որ քսաներորդ դարն իր հետ բերեց ավելի մեծ վերափոխումներ, քան նրան նախորդած շատ հարյուրամյակները: Եվ ոչ մի երկիր այդ վերափոխումների մեջ չի ներդրել ավելի ծանրակշիռ ավանդ, քան մեծ Հոկտեմբերի հայրենիքը՝ ՍՍՀՄ-ը, հաղթական սոցիալիզմի առաջին երկիրը:

Սոցիալիզմի օրրանի սոցիալ-տնտեսական հոյակապ թռիչքը ազատագրված աշխատանքի արդյունքն է, աշխատանքի մարդկանց անձնուրաց սխրանքների արգասիքը, որոնք ստեղծեցին ու ստեղծում են նյութական և հոգևոր հարստություն իրենց ու սոցիալիստական բոլոր երկրների բարօրության համար: Մեծ Հոկտեմբերը միաժամանակ ազատագրեց բազում կեղեքվող ազգերի, սկսվեց ազգերի ու ժողովուրդների սոցիալիստական վերածնունդը: Գոյավորվել է մարդկանց պատմական նոր **հանրություն**՝ սովետական ժողովուրդ: Ազգերի մերձեցման հարաճուն պրոցեսը թափանցել է մեր հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտները: Կյանքը հաստատում է, որ մեր հանրապետություններից յուրաքանչյուրի տնտեսական ու սոցիալական ինտենսիվ զարգացումը արագացնում է դրանց բազմակողմանի մերձեցման պրոցեսը: Տեղի են ունենում ազգային կուլտուրաների ծաղկում ու փոխհարստացում, միասնական սովետական ժողովրդի կուլտուրայի կերպավորում:

Սովետական Հայաստանը մեծ Հոկտեմբերի ծնունդն է, լենինյան գաղափարների կենդանի մարմնացումը: 1920 թվականի նոյեմբերյան լուսաշող այգը հայ ժողովրդին ձերբազերծեց ճնշման դարավոր մղձավանջից, նոր ուղի հարթեց նրա սոցիալիստական գալիքի համար: Կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ հանրապետության աշխատավորները, ՍՍՀՄ բոլոր ազգերի հետ միասին, պատմական կարճ ժամանակամիջոցում աննախընթաց վերելք ապրեցին և այսօր իրենց ստեղծարար ջանքերի ու եռանդի շնորհիվ ընթանում են կոմունիզմի կառուցման առաջամարտիկների շարքերում:

Ելնելով անփոփոխ ծրագրային պահանջից՝ ամեն ինչ հանուն մարդու, ամեն ինչ մարդու բարօրության համար, ՍՄԿԿ XXVI համագումարը վերստին հաստատեց տնտեսական աճի առավելապես ինտենսիվ գործոնները վճռականորեն կիրառելու, ամբողջ աշխատանքի արդյունավետությունն ու որակը բարձրացնելու ստրատեգիական կուրսը:

Թևակոխելով ութսունական թվականները՝ կուսակցությունն առաջադրել է

երկրի տնտեսական ու սոցիալական հետագա զարգացման գիտականորեն հիմնավորված ծրագիր: Այն տեսական ու քաղաքական համակողմանի հիմնավորում է ստացել ՍՄԿԿ XXVI համագումարի կողմից և իր կոնկրետ մարմնավորումն է գտել ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—1985 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղություններում:

Ժողովրդի բարեկեցության բարձրացման մեծ ու բազմակողմանի այդ ծրագրի կենսագործումը տեղի է ունենում նյութական արտադրության զարգացման, նրա արդյունավետության աճի հիման վրա: Արտադրության արդյունավետության համակողմանի բարձրացումն արդի տնտեսական զարգացման սկզբունքային խնդիրն է, կոմունիստական շինարարության արդի փուլի տնտեսական-քաղաքական կարևորագույն խնդիրը:

Ժողովրդական տնտեսությունը ինտենսիվ զարգացման ռելսերի վրա փոխադրելու պրոցեսն իր մասշտաբներով, նշանակությամբ ու արդյունքներով իրավամբ հավասարվում է այնպիսի խորագույն վերափոխման, որպիսին երկիրը հիմնովին կերպարանափոխած սոցիալիստական ինդուստրացումն էր:

ՍՍՀՄ-ի էկոնոմիկան զարգանում է որպես միասնական ժողովրդատնտեսական կոմպլեքս: Զգալիորեն աճել է յուրաքանչյուր միութենական հանրապետության տնտեսական պոտենցիալը: Եղբայրական հանրապետությունների ընտանիքում տնտեսական և կուլտուրական շինարարության բոլոր բնագավառներում մեծ հաջողությունների են հասել նաև Սովետական Հայաստանի աշխատավորները:

Գոհունակությամբ ենք նշում հանրապետության աշխատավորների հաջողությունները, որոնք պատվով, ժամկետից շուտ կատարեցին տասներորդ հնգամյակի առաջադրանքներն արդյունաբերական և գյուղատնտեսական արտադրության մարզերում, որի առթիվ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը սրտանց ողջունեց Սովետական Հայաստանի աշխատավորությանը:

Կարմրադրոշ հնգամյակում ապահովվեց հանրապետության էկոնոմիկայի դինամիկ, համամասնական զարգացումը, արտադրված ազգային եկամտի աճը կազմեց 43 տոկոս: Արդյունաբերական արտադրության ծավալը մեծացավ 46,2 տոկոսով: Հատկապես ակնբախ վերելք ունեցան ռադիոէլեկտրոնիկան, սարքաշինությունը, էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերությունը, ճշգրիտ հաստոցաշինությունը:

Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի մշակած տերիտորիալ համամասնությունների կատարելագործման և արտադրաուժերի տեղաբաշխման բարելավման ուղղությամբ կուրսը հնարավորություն ընձեռեց առավել ռացիոնալ օգտագործելու աշխատանքային ու բնական ռեսուրսները, որոշակիորեն կրճատելու գյուղական առանձին շրջաններից ու բնակավայրերից դեպի հանրապետության խոշոր քաղաքները կատարվող միգրացիայի պրոցեսը, նկատելիորեն բարձրացնելու այդ շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը: Գործարկվեցին արդյունաբերական նոր կոմպլեքսներ ու հանգույցներ Չարենցավանում, Աբովյանում, Հրազդանում, Ջրվեժում: Նոր, ժամանակակից ձեռնարկություններ ստեղծվեցին Արարատյան դաշտավայրում, Սյունիքում, Սևանի և տնտեսական մյուս շրջաններում:

Զգալի ամրապնդվել է հանրապետության էներգետիկ բազան: Անցած հնգամյակում էլեկտրակայանների սահմանված կարողությունը մեծացավ 1,4 անգամ: Էներգետիկայի զարգացման գլխավոր արդյունքը ստեղծված էլեկտրական և ջերմակարողություններն են, որոնք հնարավորություն են ընձեռում հզորացնելու ժողովրդական տնտեսության ճյուղերի էներգազինվածությունը:

Կուսակցության XXVI համագումարի առաջադրած տասնմեկերորդ հնգամյակի և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի ծրագրային կարևորագույն ու առաջնահերթ խնդիրներից է պարենային ծրագիրը: Վերջինիս ապահովման հիմքը գյուղատնտեսության հետագա վերելքն է, որի զարգացման գլխավոր ուղղությունները նախատեսված են ՍՄԿԿ Կենտկոմի 1978 թվականի հուլիսյան պլենումի և կուսակցության XXVI համագումարի որոշումներում:

Կուսակցության ագրարային քաղաքականության անշեղ կենսագործման շնորհիվ երկրի ողջ ագրոարդյունաբերական կոմպլեքսը որակապես նոր, ավելի բարձր աստիճանի է հասել: Կենսականորեն շատ կարևոր այդ ճյուղը խարսխված է նյութատեխնիկական հզոր բազայի վրա, որը ներառնում է մեքենայացման բարձր արտադրամիջոցները, ինդուստրիալ հիմքի վրա գործող անասնապահական համալիրները, համակցված կերի արդյունաբերությունը, հիդրոտեխնիկական խոշոր կառուցվածքները, գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման մեծ կարողությունները: Աճել են տնտեսությունների մասնագետների ու ղեկավարների աշխատանքի վարպետությունն ու փորձը, լայնորեն ներդրվում են տնտեսավարման և աշխատանքի կազմակերպման առաջավոր մեթոդներ, բարձրացել է գյուղատնտեսական արտադրության կուսակցական ղեկավարման մակարդակը, ավելի արդյունավետ է դարձել սոցիալիստական մրցությունը:

Հանրապետության կոլտնտեսություններն ու սովխոզները անցյալ տարի պետությանը վաճառեցին 320 կիլոգրամից բարձր միջին քաշով խոշոր եղջերավոր անասունների ավելի քան 55 հազար գլուխ մատղաշ՝ իններորդ հնգամյակում վաճառված 3,7 հազար գլխի դիմաց: Հնգամյակի ընթացքում մեկ կովի կաթնատվությունն ավելացավ 284 կիլոգրամով և կազմեց 1971 կիլոգրամ: Ֆերմաների աշխատավորների առջև խնդիր է դրված այս իսկ տարի զգալիորեն գերազանցել երկու հազար կիլոգրամի բնագիծը: Կաթնատվության ընթացիկ տարվա աճի տեմպերը հիմք են ծառայում այդ խնդրի հաջող լուծման գործում:

Հրազդանցիների փորձը վկայում է, որ գյուղի աշխատավորների արտադրական և կուլտուր-կենցաղային պայմանների բարելավման նկատմամբ կուսակցական, սովետական, տնտեսական մարմինների կողմից ցուցաբերվող հոգատարությունը, շեֆական օգնության և սոցիալիստական մրցության կազմակերպման նոր, հետաքրքրական մեթոդների անդուլ որոնումը, օժանդակ գյուղական տնտեսությունների ըստ ամենայնի զարգացումը գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության և աշխատանքի որակի բարձրացման կարևոր լծակներ են:

Միայն հասնելով կերի բազայի առավել արագ զարգացման, երաշխավորված լինելով ֆերմաներին անհրաժեշտ քանակությամբ և տեսականիով լիարժեք և էժան կեր մատակարարելով, կարելի է լուրջ խոսել անասունների մթերատվության արագ բարձրացման, արտադրության մշտական աճի և պետությանը ավելի մեծ չափով կաթ, միս և այլ մթերքներ վաճառելու մասին: Այս առումով խիստ հրատապ ու կարևոր է ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի առաջադրած խնդիրը՝ տասնմեկերորդ հնգամյակը պետք է դառնա անասնակերի հնգամյակ: Այս դրույթը ճշտորեն որոշում է անասնապահության զարգացման ասպարեզում կուսակցության XXVI համագումարի առաջադրած խնդիրների ընդհանուր շղթայի գլխավոր օղակը: Ընթացիկ տարվա հուլիսին կայացած ՀԿԿ Կենտկոմի պլենումը քննության առավ հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունների խնդիրները կերարտադրության հետագա զարգացման ասպարեզում՝ այդ հարցերի վերաբերյալ ՍՄԿԿ XXVI համագումարի որոշումների և ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի ցուցումների լույսի ներքո: Հաստատվել է տասնմեկերորդ հնգամյակում կերի արտադրությունն ավելացնելու և դրա որակը բարելավելու կոմպլեքսային ծրագիր, որը դրվել է համապատասխան կազմակերպությունների ամենօրյա աշխատանքի հիմքում:

Մեր հանրապետությունում հարյուր հեկտար գյուղատնտեսական հողատարածությանն ընկնող անասունների խտությունը երեք անգամ ավելի է, քան երկրի միջինը: Բացի դրանից, գյուղատնտեսական հողատարածությունների ավելի քան երկու երրորդը օգտագործվում է անմիջականորեն կերարտադրության համար: Հետևաբար, սակավահողության և ջրային ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունը գյուղի աշխատավորների ջանքերը նպատակամղում է ինտեն-

սիվ գործոնների ըստ ամենայնի կատարելագործմանը, կերի ռեսուրսների փոխհատուցման առավելագույն բարձրացմանը:

Կապիտալ շինարարությունն այն ճյուղն է, որի առաջընթացով են մեծապես պայմանավորվում հանրապետության ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերի հաջողությունները: Ձեռնարկված միջոցառումների շնորհիվ ընթացիկ տարում այս ասպարեզում որոշակի բարելավում է նկատվում: Այդուհանդերձ, շինարարական մինիստրությունների ու տրեստների հասցեին արված քննադատական դիտողություններից դեռևս պատշաճ գործնական հետևություններ չեն արված: Հայկական ՍՍՀ արդյունաբերական շինարարության մինիստրության հասցեին ՀԿԿ XXVII համագումարում քննադատական դիտողություններ և առաջարկություններ եղան: Թեև մինիստրության կոլեգիան քննարկել է դրանք և որոշ միջոցներ ձեռնարկել, սակայն կատարվածը բացահայտորեն անբավարար է և առայժմ էական ազդեցություն չի ունեցել գործի բարելավման առումով: Մինիստրությունը շարունակում է զգալիորեն թերակատարել ժողովրդատնտեսական օբյեկտների շինարարության պլանները: Անբավարար է արձագանքել իր հասցեին արված քննադատական դիտողություններին մոնտաժային և հատուկ շինարարական աշխատանքների գլխավոր վարչությունը, որի կազմակերպությունները թերակատարել են մի շարք օբյեկտների մոնտաժային աշխատանքների պլանները: Գյուղական շինարարության մինիստրությունն արձագանքել է իրենց վերաբերող քննադատական դիտողություններին, սակայն դեռևս լրիվ չեն իրականացվել նախատեսված միջոցառումները:

Հարկ է նկատել, որ աշխատավորները հաճախ են դիմում տեղական ու հանրապետական մարմիններին այնպիսի հարցերի վերաբերյալ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են բնակչության բարեկեցության աճին՝ ժողովրդական սպառման ապրանքների արտադրության ավելացմանը, դրանց տեսակի և որակի բարելավմանը, սպասարկումների ոլորտի աշխատանքի կատարելագործմանը: Հարկավոր է հետևողականորեն շարունակել կենցաղսպասարկումը ինդուստրիալ ռելսերի վրա փոխադրելու աշխատանքը, ըստ ամենայնի ընդլայնել սպասարկումների տեսակները, մշտապես բարձրացնելով դրանց որակը, կրճատելով կատարման ժամկետները:

Անհրաժեշտ է այս հնգամյակում հասնել այն բանին, որ գյուղական բոլոր բնակավայրերում ստեղծվեն կենցաղային սպասարկման ժամանակակից օբյեկտներ: Բարելավելով սպասարկման ոլորտի գործունեությունը, հատուկ ուշադրություն պետք է նվիրել աշխատանքի առաջավոր ձևերի ու մեթոդների արմատավորմանը, դրա կուլտուրայի բարձրացմանը: Ինչպես շեշտվեց ՀԿԿ XXVII համագումարում, սպասարկման ոլորտում դեռևս գոյություն ունեցող բացասական դրսևորումներն ուղղակի հետևանք են այն բանի, որ բնակչության սպասարկմամբ զբաղվող մինիստրությունները, ժողովրդական վերահսկիչները, գերատեսչությունների ղեկավարները, ներքին գործերի մարմինները, ինչպես նաև վերահսկիչ, վերստուգիչ ֆունկցիաներով օժտված կազմակերպությունները հետևողականորեն չեն կատարում Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի 1975 թվականի հունվարյան պլենումի որոշումները, իսկ կուսակցական կոմիտեներն անբավարար են վերահսկում այդ գործը:

Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման ասպարեզում ձեռք բերված հաջողությունները մեծապես պայմանավորվում են էկոնոմիկայի ղեկավարման կուսակցության քաղկոմների ու շրջկոմների, սկզբնական կուսակցական կազմակերպությունների կազմակերպչական, գաղափարադաստիարակչական աշխատանքի մակարդակի աճով: Այդ հաջողությունները կուսակցական կազմակերպությունների նպատակասլաց գործունեության, աշխատավորների ջանքերի հմուտ մոբիլիզացման, յուրաքանչյուր աշխատողին հանձնարարված տեղամասի, ամբողջությամբ վերցրած, աշխատավորական կոլեկտիվի գործերի համար բարձր պատասխանատվության դաստիարակման արդյունքն են:

Պետք է չանտեսել նաև սոցիալ-տնտեսական զարգացման ասպարեզում, մարդկանց գաղափարաքաղաքական դաստիարակության գործում եղած թերությունները, ինչպես նաև կուսակցական կազմակերպությունների, սովետա-

կան, տնտեսական մարմինների ծավալած գործունեությունը դրանց հետևողական հաղթահարման նպատակով:

Սոցիալիստական հասարակության բոլոր ոլորտներում գործերի վիճակի քննադատական, խոր ու սկզբունքային վերլուծության օրինակ է կուսակցության XXVI համագումարին տրված ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետվությունը: Ստեղծագործական մարքսիզմ-լենինիզմի այդ ակնառու փաստաթուղթը համոզիչ վկայում է, որ կոմունիստական կուսակցության կյանքում քննադատությունն ու ինքնաքննադատությունը եղել ու մնում են նրա զարգացման անխախտ պայմանը: Այդ իմաստով հատկանշական են սկզբնական կուսակցական կազմակերպությունների անցած և այժմ տեղի ունեցող հաշվետու-ընտրական ժողովները, կուսակցության շրջանային ու քաղաքային կոնֆերանսները, ինչպես նաև Հայաստանի կոմկուսի XXVII համագումարը: Կոմունիստներին հուզում են էկոնոմիկայի, գիտության ու կուլտուրայի զարգացման, մասսաների շրջանում տարվող գաղափարադաստիարակչական աշխատանքի կատարելագործման, կյանքի բոլոր ոլորտների ղեկավարման բարելավման շատ հարցեր: Բացահայտելով իրենց կազմակերպությունների աշխատանքում տեղ գտած թերությունները, կոմունիստները արժեքավոր շատ դիտողություններ են անում կուսակցական, սովետական, տնտեսական և հանրապետական մյուս մարմինների հասցեին, հանդես գալիս կարևոր, ուշադրության արժանի առաջարկություններով:

Լենինը շատ էր մտորում կառավարող դարձած կուսակցության մասին, կոմունիստներին շարունակ նախազգուշացնելով կոմնամպարծությունից: Նա սովորեցնում էր, որ սեփական սխալների նկատմամբ կուսակցության վերաբերմունքը նրա լրջության, իր դասակարգի, աշխատավորության հանդեպ իր պարտականությունները գործնականում կատարելու նրա ունակության կարևորագույն չափանիշներից է: Հաջողությունների համար հպարտանալը չպետք է հանգեցնի մտավոր ծուլության, աշխատանքով հրապուրվելը պետք է զուգակցվի անբավարարության անհանգիստ զգացումի հետ:

«...Ինքնաքննադատությունն անպայման անհրաժեշտ է ամեն մի կենդանի ու կենսունակ կուսակցության համար,— նշել է Վ. Ի. Լենինը.— Ինքնագոհ օպտիմիզմից ավելի գռեհիկ բան չկա»:

Նոր կյանքի զարգացման դիալեկտիկան ենթադրում է կուսակցության ղեկավարման հարաճուն դերի հետ մեկտեղ պետական ու հասարակական կազմակերպությունների իրավունքների ընդլայնում: Սոցիալիստական դեմոկրատիայի կատարելագործումը՝ մասսաների ստեղծագործական ակտիվության հետագա զարգացումը, նրանց գործուն մասնակցությունը պետական ու հասարակական կառավարմանը կոմունիստական հասարակարգի կառուցման կարևորագույն օրինաչափություններից է:

Սովետական հասարակությունն աշխատանքի մարդկանց հասարակություն է: Մեզանում աշխատանքը և՛ երկրի հարստության գլխավոր աղբյուրն է, և՛ անհատի հասարակական դիրքի վճռական չափանիշը, և՛ յուրաքանչյուր սովետական ընտանիքի բարեկեցության հիմքը: Աշխատանքի նկատմամբ նոր վերաբերմունքը, որը ցայտուն կերպով դրսևորվում է, մասնավորապես, սոցիալիստական մրցության մեջ, սոցիալիզմի ամենաթանկ հասույթն է:

Վերջերս հանդիսությամբ նշվեց Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանի ասպետ Հայաստանի կոմերիտմիության 60-ամյակը, որն այժմ իր շարքերում միավորում է ավելի քան կես միլիոն պատանիներ ու աղջիկներ: Հայաստանի կոմերիտմիությունը մեծ աշխատանք է կատարում երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության ասպարեզում, ակտիվորեն մասնակցում է տնտեսական ու կուլտուրական շինարարությանը:

Մեր վերածնված ժողովրդի ստեղծագործ մտքի փայլուն դրսևորումները հարստացրին նրա հոգևոր կյանքի բոլոր ոլորտները: Գիտության, կրթության, արվեստի ու գրականության ասպարեզում մեր հաջողությունները իրոք անգնահատելի են: Այժմ երկրում յուրաքանչյուր չորրորդ աշխատողը հիմնականում կապված է մտավոր աշխատանքի հետ:

Մեր երկրի աշխատավորները ամենատարբեր հարցերով դիմում են հա-

րազատ կուսակցությանը, պատմում իրենց նկատառումների և հոգսերի մասին, քննադատում են եղած թերությունները: ՍՄԿԿ-ն գնահատում է այդ վստահությունը, իր կազմակերպություններից, յուրաքանչյուր կուսակցական աշխատողից պահանջում է անչափ ուշադիր վերաբերվել աշխատավորների նամակներին և առաջարկություններին, կատարելագործում է ներկուսակցական կյանքի մասին բոլոր սովետական քաղաքացիներին տրվող ինֆորմացիան, ծավալում է քննադատությունը և ինքնաքննադատությունը: Ժողովրդի և կուսակցության միասնությունը ՍՄԿԿ-ի ուժի անսպառ աղբյուրն է:

Այդ միասնության ամրապնդման կարևոր միջոցը գաղափարախոսական, քաղաքական-դաստիարակչական աշխատանքն է: Կուսակցությունը վերլուծելով այդ աշխատանքի վիճակը՝ առաջադրեց դրա հետագա կատարելագործման հարցը: Դա ամենից առաջ որոշվում է այն պայմաններով, որոնցում մենք ապրում և աշխատում ենք: Փոխվել է սովետական մարդը, հարստացել են նրա գիտելիքները, աճել են հոգևոր պահանջմունքները: Առավել ակտիվանում է մեր երդվյալ դասակարգային հակառակորդը, որը ձգտում է քայքայիչ ազդեցություն գործել սովետական մարդկանց գիտակցության վրա: Համապատասխանաբար փոխվել են նաև կուսակցության գաղափարախոսական աշխատողների տրամադրության տակ եղած ռեալ հնարավորությունները, միջոցների զինանոցը: Ելնելով դրանից, այժմ գաղափարադաստիարակչական աշխատանքի բովանդակությունը պետք է լինի ավելի հրատապ, իսկ դրա աշխույժ, հետաքրքրական ձևերը համապատասխանեն սովետական մարդկանց ժամանակակից պահանջներին ու հարցումներին: Մասսայական ինֆորմացիայի ու պրոպագանդայի միջոցները իսկապես կոչված են ամրապնդելու կուսակցական ու համաժողովրդական հասարակական կարծիքը:

Կուսակցական լուսավորության մեջ գլխավոր հարցը նրա արդյունավետությունն է: Անհրաժեշտ է, որ կուսակցական քաղաքականությունը միաձուլվի մասսայական գործունեության հետ, մարդկանց սովորեցնի, Վ. Ի. Լենինի բառերով ասած՝ «Գործել այնպես, ինչպես իրոք այդ պահանջում է կոմունիզմը»: Այսինքն ապահովել կուսակցության գաղափարատեսական, քաղաքական-դաստիարակչական, կազմակերպչական և տնտեսական աշխատանքի միասնություն: ՍՄԿԿ XXVI համագումարը ուշադրություն հրավիրեց այն բանի վրա, որ գաղափարախոսական, պրոպագանդիստական ակտիվով է առաջին հերթին պայմանավորվում մարդկանց վերաբերմունքը կուսակցական ուսուցման նկատմամբ: Մարդիկ պետք է իրենք ձգտեն դեպի այդ ուսուցումը, որպեսզի կոլեկտիվ կերպով քննարկեն հրատապ պրոբլեմները, ստանան բոլորին հուզող հարցերի պատասխանները, լրացնեն իրենց գաղափարատեսական գիտելիքները: Ղեկավարվելով համագումարի որոշումներով, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի ցուցումներով, ՍՄԿԿ Կենտկոմը որոշում է ընդունել «ՍՄԿԿ XXVI համագումարի որոշումների լույսի ներքո կուսակցական ուսուցման հետագա կատարելագործման մասին», որտեղ զարգացվել և կոնկրետացվել են համագումարի հիմնադրույթները: ՍՄԿԿ Կենտկոմը նշել է, որ կուսակցական ուսուցումը դեռևս լիովին չի բավարարում կյանքի պահանջներին, պատշաճ չափով չի շաղկապվում կոմունիստական շինարարության նոր խնդիրներին, հասարակական-քաղաքական և արտադրական հրատապ խնդիրների լուծման հետ:

ՍՄԿԿ Կենտկոմը մշակել է միջոցառումների համակարգ, որը հնարավորություն է ընձեռում կուսակցական ուսուցման բովանդակությունն ու կազմակերպական ձևերը համապատասխանեցնել զարգացած սոցիալիզմի պահանջներին, համաշխարհային ասպարեզում մղվող գաղափարախոսական պայքարի նկրտումներին, կոմունիստների հանրակրթական և քաղաքական պատրաստության աճած մակարդակին: Կուսակցական ուսուցման կատարելագործումը Կենտրոնական կոմիտեն համարում է ՍՄԿԿ-ի ղեկավար դերի հետագա բարձրացման, կուսակցական կազմակերպությունների մարտունակության աճի, սովետական ժողովրդի միասնության, կուսակցության շուրջ նրա համախմբվածության ամրապնդման անհրաժեշտ գրավական: ՍՄԿԿ

կենտկոմի ցուցումների կենսագործումը նոր փուլ կնշանավորի կուսակցության քաղաքական լուսավորության սիստեմի զարգացման գործում:

«Ավրորայի» համազարկերից մինչև լենինյան կուսակցության պատմական XXVI համագումարը, Հոկտեմբերյան հեղափոխության թռիչքի բարձունքից այսօր հատկապես խոր կերպով է գիտակցվում սովետական զինված ուժերի անգնահատելի դերը սոցիալիզմի մեծ նվաճումների պաշտպանության գործում: Հեղափոխական մարտերի բովում ծնունդ առած մեր բանակն իր գոյության սկզբից դարձավ առաջին սոցիալիստական պետության աշխատավորների նվաճումների հավատարիմ պաշտպանը: Մեծապես ուշագրավ է, որ Անդրկովկասյան Կարմրադրոշ զինվորական օկրուգի 60-ամյակը նշվեց Անդրկովկասի եղբայրական հանրապետությունների հոբելյաններից անմիջապես հետո: Դրանք մեր ընդհանուր տոներն են, բանակի ու ժողովրդի անխախտ միասնության, անդրկովկասյան ռազմիկների և Անդրկովկասի հանրապետությունների աշխատավորների եղբայրության ու բարեկամության ևս մի փայլուն արտահայտություն:

Երկրի անվտանգության ամրապնդումը և աշխարհի խաղաղության պաշտպանությունը անբաժանելի գործ են դարձել սովետական պետության և նրա զինված ուժերի համար: Դա առանձնահատուկ նշանակություն ունի հիմա, երբ իմպերիալիզմի ու ռեակցիայի ուժերը լուրջ սպառնալիք են ստեղծում խաղաղության գործի համար: ԱՄՆ-ի կառավարող շրջանները ծավալել են չտեսնված մասշտաբների սպառազինությունների մրցավազք: Նրանք գիտակցաբար բորբոքում են միջազգային լարվածության օջախները, խրախուսում են բացահայտ ագրեսիայի և միջազգային բանդիտիզմի ակտերը:

Իմպերիալիստական լկտի, ագրեսիվ կուրսին Սովետական Միությունը, նրա կոմունիստական կուսակցությունը հակադրել են 80-ական թվականների համար ՍՄԿԿ XXVI համագումարի մշակած խաղաղության ծրագիրը՝ միջազգային լարվածության թուլացումն ամրապնդելու, ամբողջ մարդկության համար անխուսափելի աղետով հղի հրթիռամիջուկային պատերազմը կանխելու կոնկրետ գործնական առաջարկությունները: Այս պայմաններում առանձնապես աճում է ՍՍՀՄ զինված ուժերի պատմական պատասխանատվությունը աշխարհի խաղաղության բախտի համար: Սովետական մարդիկ վստահ են, որ սովետական բանակը, ինչպես միշտ, հավատարիմ կլինի իր պարտքին, ինչպես միշտ նա գտնվում է անփոփոխ բարձր մարտավիճակում: Մեր ռազմիկների մարտավիճակի վառ և տպավորիչ ցուցադրում եղան զորքերի և նավատորմի ուժերի՝ վերջերս մեծ հաջողությամբ անցկացված «Արևմուտք—81» զորավարժությունները, որոնք ղեկավարում էր ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամ, ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստր, Սովետական Միության մարշալ Դ. Ֆ. Ուստինովը:

Անդրկովկասյան ռազմիկներն իրենց 60-ամյակը դիմավորեցին մարտական ու քաղաքական պատրաստության, ՍՄԿԿ XXVI համագումարի պատմական որոշումների իրականացման գործում ձեռք բերված նշանակալի հաջողություններով: Օկրուգի ռազմիկները, ինչպես միշտ, աչալրջորեն և հուսալիորեն կպաշտպանեն սովետական մարդկանց խաղաղությունն ու անդորրը, կպահպանեն ու կբազմապատկեն Անդրկովկասյան Կարմրադրոշ զինվորական օկրուգի հեղափոխական և մարտական ավանդույթները:

Մեծ Հոկտեմբերի 64 տարելիցը և Նոյեմբերյան այգի 61-ամյակը մեր ժողովրդի մեծագույն ազգային տոներն են, նրա նորանոր հաջողությունների առհավատչյան:

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼԸ

Է. Վ. ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ նշանակալի
ավանդ ներդրեց ՍՄԿԿ և սոցիալիստական համագոր-
ծակցության երկրների եղբայրական կոմկուսների մշակած հասուն սոցիալիզ-
մի կոնցեպցիայի հետագա ստեղծագործական զարգացման ու հարստացման
գործում: Համագումարը նշեց, որ դեպի կոմունիզմ մեր երկրի առաջընթացը
կատարվում է զարգացած սոցիալիստական հասարակության փուլի միջոցով,
որը կոմունիստական ֆորմացիայի կազմավորման պրոցեսում անհրաժեշտ,
օրինաչափ և պատմականորեն տևական ժամանակաշրջան է:
Զարգացած սոցիալիստական հասարակությունը իրականում ամբողջական
սոցիալական օրգանիզմ է, որի շրջանակներում ավարտվում է հասարական
հարաբերությունների ողջ սիստեմի վերակառուցումը՝ նոր հասարակարգին ներ-
հատուկ կոլեկտիվիստական հիմունքներով: «Հասուն սոցիալիզմի պայմաննե-
րում,— ՍՄԿԿ XXVI համագումարում ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը,— ավելի ու ավելի
է սերտանում էկոնոմիկայի առաջընթացի փոխադարձ կապը հասարակության
սոցիալ-քաղաքական և հոգևոր պրոգրեսի հետ» (ՍՄԿԿ XXVI համագումարի
նյութերը, «Հայաստան» հրատ., 1981 թ., էջ 83):
Կոմունիստական շինարարության այս օրինաչափության իմացությունը
կուսակցությանը հնարավորություն ընձեռեց բացառիկ կարևոր տեսական և
գործնական-քաղաքական հետևություն անելու այն մասին, որ այսօր անհնար
է հաջողությամբ կոմունիզմ կառուցել, եթե հասարակական կյանքի առանձին
մարզեր խիստ առաջ անցնեն, իսկ մյուսները լրջորեն ետ մնան: Իհարկե, էկո-
նոմիկան եղել և մնում է հանուն կոմունիզմի պայքարի գլխավոր ոլորտը, իսկ
կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծումը՝ կոմունիստական շինա-
րարության հիմնական օղակը:
ՍՄԿԿ XXVI համագումարը ամբողջ ուժով վերստին շեշտեց, որ ժողտնտե-
սության ղեկավարումը կուսակցության ու պետության ողջ գործունեության
առանցքն է, որովհետև բուն էկոնոմիկայի մարզում է ամրակայվում սոցիա-
լական խնդիրների լուծման, երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման,
ակտիվ արտաքին քաղաքականության հիմքը, ստեղծվում են կոմունիզմ տա-
նող սովետական հասարակության առաջընթացի անհրաժեշտ նախադրյալները:
Դրա հետ մեկտեղ համագումարը համոզիչ կերպով ցուցադրեց էկոնոմիկայի և

ողջ հասարակության զարգացման սոցիալ-քաղաքական ու հոգևոր գործոնների դերի և կարևորության մեծացումը: Այսօր տնտեսական շատ խնդիրների իրականացումն ուղղակիորեն և հաճախ վճռականապես պայմանավորված է սոցիալ-քաղաքական և հոգևոր պրոբլեմների լուծմամբ: Այստեղից էլ՝ կոմունիստական շինարարության խնդիրները լուծելիս կոմպլեքսային, սիստեմային, ամբողջական մոտեցում ապահովելու կուսակցության պահանջը, ինչպես և կուսակցության մշտական և սևեռուն ուշադրությունը ո՛չ միայն էկոնոմիկայի հարցերին, այլև սովետական հասարակության սոցիալ-դասակարգային և ազգային կառուցվածքի, մեր պետականության և դեմոկրատիայի զարգացմանը, սոցիալիստական ապրելակերպի կատարելագործմանը:

Զարգացած սոցիալիստական հասարակության սոցիալ-քաղաքական զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունը նրա միասնության, համախմբվածության հետագա ամրապնդումն է: «Հասարակության համախմբվածությունը, միասնությունը,— նշել է Լ. Ի. Բրեժնևը,— սոցիալիզմի բացառիկ նվաճումն է, մեր անգնահատելի, անհաղթելի ուժը» (Լ. Ի. Բրեժնև, Մեր կուրսը խաղաղ ստեղծարար աշխատանքն է, «Հայաստան» հրատ., 1980, էջ 5): Սովետական հասարակության միասնության, համախմբվածության հետագա ամրապնդումը Լ. Ի. Բրեժնևը համարել արդի պայմաններում հասարակական հարաբերությունների զարգացման գլխավոր միտումը: Դրանք ներառում են մեր հասարակության և՛ գաղափարաքաղաքական, և՛ սոցիալական, և՛ ինտերնացիոնալ միասնությունը, համախմբվածությունը: Գաղափարաքաղաքական այդ համախմբվածությունն արտահայտվում է կուսակցության ու ժողովրդի ամենասերտ միասնությամբ, ընտրություններում կոմունիստների և անկուսակցականների բլոկի անխախտելիությամբ, կուսակցության ծրագրի ու քաղաքականության նկատմամբ տածած համաժողովրդական բուռն հավանությամբ: Սոցիալական համախմբվածությունն արտահայտվում է բանվոր դասակարգի, գյուղացիության և մտավորականության անխախտ դաշինքով, սոցիալական բոլոր խմբերի ու խավերի արմատական շահերի ընդհանրությամբ, քաղաքի և գյուղի, մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև էական տարբերությունների աստիճանական վերացմամբ: Մեր երկրի ազգերի ու ազգությունների համախմբվածությունն արտահայտվում է սովետական հայրենասիրության և ինտերնացիոնալիզմի սերտ միահյուսմամբ ու միաձուլմամբ, միասնական համամիութենական ժողովրդատնտեսական կոմպլեքսի ստեղծմամբ, ազգային կուլտուրաների բարեբեր փոխներթափանցմամբ:

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ սոցիալ-քաղաքական զարգացման գործում վճռորոշ են սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքի գործոնները: Յոթանասունական թվականներին շարունակվեց սովետական հասարակության բոլոր դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի մերձեցումը և նոր խոշոր քայլ կատարվեց աստիճանական, բայց անշեղ առաջընթացի ճանապարհին դեպի վեհ նպատակը՝ այն հասարակության ստեղծումը, որտեղ վերանում են դասակարգերը: Այսօր, զարգացած սոցիալիզմի փուլում, որն աստիճանաբար վերաճում է կոմունիզմի, անդասակարգ հասարակության կոմունիստական իդեայի իրականացումը ներկայանում է ոչ թե իբրև ինչ-որ հեռավոր ապագայի վերացական հարց, այլ որպես անմիջական գործնական խնդիր, որի լուծումը (թող որ առայժմ մեկ երկրի շրջանակներում) կապված է մոտակա տասնամյակների պատմական հեռանկարի հետ:

Այս առումով բացառիկ տեսական ու գործնական նշանակություն ունի վերջին տասնամյակներում մեր հասարակության զարգացման փորձի գնահատման հիման վրա ՍՄԿԿ XXVI համագումարի այն գիտական կանխատեսումը, թե հասարակության անդասակարգ կառուցվածքի կազմավորումը գլխավորապես և հիմնականում տեղի կունենա զարգացած սոցիալիզմի պատմական շրջանակներում: Դրանից հետևում է, որ, նախ, սխալ կլիներ զարգացած սոցիալիստական հասարակությունը համարել արդեն անդասակարգ հասարակություն (նման սխալ պնդումներ, ինչպես հայտնի է, առկա են առանձին հեղինակների աշխատություններում): Այն ամենով հանդերձ, որ զարգացած սոցիալիզմի

օրոք գոյատևող դասակարգերը բարեկամական, վաղուց և անշեղորեն մերձեցող մարդկանց սոցիալական խմբեր են, որոնք սոցիալ-դասակարգային տարբերությունների հաղթահարման մեծ ուղի են անցել արդեն և իրենց գլխավոր ու որոշիչ հատկանիշներով ավելի շատ ընդհանուր բան ունեն, քան տարբերող, այսուհանդերձ զարգացած սոցիալիզմը՝ որպես կոմունիստական ֆորմացիայի որակական առաջին փուլ, պահպանում է դասակարգային հասարակության որոշակիությունը: Զարգացած սոցիալիզմի պատմական շրջանակներում խոսք կարող է լինել միայն հասարակության անդասակարգ կառուցվածքի գոյավորման մասին:

Երկրորդ, զարգացած սոցիալիզմի պատմական շրջանակներում դասակարգային տարբերությունների հաղթահարումը տեղի կունենա, ըստ երևույթին, միայն գլխավոր և հիմնական հատկանիշների առումով: Դա նշանակում է, որ դասակարգերի միջև տարբերությունների լրիվ հաղթահարումը և այդ հիման վրա հասարակության անդասակարգ կառուցվածքի վերջնական հաստատումը տեղի կունենա արդեն կոմունիստական ֆորմացիայի բարձրագույն փուլի սկզբնական շրջանի պատմական շրջանակներում: Հասարակության անդասակարգ կառուցվածքի կազմավորման ավարտը գլխավորապես և հիմնականում կդառնա կոմունիզմի առաջին փուլից երկրորդին՝ բարձրագույնին անմիջականորեն անցնելու կարևորագույն հատկանիշներից, չափանիշներից մեկը:

Երրորդ, անհրաժեշտ է տարբերել և, հետևապես, չնույնացնել այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են «անդասակարգ հասարակություն» և «լիակատար սոցիալական միատարրության հասարակություն» հասկացությունները: Երկրորդն առաջինից ավելի լայն է, որովհետև ենթադրում է հաղթահարումը ո՛չ միայն դասակարգային, այլև ոչ դասակարգային սոցիալական տարբերությունների (օրինակ, ֆիզիկական և մտավոր աշխատանքի մարդկանց միջև եղած տարբերությունները, ներդասակարգային և այլ սոցիալ-խմբային տարբերությունները): Այսպես, եթե բանվորների և գյուղացիների միջև դասակարգային տարբերությունները, ինչպես նշվեց վերը, գլխավորապես և հիմնականում հաղթահարվում են զարգացած սոցիալիզմի պատմական շրջանակներում, ապա մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի մարդկանց միջև էական սոցիալական տարբերությունների հաղթահարումը կպահանջի, ըստ երևույթին, հասարակության տնտեսական ու կուլտուրական զարգացման առավել բարձր մակարդակ, այսինքն՝ դուրս գալ նշված պատմական շրջանակներից այն կողմ: Սոցիալիստական, հատկապես զարգացած սոցիալիստական հասարակությունը որոշակի իմաստով նույնպես սոցիալապես միատարր է, քանի որ այն այլևս չունի հակոտնյա դասակարգեր և ունի միայն սոցիալիստական դասակարգեր, խավեր, խմբեր ներառնող միակերպ սոցիալական կառուցվածք: Զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում տեղի է ունենում հասարակության սոցիալական միատարրության հետագա խորացում: Ընդ որում, սակայն, չի կարելի չտեսնել, որ այդ ոչ լրիվ, սոցիալիստական հասարակական միատարրություն է (որը ներառում է նաև որոշակի սոցիալական անմիատարրություն՝ սոցիալ-դասակարգային տարբերություններ), ի տարբերություն ապագա կոմունիստական հասարակության լրիվ սոցիալական միատարրության, հասարակություն, որը սոցիալ-դասակարգային տարբերություններից զերծ է: Այսպիսով, զարգացած սոցիալիզմի պատմական շրջանակներում հասարակության անդասակարգ կառուցվածքի կազմավորումը կարևոր փուլ է սովետական հասարակության լիակատար սոցիալական միատարրության ճանապարհին:

Չորրորդ, հասարակության հիմնականում անդասակարգ կառուցվածքի ըստեղծման պրոբլեմի լուծումը ոչ թե մոտակա տարիների, այլ առավել երկարատև ժամանակի հարց է, որը, ըստ երևույթին, կպահանջի մի շարք տասնամյակներ: Իսկ սա ևս մեկ այլ հաստատումն է զարգացած սոցիալիզմի մարքս-լենինյան կոնցեպցիայի այն դրույթի ճշմարտացիության, որ զարգացած սոցիալիզմը սոցիալիստական հասարակության կատարելագործման համեմատաբար երկարատև աստիճանն է, որը կպահանջի ավելի շատ ժամանակ, քան մեր երկրի պատմական զարգացման նախորդող շրջանները՝ լինի կապիտա-

լիզմից սոցիալիզմին անցման երկու տասնամյակ ընդգրկող կամ էլ հասուն սոցիալիզմի կառուցման շրջանը, որը պահանջեց շուրջ երեք տասնամյակ:

Զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում սոցիալական տարբերությունների վերացման և սոցիալական հավասարության հաստատման պրոցեսը չպետք է ծնի առկա սոցիալական տարբերությունների (օրինակ, աշխատանքի բնույթի և վարձատրման, կյանքի պայմանների ու մակարդակի միջև) ո՛չ թերագնահատում, ո՛չ էլ, առավել ևս, դրանց անտեսում կամ դրանցից շտապփույթ ձերբազերծվելու ձգտում:

Ըստ աշխատանքի քանակի ու որակի բաշխման սոցիալիստական սկզբունքի հետևողական կիրառումն ու կատարելագործումն այսօր ո՛չ միայն աշխատանքի արտադրողականության, արդյունավետության ու որակի բարձրացման, այլև ապագայում կոմունիստական հավասարության, ըստ պահանջմունքների կոմունիստական բաշխմանն անցնելու համար պայմաններ նախապատրաստելու կարևոր նախադրյալ է, քանզի միայն իր աշխատանքի, կոլեկտիվի և ողջ հասարակության աշխատանքի արդյունքներով նյութական շահագրգռվածության սկզբունքի հիման վրա է հնարավոր մարդկանց սովորեցնել լրիվ չափով ըստ իրենց ունակությունների կամովին և անվճար աշխատել ի բարօրություն ողջ հասարակության: Ուստի և դեռևս հանդիպող հավասարեցման տրամադրությունների դեմ եռանդուն պայքարը ո՛չ միայն չի խոչընդոտում, այլև գործնականում նպաստում է սոցիալական տարբերությունների արագ վերացմանը: Որքան որ սխալ կլիներ նույնացնել անդասակարգ կառուցվածքի հասարակությունը լիակատար սոցիալական միատարրության հասարակության հետ, նույնքան և սխալ կլիներ այդ հասարակությունը համարել որպես արդեն կոմունիստական հավասարության հասարակություն՝ ըստ պահանջմունքների բաշխման իր սկզբունքով հանդերձ:

Հինգերորդ, ՍՍՀՄ-ում անդասակարգ հասարակության կառուցման ընթացքը լիովին ռեալ և միանգամայն հավանական է դարձնում երկրի ներսում անդասակարգ հասարակության կազմակերպման ու զարգացման հեռանկարը՝ համաշխարհային մասշտաբով դասակարգերի պայքարի պահպանման և սրման պայմաններում: Դա շատ դեպքերում նոր պրոբլեմներ է հարուցում, որոնք կարևոր տեսական և գործնական նշանակություն ունեն: Նման պրոբլեմներից է աշխատավորների սոցիալիստական (և հետևապես՝ դասակարգային) ինքնագիտակցության գոյավորումը, երբ միջազգային ասպարեզում մնում են դասակարգային հակամարտություններն ու խորացումը, մինչդեռ երկրի ներսում ընթանում է դասակարգերի լիովին անհետացման հասարակական պրոցեսը:

Սովետական հասարակության բոլոր դասակարգերի և սոցիալական խմբերի մերձեցումը զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում տեղի է ունենում առավել բարենպաստ պայմաններում և առավել ինտենսիվ: Այստեղ վճռական նշանակություն ունեն հասարակության կյանքում բանվոր դասակարգի թվական աճը և նրա դերի բարձրացումը: Այժմ երկրում կա մոտ 80 միլիոն բանվոր (1940 թ.՝ 23,7 միլիոն), որը կազմում է զբաղված բնակչության երկու երրորդը: Բանվոր դասակարգը մեզանում դարձել է ո՛չ միայն ամենամեծաթիվը (դրան արդեն հասել ենք 50-ական թվականների սկզբներին), այլև աշխատավոր ժողովրդի բացահայտ մեծամասնությունը: Կարևոր սոցիալ-քաղաքական նշանակություն ունի և այն, որ կուսակցական, արհմիութենական և կոմերիտական կոմիտեների, պետական իշխանության բարձրագույն և տեղական օրգանների կազմում հետզհետե ավելի ու ավելի շատ բանվորներ են ընտրվում: Այսպես, ՍՍՀՄ տասներորդ գումարման Գերագույն սովետում (1979 թ.) բանվորները կազմում են բոլոր դեպուտատների 34,8 տոկոսը (1974 թ. 32,8 տոկոս): 1980 թ. ընտրված միութենական ու ինքնավար հանրապետությունների Գերագույն սովետներում բանվորները համապատասխանաբար կազմում են 33,2 և 37,6 տոկոս (1971 թ. 29,6 և 31,7 տոկոս), իսկ նույն թվականին ընտրված ժողովրդական դեպուտատների տեղական սովետներում՝ 43,4 տոկոս (1971 թ.՝ 36,5 տոկոս):

Տեղի է ունենում բանվոր դասակարգի առաջատար դերի հետագա ամրապնդում, դասակարգ, որը, Մարքսի խոսքերով ասած, եղել և մնում է հասարա-

կության միասնության ամրապնդման և նրա անդասակարգ կառուցվածքի կազմավորման պրոցեսի «սոցիալական բանականությունն ու սոցիալական սիրտը»: Բանվոր դասակարգի հեղափոխական գաղափարախոսությունն ու բարոյականությունը, նրա կոլեկտիվիստական հոգեբանությունը, նրա շահերն ու իդեալներն այժմ դառնում են սովետական հասարակության բոլոր խավերի սեփականությունը:

Բանվոր դասակարգի առաջատար դերի կարևորումը սերտորեն առնչվում է նրա գաղափարաքաղաքական հասունության, կրթվածության և մասնագիտական որակավորման աճին: 70-ական թվականներին հատկապես արագորեն բարձրացավ բանվոր դասակարգի հանրակրթական մակարդակը. տասը տարվա ընթացքում միջնակարգ (լրիվ և թերի) ու բարձրագույն կրթություն ունեցող բանվորների տեսակարար կշիռը, որ կեսից փոքր-ինչ ավելի էր, հասել է երեք քառորդի: 60-ական թվականներին պատանիների ու աղջիկների միայն մեկ երրորդն էր մասնագիտացել պրոֆտեխնիկական կրթության սիստեմում, իսկ տասներորդ հնգամյակում (1976—1980 թթ.) արտադրություն եկած բանվորների (12,5 միլիոն մարդ) երկու երրորդը:

Խորը փոփոխությունների է ենթարկվում և ժամանակակից բանվորի աշխատանքի բնույթը: Այդ աշխատանքն ավելի շատ է ստանում մտավոր բնույթ, մոտենում ինժեներատեխնիկական անձնակազմի աշխատանքին: Այդ պրոցեսի նյութական հիմքը գիտատեխնիկական առաջընթացն է, ամենից առաջ՝ արտադրության մեջ կոմպլեքսային մեքենայացման և ավտոմատացման ներդրումը: 1965—1980 թթ. արդյունաբերության մեջ կոմպլեքսային մեքենայացված և ավտոմատացված տեղամասերի, արտադրամասերի և արտադրությունների թիվն ավելացավ չորս անգամ և հասավ մոտ 90 հազարի, իսկ նման ձեռնարկությունների թիվը 1965 թ. մինչև 1979 թ.՝ ավելի քան երեք անգամ, հասնելով 6,4 հազարի: 1980 թվականի վերջին արդյունաբերության մեջ կար ծրագրային կառավարման սարքավորման մոտ 70 հազար միավոր (СССР в цифрах в 1980 году. М., 1981, стр. 85): 1965 թ. մինչև 1980 թ. ընկած ժամանակամիջոցում արդյունաբերության մեջ աշխատանքի էլեկտրազինվածությունն աճեց ավելի քան 1,8 անգամ (նույն տեղը, էջ 87): Այս հիման վրա արդեն միլիոնավոր բանվորների արտադրագործունեությունում առավել սերտ են միահյուսվում ֆիզիկական և մտավոր աշխատանքները: Դրանցից շատերը ռացիոնալիզատորներ և գյուտարարներ են, հոդվածների ու գրքերի հեղինակներ, պետական ու հասարակական գործիչներ: Դրանք բառիս բուն իմաստով բարձր կուլտուրայի տեր, ինտելիգենտ մարդիկ են: 1980 թվականին երկրում արվել են 5,1 միլիոն ռացիոնալիզատորական առաջարկություններ և ակնկալվող գյուտերի հայտեր, որոնցից արտադրության մեջ ներդրված են 4 միլիոնից ավելին: Դրանց տնտեսական էֆեկտը կազմել է 6,3 մլրդ ռուբլի (նույն տեղը, էջ 83):

Գյուղատնտեսական արտադրության ինդուստրացման հետևանքով խոր փոփոխություններ են կատարվում կոլտնտեսային գյուղացիության կյանքում: Կոլտնտեսականի աշխատանքն աստիճանաբար մոտենում է բանվորի աշխատանքին, որովհետև գյուղում հետզհետե ավելանում է մեխանիզատորների, նոր տեխնիկայի հետ կապված մյուս աշխատողների թիվը: Տասներորդ հնգամյակում գյուղատնտեսական արտադրությունում կապիտալ ներդրումները կազմեցին 170 մլրդ ռուբլուց ավելի կամ ժողտնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների ընդհանուր գումարի 27 տոկոսը (համեմատության կարգով նշենք, որ սովետական իշխանության գրեթե կես դարում՝ 1917—1965 թթ. այս ճյուղում ներդրվել է 107 մլրդ ռուբլի): Անցած հնգամյակին գյուղատնտեսությունն ստացել է 1,8 մլն տրակտոր, ավելի քան 1,3 մլն բեռնատար ավտոմեքենա, մոտ 540 հազար հացահատիկային կոմբայն, զգալի քանակությամբ մեքենաներ՝ անասնապահության և կերարտադրության համար, մոտ 390 մլն տոննա հանքային պարարտանյութեր: Աշխատանքի էներգազինվածությունն աճել է 1,4 անգամ:

Տասնմեկերորդ հնգամյակում (1981—1985 թթ.) կշարունակվի գյուղատնտեսության տեխնիկական վերազինումը: Հիմնական ուղղություններում նախատեսվում է այս հնգամյակում գյուղատնտեսությանը մատակարարել 1870

հազար տրակտոր, 1450 հազար բեռնատար ավտոմեքենա, 600 հազար հացահատիկային կոմբայն և այլ գյուղատնտեսական տեխնիկա։ Գյուղատնտեսությունում աշխատանքի էլեկտրազինվածությունը կաճի 1,4—1,5 անգամ։ Եթե տասներորդ հնգամյակում հիմնականում ավարտվեց հացահատիկային տնտեսության կոմպլեքս մեքենայացումը և զգալիորեն բարձրացվեց մեքենայացման մակարդակը երկրագործության մյուս ճյուղերում, ինչպես նաև անասնաբուծության բնագավառում, ապա տասնմեկերորդ հնգամյակում նախատեսվում է ավարտել շաքարի ճակնդեղի, բամբակի հումքի, երկարաթել վուշի արտադրության, հողը օրգանական ու հանքային նյութերով պարարտացնելու և բույսերի պաշտպանության միջոցների կիրառման կոմպլեքս մեքենայացումը, էապես բարձրացնել բանջարեղենի, կարտոֆիլի, պտուղների, անասնակերի, անասնապահական մթերքների արտադրության մեքենայացման մակարդակը։

Միաժամանակ տեղի է ունենում կոլտնտեսային գյուղացիության հանրակրթական և պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական պատրաստության արագ աճ։ Այսպես, տասը տարում (1971—1980 թթ.) միջնակարգ (լրիվ և թերի) և բարձրագույն կրթությամբ կոլտնտեսականների թիվը 39-ից հասել է ավելի քան 60 տոկոսի։ Դա նշանակում է, որ կոլտնտեսականների հանրակրթական մակարդակը ընդհուպ մոտեցել է բանվորների համապատասխան մակարդակին։

Բանվորի և գյուղացու սոցիալական վիճակի տարբերության վերացմանն է հանգեցնում նաև սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի մերձեցումը, միջտնտեսային կազմակերպությունների զարգացումը, որոնցում մասնակցում են և՛ կոլտնտեսությունները, և՛ պետական ձեռնարկությունները։ Եթե 1965 թ. նման ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների ու միավորումների թիվը 3354 էր, ապա 1980 թ. արդեն 9661, որոնցում մասնակցում էին 154,4 հազար կոլեկտիվ և պետական տնտեսություններ, այլ պետական ու կոոպերատիվ ձեռնարկություններ և կազմակերպություններ ((СССР в цифрах в 1980 году, стр. 130):

Անդասակարգ կառուցվածք ունեցող հասարակություն տանող մեր առաջընթացում ոչ պակաս կարևոր նշանակություն ունեն նաև կոլտնտեսականների աշխատանքի կազմակերպման, վճարման ձևերի փոփոխությունները, նրանց վրա բանվորների ու ծառայողների համար սահմանված սոցիալական ապահովության սիստեմի տարածումը։

Արդեն այսօր երկրում շատ կան այնպիսի կոլեկտիվ և պետական տնտեսություններ, որոնցում հաստատվել է գյուղի բնակիչների աշխատանքի նոր բնույթը, գյուղերի այնպիսի արդիական կենցաղ ու կերպարանք, երբ հաճելի է մտնել ընդարձակ, լուսավոր տները, որոնցում քաղաքային հարմարությունները զուգակցվում են գյուղական կյանքի առանձնահատկությունների ու պահանջմունքների հետ։ Դրա հետ մեկտեղ ՍՄԿԿ XXVI համագումարը նշեց, որ մեզանում դեռևս քիչ չեն ետ մնացող տնտեսությունները, քիչ չեն այն գյուղերը, որոնք վերակառուցման, նորացման, բարեկարգման կարիք ունեն։ Դեռևս շատ ջանք, ժամանակ ու միջոցներ կպահանջվեն քաղաքի և գյուղի միջև եղած էական տարբերությունների հաղթահարման համար, առանց որի և չի կարելի հաջողությամբ լուծել արտադրական պրոբլեմները, այդ թվում և պարենային ծրագրի խնդիրները։

Մեր երկրում վերջին տարիներս ամենից արագ աճում է մտավորականության թիվը։ Այժմ արդեն յուրաքանչյուր չորրորդ աշխատող առնչված է մտավոր աշխատանքի հետ։ 1980 թ առավելապես մտավոր աշխատանքով զբաղվածների թիվը կազմեց ավելի քան 40 միլիոն։ Կարևոր է նաև այն, որ անշեղորեն մեծանում է մտավորականության դերը, ընդ որում ո՛չ միայն գիտության, կրթության, մշակույթի ասպարեզում, այլև նյութական արտադրությունում, հասարակության ողջ կյանքում։ Դա գիտատեխնիկական հեղափոխության զարգացման, գիտությունը հասարակության անմիջական արտադրողուժի վերածելու, հասարակության զարգացման գործում սոցիալ-քաղաքական և հոգևոր գործոնների նշանակության մեծացման օրինաչափ արդյունքն է։ Երկրում գիտաշխատողների թիվը հասել է գրեթե 1,4 մլն մարդու, որը կազմում է աշ-

խարհի բոլոր գիտաշխատողների քառորդը, իսկ գիտության վրա տարեկան
ծախսումներն արդեն անցել են 20 մլրդ ռուբլուց։
Զարգացած սոցիալիստական հասարակության կառուցման ընթացքում
ավելի ընդլայնվեց նոր հասարակարգի սոցիալական հիմքը. բանվոր դասա-
կարգի և գյուղացիության դաշինքը վերաճեց բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսա-
յին գյուղացիության և ժողովրդական մտավորականության անխախտ դաշինքի։
Բանվորների, գյուղացիների և մտավորականության արմատական շահերի ընդ-
հանրության, նրանց մերձեցման հիման վրա զարգացած սոցիալիզմի պայ-
մաններում հաստատվել է հասարակության սոցիալ-քաղաքական և գաղա-
փարական անխախտ միասնություն։ Զարգացած սոցիալիզմի հասարակության
նման միասնության բնորոշ արտահայտություններից է մեր երկրում մարդկանց
պատմականորեն նոր սոցիալական ու ինտերնացիոնալ հանրության՝ սովետա-
կան ժողովրդի կազմավորումը։
Սովետական հասարակության բոլոր դասակարգերի և սոցիալական խմբ-
բերի մերձեցումը օբյեկտիվ, բայց ամենևին էլ ոչ տարերային պրոցես է։ Դրա-
նում կարևոր և հարաճուն դեր է խաղում անդասակարգ կոմունիստական հա-
սարակության ստեղծման մեր կուսակցության ու պետության սոցիալական
քաղաքականությունը։ Այդ քաղաքականության ուժն ու կենսականությունը
որոշվում է նրանով, որ հասարակության զարգացման ամեն մի նոր պատ-
մական փուլում այն ճշտորեն հաշվի է առնում ինչպես ողջ ժողովրդի ընդհա-
նուր շահերը, նմանապես և նրա մաս կազմող դասակարգերի և սոցիալական
խմբերի առանձնահատուկ շահերը, դրանք միզում մեկ ընդհանուր հունով։ Ինչպես
նշեց ՍՄԿԿ XXVI համագումարը, այդ քաղաքականությունն «ավելի ու ավելի
է կենտրոնացվում առանձին դասակարգերի շրջանակներից դուրս եկող տար-
բերությունների հաղթահարման վրա, այն պրոբլեմների լուծման վրա, որոնք
պահանջում են ամենայն ուշադրությամբ հաշվի առնել մեր հասարակության
յուրաքանչյուր խմբի առանձնահատկություններն ու շահերը» (ՍՄԿԿ XXVI
համագումարի նյութերը, էջ 87)։ Պատահական չէ, որ կուսակցության ինչպես
վերջին, այնպես էլ նախորդ համագումարներում այդքան սևեռուն ուշադրու-
թյուն դարձվեց այնպիսի հասարակական խմբերի զարգացման վրա, ինչպիսիք
են երիտասարդությունը, թոշակառուները (վերջիններիս թիվը հասել է 50 մի-
լիոն մարդու)։
Այս կապակցությամբ արտակարգ կարևոր նշանակություն ունի, այսպես
ասած, տերիտորիալ առումով սոցիալական տարբերությունների համահարթ-
ման պրոբլեմը, որն իր ողջ հասակով մեկ նորովի առաջադրեց ՍՄԿԿ XXVI
համագումարը։ Այդ տարբերությունները պայմանավորված են, օրինակ, մեր
հսկայական երկրի տարբեր շրջաններում մարդկանց կյանքի կուլտուր-կեն-
ցաղային պայմանների ոչ միակերպությամբ։ Առանց այս պրոբլեմների հաղ-
թահարման չի կարելի, օրինակ, երկրի արևելյան և հյուսիսային շրջաններն
աշխատանքային ռեսուրսներով ապահովելու կարևոր խնդիրները լուծել, որը
պահանջում է արտադրաուժերի խելամիտ տեղաբաշխում։
ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ խորապես և բազմակողմանիորեն բնութա-
գրեց հասուն սոցիալիզմի փուլում ՍՍՀՄ-ում ազգային հարաբերությունների
զարգացման ուղիներն ու հեռանկարները։ Համագումարը կրկին հավաստեց, որ
զարգացած սոցիալիստական հասարակության մեծագույն հասումներից են
ազգային հարցի հաջող լուծումը, բոլոր ազգերի ու ազգությունների փաստա-
կան անհավասարության վերացումը, իսկական ծաղկումն ու անշեղ մերձեցու-
մը։ Սովետական իշխանության առաջին տարիներից, ասել է Լ. Ի. Բրեժնևը,
մեր տնտեսական ու սոցիալական քաղաքականությունը կառուցվում էր այն-
պես, որ Ռուսաստանի նախկին ազգային ծայրամասերը հնարավորին
չափ արագ բարձրացվեին մինչև նրա կենտրոնի զարգացման մակարդակը։ Եվ
այդ խնդիրը հաջողությամբ լուծվեց։ Այստեղ կարևորագույն դեր խաղացին
երկրի բոլոր ազգերի սերտ համագործակցությունը և, ամենից առաջ, ռուս ժո-
ղովրդի անշահախնդիր օգնությունը։ Հետամնաց ազգային ծայրամասեր ներ-

կայումս գոյություն չունեն: Այժմ երկրի ազգային հանրապետությունները տնտեսության և կուլտուրայի զարգացման շատ ցուցանիշներով էապես գերազանցում են միջին միութենական մակարդակը և հետզհետե առավել ծանրակշիռ ավանդ են մուծում մեր բազմազգ սոցիալիստական հայրենիքի առաջընթացի գործում: 1913 թ. մինչև 1979 թ. ժամանակաշրջանում ՍՍՀՄ-ում արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալն աճել է 157 անգամ, այդ թվում՝ Բելոռուսիայում՝ 221, Ղազախստանում՝ 238, Մոլդավիայում՝ 281, Կիրգիզիայում՝ 344, Հայաստանում՝ 362 անգամ (СССР в цифрах в 1979 году. М., 1980, стр. 104):

Հիրավի, սովետական ժողովուրդների ընտանիքը դարձել է ավելի համախմբված, ապրում է առավել համերաշխ, անշեղորեն ամրապնդվում է երկրի բոլոր ժողովուրդների եղբայրական բարեկամությունը: Եվ սա թեև օբյեկտիվ, բայց ամենևին էլ տարերային պրոցես չէ: Դրանում ուղենիշ դեր է խաղում ՍՄԿԿ լենինյան ազգային քաղաքականությունը, յուրաքանչյուր հանրապետության նյութական և հոգևոր կարողության աճին և միաժամանակ ամբողջ երկրի ներդաշնակ զարգացմանն ուղղված նրա անփոփոխ կուրսը: Այս բնագավառում ևս մեր նվաճումները վիթխարի են:

Մեր երկրում ազգային հարցի լիովին, վերջնական և անդառնալի լուծումը, որին հասել ենք հասուն սոցիալիզմի պայմաններում, սովետական ազգերի ու ազգությունների ամենասերտ միասնությունը չի նշանակում, սակայն, որ ազգային հարաբերությունների ոլորտում բոլոր հարցերն արդեն լուծված են: Ինչպես նշվեց համագումարում, մեր երկրի նման խոշոր բազմազգ պետության զարգացման դինամիկան ունի ոչ քիչ պրոբլեմներ, որոնք պահանջում են կուսակցության հոգատար վերաբերմունքը: Մեր երկրում ազգային հարաբերությունների հետագա կատարելագործման հենց նման նոր ու կարևոր պրոբլեմներից է և սովետական ազգային պետականության կազմակերպման ձևերում ու գործելակերպում սոցիալիստական պետականության ինտերնացիոնալիստական էության առավել լրիվ արտացոլման խնդիրը:

Արդի պայմաններում այս պրոբլեմի լուծման կարևորությունն ու այժմեականությունն ամենից առաջ որոշվում են այն բանով, որ կոմունիստական շինարարության ընթացքում օրինաչափորեն մեծանում է բնակչության ազգամիջյան, միջհանրապետական շարժունությունը, հատկապես նոր, ամենից առաջ արևելյան շրջանների յուրացման և երկրի արտադրուժերի տեղաբաշխման գործում, խոշոր փոփոխությունների, հզոր տերիտորիալ-արտադրական համալիրների ստեղծման, խոշոր ժողովրդատնտեսական պրոբլեմների (օրինակ, խոպանի յուրացումը, ԲԱՄ-ի կառուցումը, ՌՍՖՍՀ ոչ սևահողային գոտու զարգացումը) լուծման, ազգային հանրապետությունների միջև աշխատանքի բաժանման և նրանց էկոնոմիկայի մասնագիտացման, տրանսպորտային սիստեմի զարգացման և այլնի հիման վրա: Լ. Ի. Բրեժնևը, մատնանշելով, որ Միջին Ասիայում և Կովկասի մի շարք շրջաններում, հատկապես գյուղում, բանվորական ուժի ավելցուկ կա, խնդիր դրեց «այդ վայրերի բնակչությանն ավելի ակտիվորեն ներգրավել երկրի նոր տերիտորիաների յուրացման գործում» (ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութերը, էջ 88):

Սովետական հանրապետությունների կազմը բազմազգ է: 1979 թ. համամիութենական մարդահամարի տվյալներով միութենական 15 հանրապետություններից 10-ում ոչ բնիկ ազգությունների բնակչությունը կազմում էր տվյալ հանրապետության բնակչության քառորդից ավելին, իսկ երկու հանրապետություններում՝ Ղազախստանում և Կիրգիզիայում, նույնիսկ կեսից ավելին: Ինչ վերաբերում է 20 ինքնավար հանրապետություններին, ապա դրանց գերակշռող մեծամասնությունում ոչ բնիկները կազմում են համապատասխան հանրապետության ազգաբնակչության կեսից ավելին: Այս հանգամանքը ոչ միշտ է պատշաճ չափով հաշվի առնվել տեղերում՝ սոցիալական պրոցեսները գիտականորեն կառավարելիս, ազգային քաղաքականությունն իրականացնելիս: Այս առումով հսկայական գիտատեսական և գործնական-քաղաքական նշանակություն ունեն տվյալ հարցի վերաբերյալ ՍՄԿԿ XXVI համագումարի առաջադրած դրույթները: «Սովետական հանրապետությունների բնակչության կազմը

բազմազգ է,— համագումարում ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը:— Եվ բնական է, որ բոլոր ազգերը դրանց կուսակցական և պետական մարմիններում պատշաճ ներկայացուցչության իրավունք ունեն: Հասկանալի է, խստիվ հաշվի առնելով յուրաքանչյուր մարդու գործնական ու գաղափարաքաղաքական հատկությունները» (նույն տեղը, էջ 91—92):

Այն կապակցությամբ, որ վերջին տարիներս մի շարք միութենական հանրապետություններում զգալիորեն աճել է ոչ բնիկ ազգության քաղաքացիների թիվը, որոնք առանձնահատուկ պահանջներ ունեն լեզվի, կուլտուրայի, կենցաղի բնագավառում, համագումարը միութենական հանրապետությունների կոմկուսների կենտկոմների, երկրկոմների և մարզկոմների ուշադրությունը հրավիրեց նման հարցերում առավել խորամուխ լինելու և ժամանակին դրանց լուծման ուղիներն առաջարկելու անհրաժեշտության վրա:

Բացառիկ կարևոր գիտական ու քաղաքական նշանակություն ունի կարճ ժամկետում բոլոր հանրապետությունների համատեղ ջանքերով ՌՍՖՍՀ ոչ սևահողային գոտու զարգացման՝ համագումարի առաջադրած բարդ ու անհետաձգելի խնդիրը: Ժամանակին ռուս ժողովուրդը, ռուս բանվոր դասակարգը վճռական օգնություն ցույց տվեցին ազգային ծայրամասերի վերելքին, Թուրքսիբի, Ուրալ-Կուզբասի կառուցման, խոպանի յուրացման, Տաշքենդի վերականգնման և այլ գործերում: Այսօր, իր ինտերնացիոնալիստական սխրանքի համար ռուս ժողովրդին հավերժ շնորհակալ մեր երկրի եղբայրական ժողովուրդները, ՍՄԿԿ XXVI համագումարի կոչով, իրենց ավանդն են ներդնում այդ համաժողովրդական խնդրի լուծման համար:

Վերջերս ՍՄԿԿ Կենտկոմը հավանություն տվեց ոչ սևահողային գոտուն օգնությունն ուժեղացնելու նպատակով մի շարք եղբայրական հանրապետությունների ինտերնացիոնալիստական նախաձեռնությանը:

ՍՄԿԿ XXVI համագումարը սկզբունքային գնահատական տվեց մեր երկրում ազգային հարաբերությունների զարգացման արդի փուլի էությանը: Այն կրկին նշեց, որ մեր հանրապետություններից յուրաքանչյուրի ինտենսիվ տնտեսական ու սոցիալական զարգացումն արագացնում է նրանց համակողմանի մերձեցման պրոցեսը: Այդ պրոցեսը մեզ մոտ ընթանում է հավասարության, եղբայրական համագործակցության և կամավորության սկզբունքով, որը պայմանավորված է սոցիալիզմի կոլեկտիվիստական և ինտերնացիոնալ էությամբ: Կուսակցությունը հանդես է գալիս ընդդեմ ազգային առանձնահատկությունների արհեստական վերացման միտումների: Բայց նույնքան էլ նա անթույլատրելի է համարում դրանց արհեստական ուռճացումը:

Մեր երկրում հարգում են ազգային զգացմունքները, յուրաքանչյուր մարդու ազգային արժանապատվությունը: Կուսակցությունը սկզբունքային վճռական պայքար է մղում սոցիալիզմին խորթ այնպիսի դրսևորումների դեմ, ինչպիսիք են շովինիզմը կամ նացիոնալիզմը, ընդդեմ ամեն մի նացիոնալիստական խեղման, լինի դա, ասենք, հակասեմիտիզմ թե սիոնիզմ: «Կուսակցության սրբազան պարտքն է,— համագումարում ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը,— աշխատավորներին դաստիարակել սովետական հայրենասիրության և սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի, միասնական սովետական մեծ հայրենիքին պատկանելու հպարտ զգացումի ոգով» (նույն տեղը, էջ 92):

Զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում ավարտվում է նոր հասարակարգին ներհատուկ կոլեկտիվիստական սկզբունքներով բոլոր հասարակական հարաբերությունների վերափոխումը: Այդ պրոցեսն ընդգրկում է և՛ նյութական, և՛ հոգևոր ոլորտները, մեր կյանքի ողջ կացութաձևը: Այստեղ մասնավորապես կարևորվում են սոցիալիստական ապրելակերպի և նոր մարդու կերպավորման պրոբլեմները: Համագումարը խորապես մշակեց սոցիալիստական ապրելակերպի նյութական ու հոգևոր հիմունքների, դրանց հետագա ամրապնդման ուղիների ու հեռանկարների, սովետական մարդկանց կենսագործունեության պայմանների ու ձևերի դիալեկտիկայի հարցերը:

Սովետական հասարակությունն աշխատանքի մարդկանց հասարակություն է, իսկ աշխատանքը՝ սովետական մարդու կենսագործունեության հիմնական ձևը: Կուսակցությունը հոգում է, որպեսզի աշխատանքը դառնա ո՛չ

միայն առավել արտադրողական, այլև բովանդակալից, հետաքրքրական, ստեղծագործական։ Աշխատանքը, դրա քանակն ու որակը սոցիալիզմի օրոք բաշխման գլխավոր չափանիշն են։ Ով կամենում է ավելի լավ ապրել, պետք է ավելի շատ ու ավելի լավ աշխատի։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարը շեշտեց նոր մարդու կերպավորման անխզելի կապը մեր հասարակության առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների իրականացման հետ, որովհետև դաստիարակության հաջողությունն ապահովվում է լոկ այն դեպքում, երբ այն խարսխված է սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ամուր հիմքի վրա։ Անհատի շահերի, պահանջմունքների ակտիվ նպատակամետ ձևավորումը ՍՄԿԿ-ն համարում է իր սոցիալական քաղաքականության կարևոր խնդիրներից մեկը։ Սովետական մարդը, ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը, բարեխիղճ աշխատավոր է, բարձր քաղաքական կուլտուրայի տեր մարդ, հայրենասեր և ինտերնացիոնալիստ։ Նա դաստիարակված է կուսակցության, երկրի հերոսական պատմության, մեր ողջ հասարակարգի կողմից։ Նա ապրում է նոր աշխարհստեղծողի լիարյուն կյանքով։

Համագումարում հետագա ստեղծագործական զարգացում ստացան սովետական քաղաքական սիստեմի պրոբլեմները։ Հատկապես նշվեց, որ հաշվետու ժամանակաշրջանում ընդունված ՍՍՀՄ, միութենական ու ինքնավար հանրապետությունների սահմանադրություններում արտահայտված են սովետական հասարակության տնտեսական, սոցիալական ու հոգևոր կյանքի առավել էական փոփոխությունները, համաժողովրդական պետության խոր դեմոկրատիզմը։ Դա նոր փուլ բացեց ժողովրդական դեպուտատների սովետների աշխատանքում։ Շահագրգռվածություն ընդհանուր գործով, արտադրության զարգացումով, կարծիքների համադրում, անկեղծ ու սկզբունքային քննադատություն և ինքնաքննադատություն, յուրաքանչյուր քաղաքացու հասարակական-քաղաքական ակտիվության բարձրացում՝ ահա սովետական դեմոկրատիայի, աշխատող, գործող դեմոկրատիայի էությունը,— ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը։

Մեր հասարակության սոցիալ-քաղաքական ու կուլտուրական զարգացման հետ մեկտեղ աճում, ամրապնդվում, առնականանում է ՍՄԿԿ-ն, որն այժմ իր շարքերում ունի 17,5 մլն կոմունիստ։ Հինգ տարվա ընթացքում կոմունիստների թիվն աճել է 1,8 միլիոնով։ Կարևոր է նաև այն, որ կուսակցության կազմում անշեղորեն աճում է բանվորների բաժինը, որն այժմ հասել է 43,4 տոկոսի։ Կուսակցության ողջ համալրման 59 տոկոսը բանվոր դասակարգի լավագույն ներկայացուցիչներն են։ Կուսակցությունը բարձրացրել է պահանջկոտությունն իր անդամների նկատմամբ։ Այդ մասին համոզիչ կերպով վկայում են ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետվությունում բերված թվերը. հինգ տարում 91 հազար թեկնածուներ ՍՄԿԿ անդամ չեն ընդունվել և կուսակցության գրեթե 300 հազար անդամներ կուսակցությունից վտարվել են կոմունիստի կոչման հետ անհամատեղելի արարքների պատճառով։

Համագումարը կրկին շեշտեց, որ ՍՄԿԿ ղեկավար դերի աճը զարգացած սոցիալիզմի կարևորագույն օրինաչափություններից է։ Դրա գործնական իրականացումը հաջող կոմունիստական շինարարության կարևորագույն երաշխիքն է։ Սակայն հասարակության առաջատար ուժի դերը ինքնըստինքյան չի տրրվում։ Այն վաստակվում, նվաճվում է աշխատավորների շահերի համար մղված մշտական, անդուլ պայքարում։ Այդ դերն ամրապնդվում է նրանով, որ կուսակցությունը մշտապես ամրակայում է ժողովրդական մասսաների հետ ունեցած իր կապերը, ապրում նրանց կարիքներով ու հոգսերով։ Ժողովրդի հետ ունեցած միասնության մեջ է կուսակցության ուժը։ Կուսակցության հետ ունեցած միասնության մեջ է ժողովրդի ուժը։

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Ս. Ա. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարանի ռեկտոր,
Հայկական ՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ ներկայացրած Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ մեր կուսակցության Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, նշելով բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթության սովետական սիստեմի ձեռք բերած հաջողությունները, միաժամանակ ուշադրություն նվիրեց դրա արմատական բարելավման անհրաժեշտությանը, ընդ որում նկատի առնելով «Նախ և առաջ դասավանդման որակը, արտադրության հետ կապի ամրապնդումը։ Պետք է ավելի լրիվ օգտագործել բուհերի գիտական պոտենցիալը, որոնցում կենտրոնացված է գիտությունների մեր բոլոր դոկտորների և թեկնածուների գրեթե կեսը։ Ժողովրդական տնտեսության զարգացման համեմատ փոխվում է նաև այս կամ այն մասնագիտության կադրերի պահանջարկը։ Հետևաբար և բուհերում կադրերի պատրաստման պլանավորման սիստեմը պետք է զգայուն կերպով արձագանքի այդ փոփոխություններին»։

Համագումարի ընդունած «ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—1985 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղություններում» սահմանված է արդի պայմաններում բարձրագույն դպրոցի գործունեության կոմպլեքսային ծրագիրը։ Բարձրագույն դպրոցը կոչված է ապահովելու գիտության արդյունավետ կապը ժողտնտեսության բոլոր ճյուղերի ինտենսիվ զարգացման պահանջմունքների հետ, նրա համար պատրաստելու լայն պրոֆիլի մասնագետներ, որոնք տեսական գիտելիքները համատեղեն գործնական խնդիրները բարձր որակով լուծելու ունակության հետ։

Բազմամյա պրակտիկան ցույց է տվել, որ այս խնդիրների հաջող լուծման գործում հատուկ դեր ունեն համալսարանները՝ որպես բարձրագույն դպրոցի առաջատար գիտամեթոդական և գիտական կենտրոններ։ Եվ դա հասկանալի է, որովհետև համալսարանները զբաղվում են կադրեր պատրաստելով ո՛չ միայն ժողտնտեսության տարբեր ճյուղերի, այլև կրթության ողջ սիստեմի (այդ թվում նաև բարձրագույն դպրոցի), գիտության համար, հետազոտական զգալի աշխատանք են կատարում։ Հենց համալսարաններն են օժտված ուսումնական և գիտահետազոտական գործունեությունը զուգակցելու նպատակով նոր ձևեր ու մեթոդներ մշակելու և հանձնարարելու այս կամ այն ռեգիոնի, ինչպես նաև ողջ երկրի սոցիալական, տնտեսական, էկոլոգիական և այլ խոշոր պրոբլեմների լուծման գործին ակտիվորեն մասնակցելու ամենամեծ հնարավորություններով։

Երևանի պետական համալսարանը, որը հանրապետության տարեկիցն է, իր գոյության տարիներին պատրաստել է ավելի քան 35 հազար բարձրորակ աշխատողներ ժողտնտեսության տարբեր ճյուղերի համար։ Իր ուսումնադաստիարակչական և գիտական կարողությամբ Երևանի համալսարանը երկրի առաջատար բուհերից մեկն է և միանգամայն հասկանալի է, որ գիտության

ու կրթության բնագավառում կուսակցության պահանջներն առաջին հերթին վերաբերում են այնպիսի համալսարաններին, ինչպիսին մերն է:

Սովորողների մասնագիտական պատրաստման նպատակամետ կազմակերպումը նախ և առաջ պայմանավորված է բուհական ուսուցման ողջ ծրագիրն ընդհանուր գիտական և մասնագիտական առարկաների խելամիտ բաշխելով, ինչպես նաև ուսանողների պրակտիկան հմտորեն անցկացնելով: Տարբեր խորհրդակցություններում և մամուլում վաղուց նշվել է, որ այստեղ կան չլուծված հարցեր: Մասնավորապես նշվում է, որ ապագա մասնագիտության առարկաների ուսումնասիրմանը քիչ ժամանակ է հատկացվում, իսկ ուսանողների պրակտիկան հաճախ կազմակերպվում է հնացած ծրագրերով և երբեմն հանգեցվում շինջոկատներում աշխատելուն: Պատահական չէ, որ ձեռնարկությունները, գիտական հաստատությունները, մինիստրությունները, գերատեսչությունները ու այլ կազմակերպություններ դժգոհություն են հայտնում շատ բուհերի շրջանավարտների պատրաստման որակի առիթով: Նպատակահարմար է վերանայել ուսումնական ծրագրերը, որպեսզի ճիշտ սահմանվեն ուսուցվող առարկաների հարաբերակցությունը՝ հաշվի առնելով մասնագիտացված բուհերի և համալսարանների պրոֆիլը: Մասնագիտացված բուհերում հարկ է ավելի շատ ժամանակ հատկացնել նեղ մասնագիտական դիսցիպլինների ուսուցմանը: Իսկ համալսարաններում, որտեղ պատրաստվում են լայն ընդգրկման կադրեր, առաջիկայում ևս զգալի տեղ պետք է գրավի ընդհանուր գիտական, հիմնարար դիսցիպլինների դասավանդումը:

Բնական ու հասարակական գիտությունների արդի ինտեգրացիոն միտումները նոր պահանջներ առաջադրեցին գիտության ու կրթության, այդ թվում նաև համալսարանական կրթության կազմակերպման ձևավորված ավանդական դիսցիպլինար կառուցվածքի նկատմամբ: ՍՄԿԿ XXVI համագումարի որոշումներում շեշտված է. «Ուժեղացնել հասարակական, բնական և տեխնիկական գիտությունների փոխգործողությունը»: Այս պահանջի լույսի ներքո մեզ թվում է, որ համալսարանական կրթությանը ներկայացվող անհետաձգելի պահանջներից մեկն այն է, որպեսզի որոշակիորեն համապատասխանեցվեն դասավանդման և կադրերի պատրաստման կազմակերպման ֆակուլտետային, դիսցիպլինար սկզբունքը և գիտության մեջ նոր ինտեգրացիոն միտումները: Այս խնդրի լուծմանը կարող է ծառայել նաև համալսարաններում ուսուցման միասնական գիտաինտեգրատիվ միջֆակուլտետային ծրագրերի մշակումը:

Մենք այդ հարցում արդեն առաջին քայլերն ենք նախատեսել: Վերջին տարիներս պատմության ֆակուլտետի փիլիսոփայության բաժնում ինֆորմացիայի մեթոդաբանական պրոբլեմների, հասարակական և բնական գիտությունների վերաբերյալ հատուկ դասընթացներ են կազմակերպված: Քանի որ հատուկ դասընթացում ուսումնասիրվող հարցերի շրջանակը հետաքրքրություն է ներկայացնում գործնականորեն բոլոր ֆակուլտետների համար, ռեկտորատը որոշել է զգալիորեն ընդլայնել լսարանը՝ այն դարձնելով միջֆակուլտետային:

Գիտելիքների շատ բնագավառների ներկայացուցիչների համար հետաքրքրություն ներկայացնող նման հատուկ դասընթացների ֆակուլտատիվ կազմակերպումը գործնականում հեշտ իրականանալի է: Այստեղ ամեն ինչ պայմանավորված է դասախոսությունների մակարդակով, լավ կազմակերպական ինֆորմացիայով, ժամերի քանակով ու դասացուցակի նպատակահարմար աղյուսակով:

Մասնագետների պատրաստման որակը բարձրացնելու խնդիրը պահանջում է նաև արմատապես փոխել բուհերում ընդունելության պլանավորումը: Հայտնի է, որ ներկայումս ընդունելության պլանները սահմանվում են մեխանիկորեն, որը, որպես կանոն, պայմանավորված է այս կամ այն մասնագիտության կադրերի նկատմամբ տեղական պահանջմունքներով: Մինչդեռ երկրի շահերը թելադրում են, որպեսզի այդ պլանները յուրաքանչյուր բուհի համար սահմանվեն՝ հաշվի առնելով դրա առանձնահատկությունը, համապատասխան պրոֆեսորադասախոսական կազմի առկայությունը, գիտության ու ուսումնագիտական բազայի զարգացման մակարդակը:

Այսպես, Հայաստանում կան մաթեմատիկոսների, մեխանիկների, ֆիզիկոսների, աստղաֆիզիկոսների, քիմիկոսների, բիոքիմիկոսների, բանասերների, պատմաբանների, փիլիսոփաների, հնագետների և այլոց լավ դպրոցներ: Բայց ոչ մեծ հանրապետությունում այդ մասնագիտությունների կադրերի վերաբերյալ պահանջմունքներն ավելի քիչ են, քան նրա բուհերի կարողությունը: Ցանկալի է, որպեսզի համապատասխան մարմինները պլանավորեն որոշակի թվով երիտասարդների նպատակային գործուղում մեր համալսարան՝ երկրի մյուս շրջանների համար: Մեր հերթին, մենք կարիք ունենք, որպեսզի մեզ համար նախատեսվի կադրերի նպատակային պատրաստում երկրի բուհերում՝ ռուսաց լեզվի, եղբայրական ժողովուրդների պատմության ու կուլտուրայի, մի շարք օտար լեզուների, արվեստագիտության, ժողովրդական տնտեսության կազմակերպման ու կառավարման և այլ ասպարեզներում:

Բուհերում կադրերի պատրաստմանը նման մոտեցման սոցիալ-քաղաքական նշանակությունն այն է, որ երիտասարդության զգալի մասի համար առավել նպաստավոր պայմաններ կստեղծվեն եղբայրական ժողովուրդների կյանքի, պատմության ու կուլտուրայի հետ ծանոթանալու, նրանց փոխադարձ խոր հարգանքի և սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի ոգով դաստիարակելու գործում:

Համանման մոտեցումը նպատակահարմար է նաև ասպիրանտուրայի միջոցով բարձրորակ գիտամանկավարժական կադրեր պատրաստելիս: Հայտնի է, որ համալսարաններն ակադեմիական ինստիտուտների հետ միասին այս մարզում առաջատար դեր են խաղում: Դրանց գործունեության հաջողություններն ակնհայտ են: Սակայն բարձրորակ կադրերի պահանջը տարեցտարի աճում է: Դեռևս ոչ քիչ թվով գիտական հաստատություններ ու բուհեր աստիճան ունեցող գիտնականների ու դասախոսների կարիք ունեն: Այժմ գիտաշխատողների ու բարձրորակ դասախոսների պակաս կա ո՛չ միայն ծայրամասերում, այլև նույնիսկ մի շարք խոշոր քաղաքներում: Նման դրության պատճառներից մեկը, մեր կարծիքով, ասպիրանտուրայի ընդունելության ոչ բավարար կշռադատված կազմակերպումն է: Բուհերում, օրինակ, ասպիրանտուրայի ընդունելության պլանները կազմվում են ամբիոնների առաջարկություններից, որոնք ասպիրանտների թվի վերաբերյալ իրենց հայտերը կազմում են, որպես կանոն, սոսկ կադրերի նկատմամբ իրենց պահանջարկներին համապատասխան: Հաճախ է պատահում, երբ նման հայտեր ներկայացվում են միայն սեփական վարկը բարձրացնելու նպատակով: Նման թերության հաղթահարման համար պետք է ըստ երևույթին հրաժարվել ասպիրանտների ընդունման նկատմամբ «հավասարարական» մոտեցումից: Խոսքն այն մասին է, որ գիտության կոնկրետ բնագավառների ասպիրանտներին ընդունեն այն բուհերը, որոնք կարող են ապահովել որակյալ գիտական ղեկավարություն և համապատասխան տեխնիկական բազա: Այս առումով հարկ է ընդլայնել նպատակային ասպիրանտուրայի պրակտիկան:

Առաջադրելով կադրերի պատրաստման սիստեմի կատարելագործման խնդիր՝ հաշվի առնելով ժողտնտեսության պահանջմունքները, կուսակցության XXVI համագումարը հատուկ ուշադրություն դարձրեց մասնագետների նկատմամբ երկրի նոր յուրացվող շրջանների պահանջմունքներին: Համագումարը կոչ արեց միավորել բոլոր միութենական հանրապետությունների ջանքերը՝ Հյուսիսի, Սիբիրի, Հեռավոր Արևելքի և ՌՍՖՍՀ ոչ սևահողային գոտու զարգացման վերաբերյալ կուսակցության մշակած կոմպլեքսային ծրագրի ավելի արագ լուծման համար: Հասկանալի է, որ առաջին հերթին մեր համալսարանները պետք է կոնկրետ գործերով պատասխանեն կուսակցության կոչին: Ըստ երևույթին, պետք է համալսարաններում, ինչպես նաև հանրապետության մյուս բուհերում երիտասարդության ընդունելության ամենամյա պլաններում նախատեսել կադրերի պատրաստում հատկապես այդ շրջանների համար:

Բարձրագույն դպրոցի աշխատանքի կատարելագործման կարևոր հարց է բուհերում ուսանողների և պրոֆեսորադասախոսական կազմի թվի առավել նպատակահարմար հարաբերակցության սահմանումը: ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի «Բարձրագույն դպրոցի հետագա զարգացման

և մասնագետների պատրաստման որակի բարձրացման մասին» որոշմամբ
նախատեսվում է մեկ դասախոսին ընկնող ուսանողների թվի աստիճանական
նվազեցում։ Բայց այս գործում ևս չի կարելի թույլ տալ շաբլոն, զուտ մեխա-
նիկական մոտեցում։ Մեզ թվում է, որ պետք է հաշվի առնել ո՛չ միայն դա-
սախոսների ուսումնական ծանրաբեռնվածությունը, այլև գլխավորապես
նրանց գիտահետազոտական գործունեությունն ու տվյալ բուհի գիտական
կարողությունը։ Այստեղ համալսարանների՝ որպես բարձրագույն դպրոցի
առաջատար ուսումնամեթոդական և գիտական կենտրոնների, դերը բարձրաց-
նելու համար նպատակահարմար է դրանց համար փոքր-ինչ կրճատել ուսա-
նողների ընդունելության պլանը, պահպանելով պրոֆեսորադասախոսական
կազմը։ Դրա հետ մեկտեղ հազիվ թե կարելի է արդարացված համարել երկրի
տարբեր ռեգիոններում նոր համալսարաններ ստեղծելու վերջին տարիներս
նկատվող միտումը՝ հատկապես համալսարանի (այլ ոչ թե ցանկացած բուհի)
համար անհրաժեշտ պրոֆեսորադասախոսական կադրերի ու գիտատեխնիկա-
կան բազայի առկայության։ Չէ՛ որ կան կազմակերպված համալսարաններ,
որոնք կարող են հաջողությամբ լուծել բարձրորակ մասնագետներ պատրաստե-
լու և գիտությունը զարգացնելու խնդիրները։ Ընդ որում պետք է հաշվի առնել,
որ գիտության և բարձրագույն կրթության նկատմամբ մշտապես աճող պահանջ-
ների արդի պայմաններում յուրաքանչյուր առանձին վերցրած համալսարան
չի կարող դառնալ լիիրավ ու համապարփակ գիտական և ուսումնական կենտ-
րոն։ Ակներևաբար, բավարարելով ընդհանուր պահանջները, այն պետք է դառ-
նա առաջատար հաստատություն գեթ առանձին գիտական մարզերում, ունե-
նա իր որոշակի դեմքը։

Նման կողմնորոշվածությունն ու որոշակիությունը թելադրվում են կրթ-
թության ու գիտության զարգացման ընդհանուր միտումներով, գիտական
հետազոտությունների կոնկրետ ուղղությունների մշակման հնարավորություն-
ներով, երկրի միասնական ժողովրդատնտեսական կոմպլեքսում հանրապե-
տության կամ երկրամասի էկոնոմիկայի զարգացման առանձնահատկություն-
ներով, ժողովրդի պատմական ու կուլտուրական առանձնահատկություննե-
րով և, վերջապես, գիտական կադրերի առկայությամբ և տվյալ համալսարա-
նի առաջատար գիտնականների տեսական հետաքրքրություններով։

Երևանի համալսարանում հետազոտությունները կատարվում են ՍՍՀՄ
և հանրապետության գիտությունների ակադեմիաների ինստիտուտների հետ
սերտորեն համագործակցած։ Այստեղ դրված են միանգամայն արդյունավետ
համագործակցության հիմքերը՝ համալսարան, գիտությունների ակադեմիա,
ճյուղային ինստիտուտ, արդյունաբերություն բանաձևի համաձայն։ Կարելի է
բերել նման շատ օրինակներ։ Այսպես, մեր համալսարանի ռադիոֆիզիկայի
և էլեկտրոնիկայի ամբիոնը արդյունավետորեն համագործակցում է Հայկական
ՍՍՀ ԳԱ ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտի հետ, մոլեկուլային
ֆիզիկայի և բիոֆիզիկայի ամբիոնը՝ ՍՍՀՄ ԳԱ մոլեկուլային կենսաբանության
ինստիտուտի, ՍՍՀՄ էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության մինիստրու-
թյան ձեռնարկությունների և «Սոյուզգլավկաբել» համամիութենական արտա-
դրամիավորման հետ և այլն։

Պրակտիկան ցույց է տվել, որ բուհերի, ակադեմիական ինստիտուտների,
մինիստրությունների ու ձեռնարկությունների համագործակցության այս ձևը
ամենահեռանկարայինն է, այն պետք է ամբողջովին աջակցություն ստանա և
զարգացվի։ Հավանաբար, այստեղ անհրաժեշտ են կոմպլեքսային հետազո-
տությունների միասնական ծրագրեր՝ հաշվի առնելով բուհերից մինչև արդյու-
նաբերություն բոլոր կատարողների ուրույն առանձնահատկությունները։ Փաս-
տորեն դրան են նպատակամղում ՍՄԿԿ XXVI համագումարի հաստատած
«ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—1985 թվականների
և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղություննե-
րը», որտեղ մասնավորապես նշված է. «Ապահովել գիտատեխնիկական
առաջընթացի կոմպլեքսային ծրագրի, գիտատեխնիկական կարևորագույն
պրոբլեմների լուծման նպատակային ծրագրերի մշակումն ու իրականա-
ցումը»։

Ակադեմիական և ճյուղային գիտահետազոտական հաստատությունների
հետ բարձրագույն դպրոցի կապի հետագա ընդլայնումը մեծապես պայմանա-
վորված է դրանց գործունեության նպատակամետ կոորդինացմամբ։ Տվյալ
հարցին վերջերս ավելի ու ավելի մեծ ուշադրություն է նվիրվում։ Այս կարևոր
աշխատանքի բարելավման համար նպատակահարմար կլիներ կոորդինացման
հիմքում դնել նպատակային պլանավորումը։ Խոսքն այն մասին է, որպեսզի
համապատասխան ծրագրով հետազոտությունները հանձնարարվեն ակադե-
միական ինստիտուտներին կամ համալսարանների ամբիոններին ու լաբորա-
տորիաներին՝ հստակ և կոնկրետ կերպով որոշելով գլխամասային կոորդի-
նացնող կազմակերպությունը, հաշվի առնելով ԳՀԻ-ում կամ բուհում գիտու-
թյան այս կամ այն բնագավառներում առաջատար գիտնականների և գիտա-
կան կարողության առկայությունը։ Այս կազմակերպությունների գործունեու-
թյան բոլոր ձևերն ու ուղղությունները մտցնել պետական պլանի մեջ։
Վերջին տարիներս երկրում սկսել են ստեղծվել գիտահետազոտություն-
ների տարածման միջբուհական կենտրոններ։ Այս գործում առաջատար դերը
նույնպես պատկանում է համալսարաններին։ Եվ դարձյալ համալսարանի գի-
տական պոտենցիալով ու նյութատեխնիկական բազայով պայմանավորված՝
նման կենտրոնները կարող են սպասարկել ո՛չ միայն առանձին հանրապետու-
թյունների, մարզերի կամ քաղաքների (որտեղ դրանք տեղաբաշխված են),
այլև, ըստ հետազոտությունների կոնկրետ բնագավառների, երկրի մյուս ռե-
գիոններին։ Ուստի և ընդհանուր շահերը պահանջում են միջոցների կենտրո-
նացում և նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդում առաջին հերթին հա-
մալսարաններում գիտական հետազոտությունների միջբուհական կենտրոններ
ստեղծելու համար։ Դրանում ենք մենք տեսնում բարձրագույն ուսումնական
հաստատություններում գիտահետազոտական աշխատանքի արդյունավետու-
թյան մակարդակի բարձրացման կուսակցության առաջադրած խնդիրը հաջո-
ղությամբ լուծելու կարևորագույն պայմաններից մեկը։
Միջբուհական կոոպերացիայի, ինչպես նաև բուհերի և ակադեմիական
ինստիտուտների կապի ամրապնդման ռեալ ուղիներից մեկը, ինչպես նշվում
է ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի հիշյալ որոշման մեջ,
բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների գիտահետազոտական գոր-
ծունեությունում ակադեմիկոսների, թղթակից անդամների և այլ առաջատար
գիտնականների ներգրավումն է։ Այս առումով առկա է պրակտիկայով ստուգ-
ված և ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հավանությանն արժանացած Նովոսի-
բիրսկի պետական համալսարանի և ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի Սի-
բիրի բաժանմունքի միջև արդյունավետ համագործակցություն կազմակերպե-
լու դրական փորձը։ Հայտնի է, որ շատ տարիներ Սիբիրի բաժանմունքի ակա-
դեմիական ինստիտուտներում կա-
տարած աշխատանքը մշտապես համատեղում է Նովոսիբիրսկի պետական
համալսարանի ուսումնական պրոցեսին և ուսանողների գիտական աշխա-
տանքների ղեկավարմանը մասնակցելու հետ։ Վերջերս այդ փորձը հաջողու-
թյամբ կիրառում են Կրասնոյարսկի և Տոմսկի պետական համալսարանները։
Սակայն երկրի բուհերի մեծ մասում գիտությունների ակադեմիաների գիտնա-
կանների և արդյունաբերության խոշոր մասնագետների համատեղության
հարցի լուծումը կապված է որոշակի դժվարությունների հետ։ Համատեղողնե-
րին հրավիրելու գոյություն ունեցող կարգը սահմանափակված է ՍՍՀՄ Մի-
նիստրների խորհրդի՝ ավելի քան 20 տարի առաջ ընդունած որոշմամբ։ Այդ
կարգը թույլ չի տալիս ապահովելու շատ առաջատար գիտնականների ղեկա-
վար մասնակցությունը բուհերի գիտամանկավարժական աշխատանքներում,
որն այնքան կարևոր է այժմ։
Կարևորագույն գիտատեխնիկական և սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի
իրականացման, գիտական հետազոտությունների արդյունքների ներդրումն
արագացնելու նպատակով բուհերի պոտենցիալի առավել արդյունավետ օգ-
տագործումն ապահովելու վերաբերյալ ՍՄԿԿ XXVI համագումարի առաջա-
դրած խնդրի հաջող լուծմանը կնպաստի գիտությունների ակադեմիաների և

արտադրական կոլեկտիվների հետ համալսարանների, ինչպես և մյուս խոշոր բուհերի համագործակցության ընդլայնումը:

ԵՊՀ-ի գիտնականները պահպանում և ամրապնդում են կապը մեր հանրապետության և երկրի մյուս շրջանների աշխատավորական կոլեկտիվների ու արտադրական միավորումների հետ: Աշխատանքը համալսարանի բոլոր պրոբլեմային ու ճյուղային լաբորատորիաներում, ինչպես նաև ամբիոնների զգալի մասում նախատեսում է ժողտնտեսության անմիջական խնդիրների լուծում: ԵՊՀ-ում կատարվող բազմաթիվ գիտահետազոտական թեմաներից մոտ 70-ը խիստ կարևոր են արդյունաբերության համար, դրանց մի մասը մտել է հանրապետության և երկրի տնտեսական ու սոցիալական զարգացման պլանի մեջ: Տարեցտարի ընդլայնվում են տարբեր մինիստրությունների, գերատեսչությունների, արտադրական ձեռնարկությունների ու գիտական հաստատությունների հետ կնքված տնտեսական պայմանագրերի համաձայն կատարվող հետազոտությունները: Միայն 1980 թվականին մեր համալսարանի գիտնականների հետազոտությունների արդյունքների ներդրումից ռեալ տնտեսական օգուտը կազմեց ավելի քան հինգ միլիոն ռուբլի:

Նշելով որոշ հաջողությունները, մենք մեր աշխատանքում միաժամանակ տեսնում ենք ոչ քիչ թերություններ և չօգտագործված ռեզերվներ: Մենք դեռևս չենք հասել այն բանին, որ բոլոր առարկաների դասավանդումը տարվի գիտատեխնիկական առաջընթացի հասումների առավելագույն արտացոլմամբ: Չեն վերացել այն դեպքերը, երբ չի ապահովվում դասախոսությունների մասնագիտական ու գաղափարատեսական մակարդակը: Մի շարք հասարակագիտական ամբիոնների գիտահետազոտական թեմաները վերացական բնույթ են կրում, կապված չեն տնտեսական ու սոցիալական զարգացման արդիական խնդիրների հետ: Լուրջ բացթողումներ կան ասպիրանտուրայի միջոցով կադրերի պատրաստման գործում և այլն:

Գիտության և արտադրության փոխգործողության կազմակերպման ասպարեզում առավել նեղ տեղը գիտական հետազոտությունների արդյունքների գործնական իրականացումն է: Խոսքն այն մասին է, որ մինչև վերջին ժամանակներս գիտական հասումներն արդյունաբերության մեջ ժամանակին ներդնելու գործում առանձին մինիստրություններ, ձեռնարկություններ, ինչպես նաև գիտնականներ բավարար պատասխանատվություն չեն դրսևորել: Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ ամբիոններն ու լաբորատորիաները, որպես կանոն, տնտեսական պայմանագրային աշխատանքները կատարում են ժամանակին, և պատվիրատուները դրանք ընդունում են բարձր գնահատականով: Սակայն այնուհետև ամիսներ, նույնիսկ տարիներ անց ոչինչ այլևս չի կատարվում: Ներդրման և ռեալ արդյունավետության մասին հաշվետվությունը, մի անհասկանալի տրամաբանությամբ, պահանջվում է միայն բուհերից, բայց ոչ պատվիրատուներից: Կարծում ենք, որ պետք է կոնկրետ կերպով պատշաճ պատասխանատվություն սահմանվի պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրի համար: Եվ դա կհամապատասխանի XXVI համագումարի ընդհանուր ցուցումին. «Բարձրացնել մինիստրությունների ու գերատեսչությունների պատասխանատվությունը՝ գիտական հաստատություններում կատարվող հետազոտությունների մակարդակի, ավարտուն գիտական մշակումների արդյունքները և գյուտերն արտադրության մեջ ավելի արագ օգտագործելու համար»:

Իհարկե, խոսքն այն մասին չէ, որպեսզի գիտական հաստատությունները, լաբորատորիաներն ու ամբիոններն իրենց խնդիրը կատարած համարեն այս կամ այն հետազոտությունն ավարտելուն պես: Դրանք պարտավոր են օգնել ձեռնարկություններին իրենց մշակումներն արտադրության մեջ ներդնելն արագացնելու գործում, որովհետև, ինչպես համագումարում նշեց ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, «գիտությունն ինքն էլ պետք է մշտապես լինի «հանգստության խռովիչ», ցույց տալով, թե որ տեղամասերում է նկատվել լճացում և որոնք են ետ մնացել, թե որտեղ է գիտելիքների ժամանակակից մակարդակը հնարավորություն ընձեռում առաջ շարժվելու ավելի արագորեն, ավելի հաջողությամբ»:

Ժողտնտեսության մեջ բուհական գիտության հասումների ներդրումն

արագացնելու համար Երևանի համալսարանին կից երեք տարի առաջ կազմակերպվեց տնտհաշվարկային կոնստրուկտորական բյուրո: Այդ բյուրոյին կից ունենալով ինժեներային, կոնստրուկտորական, տեխնոլոգիական ծառայություններ, ինչպես նաև ստեղծելով անհրաժեշտ նյութատեխնիկական բազա, մենք կարողացանք արդիական մակարդակով ապահովել արտադրության և գիտության զանազան բնագավառներում կիրառվող տեխնոլոգիական պրոցեսների, սարքերի ու սարքավորումների մշակումը: Բուհի շրջանակներում մշակումների կազմակերպման հիշյալ ձևը, մեր կարծիքով, միանգամայն արդյունավետ է, քանի որ հնարավորություն է ընձեռում շրջափակելու հետազոտություն-մշակում-փորձնական թողարկում շղթան, ինչպես նաև բարձրացնելու բուհերի գիտնականների պատասխանատվությունը իրենց հետազոտությունների արդյունքները մինչև ներդրման աստիճան հասցնելու և վերջինիս ժամկետները կրճատելու գործում:

Շեշտենք նաև այն մեծ դրական ազդեցությունը, որ այս ամենը թողնում է ուսումնական պրոցեսի վրա: Նորագույն գիտական և ինժեներական մշակումներն օգտագործվում են ուսումնական լաբորատորիաներում, զգալիորեն հեշտացնելով դրանք արդիական սարքավորումներով կոմպլեկտավորելու հարցի լուծումը: Ուսանողները, որոնք ամենաակտիվ կերպով մասնակցում են այդ մշակումներին, հնարավորություն ունեն ո՛չ միայն ծանոթանալու փորձի դըրվածքին, այլև դառնալու դրանց կատարման մասնակից, ձեռք բերելու աշխատանքի կոնկրետ պրակտիկ հմտություն: Վերլուծելով տվյալ փորձը, կարծում ենք, նպատակահարմար է բուհական կոնստրուկտորական բյուրոներին կից կազմակերպել մասնագիտացված ուսումնական լաբորատոր սարքավորումների մշակումն ու թողարկումը: Տվյալ հարցը ՍՍՀՄ բարձրագույն կրթության մինիստրության կողմից հատուկ կոորդինացում է պահանջում:

Համալսարանների գիտական պոտենցիալի հետագա բարձրացմանը մեծապես կնպաստի երկրի առաջատար բուհերին կից գիտահետազոտական սեկտորների ստեղծումը և մի շարք դեպքերում դրանց գիտահետազոտական ինստիտուտների ստատուս տալը:

Գիտատեխնիկական հեղափոխության, սոցիալ-տնտեսական և գաղափարադաստիարակչական խնդիրների մասշտաբների մշտապես ընդլայնման պայմաններում առավել մեծանում է կառավարման սիստեմի կատարելագործման նշանակությունը: Այդ մասին խոսվեց կուսակցության XXVI համագումարում, որը նշեց կառավարման կազմակերպական կառուցվածքի, կառավարման մարմինների գործունեության ձևերի ու մեթոդների հետագա կատարելագործման կոմպլեքսային ծրագիրը: Հասկանալի է, որ այդ ծրագրի կատարումն անհնարին է առանց համապատասխան կադրերի պատրաստման նպատակամետ աշխատանքի:

Հայտնի է, որ այդ հարցի շուրջ երկարատև բանավեճերից հետո Մոսկվայում բացվեց կառավարման ինստիտուտ: Տարբեր մինիստրությունների սիստեմում գոյություն ունեն ղեկավար աշխատողների որակավորման բարձրացման դասընթացներ: Բայց մեկ-երկու բուհը և կարճատև դասընթացները հազիվ թե ի վիճակի լինեն ապահովելու ամբողջ երկրի համար կառավարչական կադրեր պատրաստելու խնդրի լուծումը: Վաղուց է քննարկվում բոլոր բուհերում և միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում կառավարման գիտության դասընթաց մտցնելու հարցը, բայց գործնականում քիչ բան է արվում: Մինչդեռ յուրաքանչյուր ուսանողի կողմից կառավարման պրոբլեմների վերաբերյալ դիսցիպլինների համակարգն ուսումնասիրելը դառնում է բուհերում կադրերի պատրաստման արդի փուլի հրամայական անհրաժեշտությունը: Երկու կարծիք լինել չի կարող, որ ոչ միայն կառավարչական կադրերը, այլև բոլոր մասնագետները պետք է իմանան գիտական կառավարման հիմունքները: Մանավանդ որ կյանքը պահանջում է, որ բուհերն զբաղվեն բարձր որակավորման կառավարչական կադրերի պատրաստման խնդրով: Դրա լուծման գործում առաջատար տեղը կարող են գրավել համալսարանները: Մեզ թվում է, որ անհրաժեշտ է երկրի համալսարաններում ստեղծել համապատասխան ֆակուլտետներ, ուր հարկ կլիներ ընդունել նրանց, ովքեր հա-

ջողությամբ ավարտել են մյուս բուհերը և կազմակերպչական կառավարչական աշխատանքի ունակություններ են դրսևորել: Հասկանալի է, որ նման ֆակուլտետներում ուսման տևողությունը կարող է լինել սովորականից զգալիորեն կարճ:

Կառավարչական կադրերի պատրաստումը կառավարման լենինյան գիտության տիրապետման հետ մեկտեղ պետք է ընդգրկի սովորողների գաղափարական ու բարոյական դաստիարակումը: Այս խնդիրը խիստ հրատապություն է ձեռք բերում զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում, երբ «սոցիալական և տնտեսական մեծ վերափոխումների հետ միասին տեղի է ունենում մարդկային լավագույն հատկանիշների՝ կոմունիստական հասարակության մարդու հատկանիշների ձևավորման ակտիվ պրոցեսը»:

Ուսանող երիտասարդության գաղափարական պատրաստման գործում հատուկ դեր է պատկանում համալսարաններին: Համալսարաններն ունեն հասարակագիտական և հումանիտար ամբիոնների ճյուղավորված ցանց, դասախոսների որակավորման բարձրացման կազմակերպման, մյուս բուհերի հասարակագիտական ամբիոններին տեսական ու մեթոդական օգնություն ցույց տալու մեծ հնարավորություններ: Համալսարանները պարտավոր են դասախոսների բարձրորակ կադրերով ապահովել նաև երկրի բոլոր բուհերի նման ամբիոններին:

Կադրերի գաղափարական դաստիարակությունը, հասկանալի է, չի հանգում միայն տեսության յուրացմանը: Գլխավորն այն է, որպեսզի ուսանողների մասնագիտական գիտելիքներն ու մարքս-լենինյան աշխարհայացքը հաջողությամբ կիրառվեն նրանց պրակտիկ գործունեությունում: Այլ կերպ ասած, անհրաժեշտ է, որպեսզի նրանց ուսուցման և գաղափարական դաստիարակության ընթացքում բուհում ստեղծվեն գիտելիքների, համոզմունքների և պրակտիկ գործողությունների միասնության ամուր հիմքեր:

Ի վերջո, հարկ է շեշտել, որ բարձրագույն դպրոցի այն կենսական խնդիրները, որ առաջադրեց ՍՄԿԿ XXVI համագումարը, կարող են հաջողությամբ իրականացվել յուրաքանչյուր բուհի առանձնահատկությունները համակողմանիորեն հաշվի առնելու և այդ հիման վրա կոնկրետ խնդիրների լուծման համար դրանց պատասխանատվությունը բարձրացնելու պայմանով՝ սկսած ուսանողների ընդունելությունից, ուսումնական պրոցեսի կազմակերպումից և վերջացրած գիտական հետազոտություններով, արտադրության մեջ դրանց ներդրումով:

«Коммунист», № 13, 1981 г.

ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԻՆՖՈՐՄԱՑԻԱՅԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Դ. Բ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ բացառիկ ուշադրություն նվիրեց գիտության հետագա զարգացմանը, գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացմանը: Համագումարի որոշումներում նախատեսված են գիտատեխնիկական պոտենցիալի հետագա աճի և դրա օգտագործման արդյունավետությունը բարձրացնելու մի շարք կոնկրետ միջոցառումներ:

ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—1985 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղություններում խնդիր է դրված. «Ապահովել հասարակության հետագա տնտեսական առաջընթաց, նյութատեխնիկական բազայի որակական խոր տեղաշարժեր՝ գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման, հանրային արտադրության ինտենսիվացման, նրա արդյունավետության բարձրացման հիման վրա» (ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութերը, էջ 221):

Մեծ խնդիրներ են դրված գիտության առջև, քանի որ էկոնոմիկայի ինտենսիվացման կուրսի իրագործումը պահանջում է առավել բարձրացնել հետազոտությունների արդյունավետությունը, արտադրության մեջ արագորեն ներդնել գիտության ու տեխնիկայի նվաճումները:

Ինչպես նշում է ակադեմիկոս Գ. Ի. Մարչուկը, այժմ «գիտությունն ու տեխնիկան հետզհետե վերածվում են հասարակական առաջընթացի ավելի կարևոր գործոնների, շոշափելի փոփոխություններ ապահովելով ո՛չ միայն նյութական արտադրության ոլորտում, այլև սոցիալական պրոցեսների կառավարման, նոր հասարակության մարդկանց կերպավորման գործում» (Проблемы мира и социализма, № 7, 1981, стр. 21), այսինքն՝ արդի փուլում անչափ մեծանում է գիտության սոցիալական դերը:

80-ական թվականներին գիտության զարգացման բնորոշ առանձնահատկությունը գիտահետազոտությունների նպատակային գործնական ուղղվածությունն է, գիտաարդյունքների գործնական ծավալուն իրացումը:

Այս կապակցությամբ 1981—1985 թվականների համար մշակվել և հաստատվել են 160 միջճյուղային գիտատեխնիկական կոմպլեքսային ծրագրեր, որոնց նպատակն է վերջնական ժողովրդատնտեսական արդյունքը և որոնք կոչված են նպաստելու երկրի գիտատեխնիկական պոտենցիալի առավել լիվին օգտագործմանը: Ընթացիկ հնգամյակում լուծվելիք գիտատեխնիկական կարևորագույն պրոբլեմներից է գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի (ԳՏԻ) պետական ավտոմատացված սիստեմի ստեղծումը:

1981 թվականի մարտին ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի ընդհանուր ժողովը կոնկրետացրեց գիտության խնդիրները և շեշտեց գիտական այն հետազոտությունների ընդլայնելու անհրաժեշտությունը, որոնց արդյունքներով է առավելապես պայմանավորվում հանրային արտադրության արդյունավետության հետագա աճը: Այդ խնդիրների թվում իր տեղն ունի նաև ինֆորմացիայի հաղորդման և մշակման մեթոդների ու միջոցների պրոբլեմը:

Այս ասպարեզում մեծ է գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի պետական

սիստեմի դերն ու նշանակությունը երկրի ժողտնտեսության զարգացման, գիտատեխնիկական առաջընթացի տեմպերի արագացման ոլորտում։

Գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի պետական սիստեմի մեջ մտնում են համամիութենական 10, կենտրոնական ճյուղային՝ 87, հանրապետական՝ 15, միջճյուղային տերիտորիալ՝ 111 ինստիտուտներ, գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի կենտրոններ և ձեռնարկություններում ու կազմակերպություններում գործող շուրջ 12 հազար ինֆորմացիոն ստորաբաժանումներ։

Ընթացիկ հնգամյակում առաջնահերթ խնդիր է ժողովրդատնտեսական և ճյուղային կարևորագույն պրոբլեմների լուծման վերաբերյալ կոմպլեքսային նպատակային ծրագրերի ինֆորմացիոն ապահովումը։ Սոցիալիստական հասարակարգում գիտատեխնիկական ինֆորմացիան համաժողովրդական հարստություն է, որի նպատակն է ժողովրդատնտեսական պլանների կատարումը։ Հիմնական ուղղություններում խնդիր է դրված բարելավել գիտատեխնիկական և պատենտային ինֆորմացիայի սիստեմը, որը որպես կողմնացույց է ծառայում գիտական որոնման ուղղություններն ընտրելիս։

Գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման, գիտության ու տեխնիկայի նորագույն նվաճումների արագ ներդրման հիման վրա հանրային արտադրության ինտենսիվացումն արգասաբեր ազդեցություն է ունենում նաև գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի պետական սիստեմի աշխատանքի բովանդակության վրա։

Մեր երկրում մեծ ուշադրություն է հատկացվում գիտաինֆորմացիոն գործունեության արդյունավետության կատարելագործմանն ու հետագա բարձրացմանը, գործունեություն, որը, այլ գործոնների հետ միասին, համարվում է գիտության, տեխնիկայի և արտադրության զարգացման կարևոր գործոն։ Արդի գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում գիտատեխնիկական ինֆորմացիան առաջատար տեղ է գրավում հասարակության գիտաարտադրական գործունեության մեջ, քանի որ «գիտություն-տեխնիկա-արտադրություն» սիստեմում այն միացնող օղակ է հանդիսանում և հնարավորություն ընձեռում առավել լիովին օգտագործելու կուտակված գիտելիքները հասարակության հետագա զարգացման համար, գիտության նորագույն հասումներն առավել արդյունավետորեն ներդնելու պրակտիկայում։

Երկրի ԳՏԻ-ի սիստեմի կատարելագործումը կապված է գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի պետական, ավտոմատացված սիստեմի հետագա զարգացման հետ։ Այժմ լուծվող հիմնական խնդիրներից մեկը ստեղծումն է ԳՏԻ-ի համապետական միասնական ավտոմատացված սիստեմի՝ հիմնված ինֆորմացիոն նյութերի որոնման, մշակման, պահպանման, հանձնման ու հաղորդման պրոցեսներում մեքենայացված մեթոդների օգտագործման վրա։ ԳՏԻ-ի համապետական ավտոմատացված սիստեմի ստեղծումը ենթադրում է բոլոր ավտոմատացված ինֆորմացիոն սիստեմները միավորել ավտոմատ ռեժիմով աշխատող միասնական ցանցում։ Տասնմեկերորդ հնգամյակում ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի հետագա զարգացումը կապահովվի ավտոմատացված ինֆորմացիոն կենտրոնների ցանցի լայն զարգացմամբ, կենտրոններ, որոնք սպառողներին հնարավորություն կընձեռեն անմիջականորեն օգտվելու տվյալ ինֆորմացիոն մարմինների բաշխման բանկերից։

Ավտոմատացված ինֆորմացիոն ցանցերի ստեղծումը, որ գիտության ու տեխնիկայի ինտեգրացման բնական հետևանքն է, որակապես նոր փուլ է սպառողների ինֆորմացիոն սպասարկումը զարգացնելու գործում։ Դա մի կոմպլեքս պրոբլեմ է, որն ընդգրկում է կազմակերպական, տեխնիկական և ծրագրամաթեմատիկական համատեղելիության ապահովման հարցերը։

Առանձին ինֆորմացիոն-հետազոտիչ սիստեմների միավորումը մեկ ինֆորմացիոն ցանցում էապես բարձրացնում է ինֆորմացիոն սպասարկման արդյունավետությունը։ Ընդ որում այդ սպասարկումը կազմակերպելիս այստեղ զուգակցվում են ԳՏԻ-ի միակերպությունն ու խնայողությունը երաշխավորող կենտրոնացման և ինֆորմացիոն սպասարկման ճկունությունն ապահովող ապակենտրոնացման սկզբունքները։

Ինֆորմացիոն ցանցերի ստեղծումը հետապնդում է հետևյալ հիմնական

նպատակները՝ ինֆորմացիայի աղբյուրների մշակումը կրկնորդելու առավե-
լագույն կրճատում, ցանցում հետազոտությունների կրկնորդման կանխում՝
ընթացիկ գիտահետազոտական ու կազմակերպական-վերահսկիչ աշխատանք-
ների մասին մասնագետների ծանուցումը կազմակերպելու միջոցով ինֆոր-
մացիոն պրոցեսների ավտոմատացման միջոցների կենտրոնացված ու կոմպ-
լեքսային օգտագործում հօգուտ ինֆորմացիոն ցանցի բոլոր բաժանորդների։
Քանի որ իր բնույթով ԳՏԻ-ն ինտերնացիոնալ է, իսկ ինֆորմացիայի հա-
վաքման, մշակման, պահպանման ու տարածման արժեքը հետզհետե մեծա-
նում է, վերջին տարիներս ավելի մեծ նշանակություն է ստանում ինֆորմացիոն
սիստեմների ինտեգրացումը տարբեր մակարդակներում։
Տարբեր մակարդակների ինֆորմացիոն ցանցերի ինտեգրացման պրոցե-
սին նպաստում է հաշվողական տեխնիկայի, ծրագրային ապահովման, կապի
միջոցների արագ զարգացումը։ Ընդ որում այդ պրոցեսի հիմքը ցանցի մեջ
մտնող ինֆորմացիոն կենտրոնների գործունեության կոոպերացիան է, այ-
սինքն՝ ինֆորմացիայի մշակման, կուտակման, պահպանման ու բաշխման
համար ջանքերի կոորդինացումն ու բաշխումը, մի բան, որն ապահովում է
սարքավորումների ռացիոնալ ծանրաբեռնվածությունը և հաշվողական տեխ-
նիկայի, գործող պոլիգրաֆիայի ու կապի միջոցների կոլեկտիվ օգտագործ-
ման արդյունավետության բարձրացումը։ Փաստորեն հաշվողական կարողու-
թյունը կենտրոնացվել է խոշոր ինֆորմացիոն կենտրոններում, իսկ ինֆոր-
մացիա սպառողները հնարավորություն են ստացել մեքենաները (տվյալների
բանկերը) օգտագործել կապի հատուկ կանալների, զանազան տերմինալների
և փոքր էՀՄ-երի միջոցով։
ԳՏԻ-ի կենտրոնացումը ազգային, ռեգիոնալ և միջազգային մասշտաբի
տվյալների մասնագիտացված խոշոր բանկերում հնարավորություն է ընձեռում
ինֆորմացիան պահպանելու և վերամշակելու առավել խնայողաբար։ Այդպի-
սի մասնագիտացված տվյալների բանկերի առկայությունը կապի նորագույն
միջոցների զուգակցմամբ ինֆորմացիայի առանձին սպառողների հնարավո-
րություն է ընձեռում իրենց պահանջները բավարարելու խոշոր մասշտաբի ին-
ֆորմացիոն ցանցերից մեքենայական ժամանակը կանխավարձելու հաշվին։
Այս ամենը հնարավոր է միայն տեխնիկական միջոցների ու նյութական ապա-
հովման բարձր մակարդակի համատեղելիության դեպքում։
Հարկ է նշել, որ ավտոմատացված ինֆորմացիոն սիստեմի ստեղծումը,
հաշվի առնելով ինֆորմացիոն ռեսուրսների այլ սիստեմների հետ համագոր-
ծակցության և դրանց օգտագործման հնարավորությունը, չափազանց բարդ
պրոցես է և պահանջում է գոյություն ունեցող տարբեր մակարդակի սիստեմ-
ների կազմակերպման ու կիրառման գիտելիքներ։
Ավտոմատացված ինֆորմացիոն սիստեմների մշակումն ու ստեղծումը
պահանջում են կապիտալ մեծ ծախսումներ և շահագործման ծախքեր, ուստի
նյութական, ֆինանսական ու աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ ծախս-
ման հիմնական միջոցը կոլեկտիվ օգտագործման հաշվողական կենտրոնների
ստեղծումն է և մեկ ցանցում դրանց միավորումը։ Հաշվողական կենտրոնների
նման միավորումը հնարավորություն է ընձեռում հաշվողական հզորություն-
ները վերաբաշխել՝ հաշվի առնելով ծանրաբեռնվածությունը (էներգետիկ սիս-
տեմների նման), ինչպես նաև էականորեն բարձրացնել ինֆորմացիոն սպա-
սարկման օպերատիվությունն ու որակը։ Կոլեկտիվ օգտագործման սիստեմ-
ների հիմնական առավելությունը միջոցների ու ժամանակի էական խնայողու-
թյունն է ռեսուրսների ստանդարտացման ու միավորման շնորհիվ։ Այս ամենը
իրականություն է դարձել բաշխված ժամերի սկզբունքով գործող սիստեմների
շնորհիվ, որոնց հիմքն են կազմում մեծ ծավալի ու գործողության հիշողու-
թյամբ օժտված էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաները և ինֆորմացիայի հա-
ղորդման ու ընդունման արդի միջոցները։
Նկատի առնելով ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի հիմնական
նշանակությունը՝ գիտաինֆորմացիոն գործունեության արդյունավետության
բարձրացումը և երկրի ԳՏԻ-ի սիստեմի հետագա զարգացման ու կատարելա-
գործման հնարավորությունների խիստ կրճատումն ի հաշիվ էքստենսիվ գոր-

ծոնների, և նկատի ունենալով ավտոմատացված ինֆորմացիոն ցանցերի ստեղծման համաշխարհային փորձը, ինֆորմացիոն ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության հետագա բարձրացումը կարելի է ապահովել ինֆորմացիոն սիստեմները մի ցանցի մեջ միավորելով, քանի որ նման դեպքում ինֆորմացիոն կենտրոնների ցանցի մեջ մտնող սարքավորումների օգտագործման արդյունավետությունը մեծանում է 100—200 տոկոսով, իսկ համապատասխան ինֆորմացիայի ստացման ծախսերը կրճատվում են գրեթե երեք անգամ։

Մեր երկրում մինչև 1990 թվականը գիտաինֆորմացիոն գործունեության կատարելագործման հիմնական ուղղությունը ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի ստեղծումն է, որը գործում է ցանցի ռեժիմով և համարվում է ժողովրդական տնտեսության կառավարման համապետական ավտոմատացված սիստեմի ենթասիստեմ՝ ինֆորմացիոն գործունեության առավելագույն ավտոմատացման, կազմակերպական-ֆունկցիոնալ կառուցվածքի, սպառողների տեղեկատու-ինֆորմացիոն սպասարկման նոր տեսակների ներդրման միջոցով։ Այս ամենը պայմաններ կստեղծի բարձրացնելու ինֆորմացիոն ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը, ապահովելու տվյալների բազայից օգտվելու հնարավորությունը և ինֆորմացիոն ծառայության օպերատիվությունը։ Նախատեսվում է ամենից առաջ ստեղծել և շահագործման հանձնել ԳՏԻ-ի ավտոմատացված կենտրոնների ցանց, որի առաջին հերթն արդյունաբերական շահագործման հանձնվեց 1980 թվականի IV եռամսյակում։

Այդ ցանցը ստեղծվում է ինֆորմացիոն, տեխնիկական, կադրային, ֆինանսական և այլ ռեսուրսների ինտեգրացման հիման վրա, նպատակ ունենալով ապահովել ժողովրդական տնտեսության ինֆորմացիոն սպասարկումը՝ հայրենական և արտասահմանյան գիտության, տեխնիկայի ու առաջավոր փորձի նվաճումների վերաբերյալ ժամանակին ու լրիվ տարբեր կարգի տվյալներ տալու ճանապարհով։ ԳՏԻ-ի ավտոմատացված կենտրոնների սիստեմի հիմքում դրված է սիստեմային մոտեցումը, այսինքն՝ այն կառուցվում է, մի կողմից, հաշվի առնելով երկրում գոյություն ունեցող ԳՏԻ-ի սիստեմը, մյուս կողմից՝ որպես բաց ինֆորմացիոն մի սիստեմ, որն ի վիճակի է կատարելագործվելու ժողովրդական տնտեսության փոփոխվող պահանջներին համապատասխան։

ԳՏԻ-ի ավտոմատացված կենտրոնների սիստեմն է հանդիսանում ութ համամիութենական, յոթ կենտրոնական ճյուղային, հինգ հանրապետական և երկու միջճյուղային տերիտորիալ կենտրոնների և դրանց բաժանորդների ֆունկցիոնալ միավորումը։ Դա համարվում է երկրի գիտատեխնիկական պետական ավտոմատացված սիստեմի ստեղծման առաջին փուլը, և դրա հիմքում ընկած է ինֆորմացիայի միանգամյա մշակման և բազմակի օգտագործման սկզբունքը, որը տնտեսական մեծ արդյունք է տալիս և կրճատում է ինֆորմացիան սպառողներին հաղորդելու ժամկետները։

Մեքենայական ընթերցման կրողների վրա ձևավորվող տվյալների բազաները օգտագործվում են ինֆորմացիոն հրատարակությունների ավտոմատ նախապատրաստման և աշխատանքի տարբեր ռեժիմներում գիտնականների ու մասնագետների տեղեկատու-ինֆորմացիոն սպասարկման համար։

Այդ սիստեմի շրջանակներում մասնակից կենտրոնների միջև ինֆորմացիայի փոխանակումը նախատեսվում է իրականացնել երկու փուլով՝ մեքենայական ընթերցման կրողներով ու միկրոձևերով և կապի էլեկտրական կանալների օգնությամբ։

Լինելով բաց ինֆորմացիոն սիստեմ, ավտոմատացված կենտրոնների սիստեմն ունակ է հետագա զարգացման ու կատարելագործման՝ մասնակից կենտրոնների կազմն ընդլայնելով ի հաշիվ ԳՏԻ-ի պետական սիստեմների և ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի խոշոր գրադարանների այն նոր մարմինների, որոնք մտնում են ԳՏԻ-ի ավտոմատացված կենտրոնների սիստեմի մեջ։ Վերջինիս հետագա կատարելագործումը գիտաինֆորմացիոն գործունեության արդյունավետության ու որակի բարձրացման նպատակով իրականացվում է ո՛չ միայն ԳՏԻ-ի փոխադարձաբար կապված ավտոմատացված կենտրոնների

ցանցի ստեղծման բազայի վրա՝ ի հաշիվ երկրի ինֆորմացիոն մարմինների միջև աշխատանքի բաժանումը խորացնելու, այլև ինֆորմացիայի ազգային և միջազգային համապատասխան ավտոմատացված սիստեմների հետ ինտեգրացումը, մասնագիտացումը և կոոպերացումն ըստ ամենայնի զարգացնելու ճանապարհով։

ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի կոոպերացման ու մասնագիտացման զարգացումն ինֆորմացիայի ազգային, ռեգիոնալ և միջազգային սիստեմների հետ նպաստում է ինֆորմացիոն, տեխնիկական, աշխատանքային և այլ ռեսուրսների խելացի բաշխմանը, գիտատեխնիկական փաստաթղթերի համաշխարհային հոսքի ավելի լիակատար ընդգրկման ապահովմանը։ Բացի այդ, այլ սիստեմների հետ ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի կապերի ուժեղացումը բարձրացնում է գիտության, տեխնիկայի և արտադրության տեղեկատու-ինֆորմացիոն սպասարկման նպատակով կատարվող փոխադարձ հաղորդման մակարդակը։

Ընդ որում ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի փոխգործողությունն ազգային և միջազգային ինֆորմացիոն սիստեմների հետ կառուցվում է գիտական ու տեխնիկական ինֆորմացիայի բնագավառի համագործակցության միջպետական ծրագրի հանձնարարականներին համապատասխան, որի շրջանակներում նախատեսվում է ստեղծել ճկուն մի ցանց՝ հիմնված ազգային, ռեգիոնալ և միջազգային ինֆորմացիոն առկա և ստեղծվող սիստեմների փոխգործողության վրա։

Գիտական ու տեխնիկական բնագավառում համագործակցության միջկառավարական ծրագրի մասնակից երկրները պետք է անշեղորեն զարգացնեն ու կատարելագործեն այդ սիստեմները։ Այս առումով միջազգային մեծ հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել Սովետական Միության բազմամյա փորձը մեր երկրի ԳՏԻ-ի պետական սիստեմի ստեղծման և հետագա կատարելագործման բնագավառում։

Այս ասպարեզում համագործակցության կազմակերպմանը կարևոր նշանակություն է տրվում 1975 թվականի օգոստոսին Հելսինկիում կայացած Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության խորհրդակցության Եզրափակիչ ակտում, որտեղ մասնակից պետություններն արտահայտեցին իրենց ձգտումը «երկկողմ կամ բազմակողմ հիման վրա զարգացնել գիտական ինֆորմացիայի և փաստաթղթերի փոխանակումն ու տարածումն այնպիսի եղանակներով, ինչպիսին է ... մասնակից պետությունների գիտնականներին ու գիտական աշխատողներին այդ ինֆորմացիայի ավելի լայն տրամադրումը, օրինակ, գիտական ինֆորմացիայի միջազգային սիստեմներին մասնակցելու միջոցով կամ այլ համապատասխան պայմանավորվածությամբ»։

ԳՏԻ-ի պետական ավտոմատացված սիստեմի և ազգային ու միջազգային այլ ինֆորմացիոն սիստեմների փոխգործողությամբ ապահովվում են ինֆորմացիոն նյութերի փոխանակումը, միացյալ գիտահետազոտական աշխատանքների անցկացումը, ինֆորմացիոն գործունեության փորձի փոխանակումը, ՍՍՀՄ գիտատեխնիկական հասումների պրոպագանդումը, ինֆորմացիոն աշխատողների պատրաստման և նրանց որակավորման բարձրացման բնագավառում փոխօգնությունը և այլն։

Սովետական Միությունն ամեն կերպ աջակցում է երկկողմ ու բազմակողմ հիման վրա ընդլայնելու և խորացնելու միջազգային համագործակցությունն ու փոխանակումը գիտաինֆորմացիոն գործունեության բնագավառում, քանի որ դա նպաստում է ԳՏԻ-ի պրոբլեմների հաջող լուծմանն ազգային ու միջազգային մասշտաբով։

Նման համագործակցությունը ենթադրում է ռացիոնալ կերպով օգտագործել աշխատանքի միջազգային բաժանման հնարավորությունները ՏՓԽ-ի անդամ երկրների սոցիալիստական տնտեսական ինտեգրացիայի հետագա խորացման հիման վրա, ըստ ամենայնի զարգացնել գիտատեխնիկական կապերը կապիտալիստական ու զարգացող երկրների հետ, ակտիվորեն մասնակցել միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը։

ԳՏԻ-ի ՍՍՀՄ առաջատար կազմակերպությունները, ինչպիսիք են գիտա-

կան ու տեխնիկական ինֆորմացիայի համամիութենական ինստիտուտը, ՍՍՀՄ պետական հանրային գիտատեխնիկական գրադարանը, հասարակական գիտությունների գծով գիտական ինֆորմացիայի ինստիտուտը և այլն, մեծ ծավալի աշխատանք են կատարում ինֆորմացիայի միջազգային փոխանակման բնագավառում։

ԳՏԻ-ի բնագավառում բազմակողմանի համագործակցություն է ծավալվում կառավարական ու ոչ կառավարական միջազգային տարբեր կազմակերպությունների շրջանակներում։ Սովետական Միությունը մասնակցում է ավելի քան 20 միջազգային կազմակերպությունների աշխատանքին, որոնք զբաղվում են ինֆորմացիայի սիստեմների ստեղծման ու կատարելագործման հարցերով։ Դրանցից են, օրինակ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն, ՏՓԽ-ն, Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալությունը, ՅՈՒՆԵՊ-ը (շրջապատող միջավայրի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի ծրագիր), ՖԱՕ-ն (ՄԱԿ-ի պարենավորման ու գյուղատնտեսության կազմակերպություն), Ինժեներային կազմակերպությունների համաշխարհային ֆեդերացիան, Ստանդարտացման միջազգային կազմակերպությունը, Գիտական միությունների միջազգային խորհուրդը, Փաստաթղթերի միջազգային ֆեդերացիան, Գրադարանային ասոցիացիաների միջազգային ֆեդերացիան և այլն։

Սովետական Միությունը, մեծ նշանակություն տալով գիտատեխնիկական բնագավառի միջազգային փոխանակության ընդլայնմանը, ակտիվորեն մասնակցում է ԳՏԻ-ի բնագավառում համագործակցության միջկառավարական ծրագրի իրականացմանը։

Միջկառավարական ծրագրի շրջանակներում որպես միջոցառում Մոսկվայում ԳՏԻ-ի համամիութենական ինստիտուտի բազայի վրա գործում են արդյունաբերական ինֆորմացիայի և փաստաթղթերի գծով ՅՈՒՆԻԴՕ-ի (արդյունաբերության զարգացման գծով Միավորված ազգերի կազմակերպության) և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի միջռեգիոնալ ամենամյա դասընթացներ՝ Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի զարգացող երկրների մասնագետների համար։ Դասընթացների նպատակն է օգնել այդ երկրներին ինֆորմացիոն աշխատողներ պատրաստելու գործում։ Ուսուցումը վարվում է անգլերեն, ֆրանսերեն և իսպաներեն։

Միջկառավարական ծրագրի հանձնարարականների իրականացման գործնական օրինակ է ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմը, որը փաստորեն միջկառավարական ծրագրի միջազգային ռեգիոնալ սիստեմ է։ «Գիտական ինֆորմացիայի համաշխարհային սիստեմի ստեղծման հնարավորությունների հետազոտման մասին» ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի զեկուցագրում ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմ ստեղծելու համար ՏՓԽ-ի անդամ երկրների կատարած համատեղ աշխատանքը գնահատված է որպես «արդի գիտաինֆորմացիոն պրոբլեմների լուծմանն ուղղված միջկառավարական ջանքերի ակնառու օրինակ»։

Ինչպես հայտնի է, «ՏՓԽ-ի անդամ երկրների սոցիալիստական տնտեսական ինտեգրացիայի համագործակցության ու զարգացման հետագա խորացման և կատարելագործման կոմպլեքսային ծրագրին» համապատասխան ԳՏԻ-ի բնագավառի համագործակցությունը զարգանում ու կատարելագործվում է ինֆորմացիայի ազգային սիստեմների կոոպերացման և շահագրգռված պետությունների կողմից ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմ ստեղծելու հիման վրա։ Հաշվի առնելով ՏՓԽ-ի անդամ երկրների տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակները և ԳՏԻ-ի ազգային սիստեմների հնարավորությունները, ինֆորմացիայի միջազգային սիստեմի ստեղծումն ու զարգացումն իրագործվում են ըստ փուլերի։

ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմի ստեղծմամբ ու զարգացմամբ զբաղվում է ՏՓԽ-ի անդամ երկրների ԳՏԻ-ի միջազգային կենտրոնը, որը հիմնվել է ԲԺՀ-ի, ՀԺՀ-ի, ԳԴՀ-ի, ՄԺՀ-ի, ԼԺՀ-ի, ՌՍՀ-ի, ՍՍՀՄ-ի և ՉՍՍՀ-ի կառավարությունների միջև կնքված 1969 թվականի փետրվարի 27-ի համաձայնագրերին համապատասխան։ Ավելի ուշ նրանց միացան Կուբայի Հանրապետությունը և ՎՍՀ-ն։

ԳՏԻ-ի միջազգային կենտրոնի հիմնական խնդիրներն են՝ ԳՏԻ-ի միջազ-

գիտամեթոդական հիմունք-
գային սիստեմի գործունեության ու զարգացման գիտամեթոդական հիմունք-
ների մշակումը, մասնակից երկրների կազմակերպությունների տեղեկատու-
ինֆորմացիոն սպասարկումը, ինֆորմացիոն տեսության ու պրակտիկայի
բնագավառում գիտահետազոտական աշխատանքների անցկացումը, միջազ-
գային կենտրոնի շահագրգռված անդամ երկրներին ցույց տրվող կազմակերպա-
կան-մեթոդական և գիտատեխնիկական աջակցությունը ԳՏԻ-ի ազգային սիս-
տեմների զարգացման և ինֆորմացիոն աշխատողների պատրաստման ու որա-
կավորման բարձրացման գործում։
ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմի շրջանակներում, որը կառուցվում է ազգա-
յին սիստեմների կոոպերացման հիման վրա, արդեն ստեղծվել են 7 միջազ-
գային մասնագիտացված ինֆորմացիոն սիստեմներ և 21 միջազգային ճյու-
ղային սիստեմներ։
Սոցիալիստական երկրների ինֆորմացիոն մարմինների համագործակ-
ցությունը նպաստում է մասնագիտացված և ճյուղային գործող ինֆորմացիոն
սիստեմների հետագա կատարելագործմանը և ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմի
շրջանակներում նորերի ստեղծմանը։
Հարկ է նշել, որ ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմը շատ ցուցանիշներով նմա-
նը չունի համաշխարհային պրակտիկայում և եզակի մի սիստեմ է կազմա-
կերպական, գիտական ու տեխնիկական առումով։
ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմի ստեղծումն ու զարգացումը նպաստել են
ՏՓԽ-ի անդամ երկրների միջազգային կոոպերացիայի մակարդակի բարձ-
րացմանը, սիստեմի մասնակից երկրների ազգային էկոնոմիկայի ինֆորմա-
ցիոն սպասարկման արդյունավետությանը, աշխատանքի միջազգային բա-
ժանման հետագա կատարելագործմանը։ Կարևոր է շեշտել, որ ԳՏԻ-ի միջազ-
գային սիստեմը, որպես գիտական ու տեխնիկական ինֆորմացիայի բնագա-
վառում համագործակցության միջկառավարական սիստեմի ռեգիոնալ սիս-
տեմ, սոցիալսիտական երկրներին հնարավորություն է ընձեռում օգտվելու հա-
մաշխարհային ինֆորմացիոն ռեսուրսներից։
ՍՍՀՄ ինֆորմացիոն կենտրոնների մեծ մասը կատարում է ԳՏԻ-ի միջազ-
գային սիստեմի ենթասիստեմներում գլխամասային, բազային կամ առանձ-
նացված ազգային մարմինների ֆունկցիա։ Ընդ որում գիտական միություն-
ներում գլխամասային մարմիններ են 6, իսկ ԳՏԻ-ի միջազգային ճյուղային
սիստեմում՝ 12 սովետական ինֆորմացիոն կազմակերպություններ, որոնք
ԳՏԻ-ի միջազգային սիստեմ են մուծում այժմ ստացվող փաստաթղթերի ընդ-
հանուր քանակի 75 տոկոսը։
Երկրի ժողովրդական տնտեսության ինֆորմացիոն սպասարկման պրոբ-
լեմների նկատմամբ սիստեմային մոտեցումը ենթադրում է լայն համագոր-
ծակցություն ամենից առաջ սոցիալիստական երկրների ինֆորմացիոն մար-
մինների հետ, հաշվի առնելով ԳՏԻ-ի կարիքներն ու պահանջները, քանի որ
ինֆորմացիայի ազգային սիստեմները դիտվում են որպես միջազգային ին-
ֆորմացիոն սիստեմի ամբողջական մասեր։
Ազգային ինֆորմացիոն սիստեմը պետք է ապահովի գիտության ու տեխ-
նիկայի համաշխարհային հաստումների օգտագործումը, համատեղելի լինի
ՏՓԽ-ի անդամ երկրների ինֆորմացիոն սիստեմների և ԳՏԻ-ի միջազգային
սիստեմի հետ, լիովին բավարարի ժողովրդական տնտեսության բոլոր մա-
կարդակների ինֆորմացիոն պահանջմունքները։ Այդ իսկ պատճառով սոցիա-
լիստական երկրներում ԳՏԻ-ի ազգային սիստեմների կազմակերպական կա-
ռուցվածքի հիմքն է տվյալ երկրների ժողովրդական տնտեսության արդյունա-
վետ ինֆորմացիոն սպասարկման և բուն ինֆորմացիոն սիստեմների պլանա-
չափ զարգացման սկզբունքը։
Այսպիսով, երկրի համապետական ինֆորմացիոն սիստեմի արդյունավե-
տության բարձրացմանը նպաստում են միջազգային կոոպերացիայի հնարա-
վորությունների խելացի կազմակերպումը և օգտագործումը երկկողմ և բազ-
մակողմ հիման վրա կատարվող գիտաինֆորմացիոն գործունեության հար-
ցերում։

Հնգամյակի սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմները

ՀՆԳԱՄՅԱԿԸ ԵՎ ԵՐԿՐԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հ. Գ. ՄԱՂԱՔՅԱՆ
ՀՍՍՀ ԳԱ իսկական անդամ, երկրի մասին գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ երկրաբանական գիտությունների զարգացումը երկրի համար ունի մեծ, առաջին հերթին, կիրառական նշանակություն։ Իր տարածքով փոքր (ընդամենը մոտ 30 հազար ք. կմ) Հայկական ՍՍՀ-ն գյուղատնտեսության զարգացման առումով ունի համեմատաբար սահմանափակ հեռանկարներ, բայց նրա ընդերքը հարուստ է հանքային ռեսուրսներով, հատկապես մետաղային (պղինձ, մոլիբդեն, երկաթ և այլն), ինչպես նաև բազմազան ոչ-մետաղային օգտակար հանածոներով (տուֆ, պեմզա, պեռլիտ, բազալտ, մարմար, դիատոմիտ, բենտոնիտ, քարաղ և այլն)։

Երկրաբանական գիտությունների զարգացումը Հայաստանում բնորոշվում է հարապետության երկրաբանական կառուցվածքի ինտենսիվ ուսումնասիրմամբ ու այդ հիման վրա օգտակար հանածոների հանքավայրերի առաջացման պայմանների ու տեղաբաշխման օրինաչափությունների բացահայտմամբ։

Հանրապետության տարածքի մեծ մասի բարձր սեյսմիկության պայմաններում շատ հրատապ պրոբլեմ է երկրաշարժերի կանխատեսման մշակումը, իսկ հանգած հրաբուխների լայն տարածումը պայմանավորում է մոտ անցյալում դրանց գործունեության և, վերջինիս հետ կապված, հրաբխային նյութերի մանրազնին ուսումնասիրման կարևորությունը։

Ի վերջո, երկրաբանական իմաստով երիտասարդ լեռնային ապարների հասակը և խորքում լրիվ չսառած մագմատիկ օջախների առկայության հավանականությունը հնարավորություն են ընձեռում հիմնավորելու ընդերքի ստորերկրյա ջերմության օգտագործման հնարավորությունների, ինչպես նաև խորքային օջախների ու հրաբխականության հետ ուղղակի կամ անուղղակի կապված բազմաթիվ, այդ թվում և բուժիչ հույժ արժեքավոր, մասամբ թերմալ, հանքային աղբյուրների ուսումնասիրումը։

Մեր հանրապետության բնատարածքի կտրտված լեռնային ռելիեֆի առանձնահատկությունները, խիտ բնակչության ինտենսիվ տեխնոգեն գործունեությունը հարուցում են այնպիսի ավերիչ բնական երևույթներ, ինչպիսին են սողանքներն ու հեղեղները, որոնց դեմ, անտարակույս, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռք առնել ինժեներային երկրաբանության և հիդրոլոգիայի մասնագետների խորհուրդների հիման վրա։

Վերը նշված երևույթների ուսումնասիրման համար պահանջվում է երկրաբանների, երկրաֆիզիկոսների, երկրաքիմիկոսների, սեյսմոլոգների սերտ համագործակցությունը։ Այդ կարևոր հանգամանքն է հաշվի առնվել գիտու-

երկրաբանական գիտությունների (ԵԳԻ—
թյունների ակադեմիայի ցանցում երկրաբանական գիտությունների (ԵԳԻ— Երևանում) և երկրաֆիզիկայի ու ինժեներային սեյսմոլոգիայի (ԳԻՍԻ— Լենինականում) ինստիտուտների հիմնադրման ժամանակ։ Այդ խոշոր ինստիտուտները մտնում են գիտություններ երկրի մասին բաժանմունքի կազմի մեջ։

Ակադեմիայի ցանցից դուրս, նշված ինստիտուտների հետ սերտորեն համագործակցելով, այդ պրոբլեմներով զբաղվում են նաև Հայկական ՍՍՀ երկրաբանական վարչությունը, Երևանի պետհամալսարանի երկրաբանական և պոլիտեխնիկական ինստիտուտի լեռնամետալուրգիական ֆակուլտետներն ու հանրապետական մի շարք այլ կազմակերպություններ։

Ի՞նչ ունենք առ այսօր իբրև այդ աշխատանքների արդյունք ու ի՞նչ խնդիրներ են դրված երկրաբանական գիտությունների առջև մոտակա տարիներին։

Երկրաբանները կազմել են տարբեր մասշտաբի երկրաբանական քարտեզներ, որոնք հիմք են ծառայել մի շարք մասնագիտացված կանխատեսումային-մետաղածին, խզումային տեկտոնիկայի, հիդրոերկրաբանական, մագմատիզմի ու հրաբխականության, սեյսմոտեկտոնական և այլ քարտեզների ստեղծման համար։

Դրանք կազմելիս լայնորեն օգտագործվել են երկրաֆիզիկական ուսումնասիրությունների տվյալները, հաշվի են առնվել տիեզերական նկարահանումների արդյունքները, որոնք նպաստում են խորքային երկրաբանական կառուցվածքի ճշգրտմանը, օգտակար հանածոների հանքավայրերի, ինչպես և սեյսմոակտիվ զոնաների տեղանքը հսկող ռեգիոնալ խզումների հայտնաբերմանը։

Բավական շոշափելի է Հայաստանի երկրաբանների, երկրաֆիզիկոսների, երկրաքիմիկոսների ներդրումը հանքային-հումքային բազայի ստեղծման ու զարգացման գործում։ Այդ աշխատանքները պսակվել են երկաթի, հետաքրքրական բարձրորակ հանքանյութերի, պղինձ-մոլիբդենային, պղնձի, բազմամետաղային, ծարիրի ու սնդիկի, այլ մետաղների, ինչպես նաև բենտոնիտային կավերի, պեռլիտի, պեմզայի, դիատոմիտի, քարաղի և օգտակար հանածոների այլ տեսակների հանքավայրերի հայտնաբերմամբ ու ուսումնասիրմամբ։ Պատահական չէ, որ մետաղային հանքավայրերի հարստությամբ ու բազմազանությամբ Հայկական հանրապետության տարածքը հաճախ անվանում են փոքր Ուրալ։

Շատ զարգացած ու բավական խոշոր մետաղային հանքավայրերից հարկ է նշել ամենից առաջ հրաքարայինները (պղնձի ու բազմամետաղային)— Ալավերդին, Շամլուղը, Ախթալան, Ղափանը, Շահումյանը, Հանքաձորը և այլ վայրեր, ներկայացված պիրիտխալկոպիրիտային կամ գալենիտ-սֆալերիտային, հաճախ այլ մետաղներ պարունակող հանքանյութերի հոծ շտոկներով, երակներով, ապարազանգվածներով (շտոկվերկներով)։ Մյուսը նույնպես լայն տարածված պղինձ-մոլիբդենային երակիկա-ցանավոր տիպն է (պղնձի պորֆիրային հանքավայրեր). մեր հանրապետությունում այդ տիպը ներկայացված է Քաջարանի, Ագարակի, Դաստակերտի, Հանքավանի և այլ հանքավայրերով, որոնք կազմում են հյուսիս-արևմուտքից դեպի հարավ-արևելք տարածված Փամբակ—Զանգեզուրի պղինձ-մոլիբդենային հանքային գոտին։

Վերջին երկու-երեք տասնամյակներում հանրապետության երկրաբանները բացահայտեցին ևս երկու այլ խմբի մետաղային հանքավայրերի՝ երկաթի տարբեր տիպերի ու ազնիվ մետաղների հանքանյութերի մեծ դերը։

Երկաթի հանքավայրերը ներկայացված են գլխավորապես մագնետիտային կամ տիտանոմագնետիտային, ավելի հազվադեպ՝ հեմատիտային հանքանյութերով. տիտանոմագնետիտային հանքանյութերը պաշարների տեսակետից կազմում են խոշոր հանքակուտակումներ գաբրո-պիրոքսենիտների զանգվածներում (Սվարանց և այլն), ապատիտ-մագնետիտային հանքանյութերը տեղակայվում են երիտասարդ անդեզիտներում (Աբովյան կամ Կապուտան), սկառնային մագնետիտային հանքավայրերը հարում են գրանիտոիդների և ներփակող ապարների սահմաններին (Հրազդան, Աղավնաձոր, Բազում, Կողբի խումբը և այլն)։ Ավելի քիչ են հանդիպում քվարց-հեմատիտային երակային հիդրոթերմալ հանքանյութերը, էքսհալյացիոն-նստվածքային յակոբսիտ-մագնետիտային, երկաթամանգանային հանքավայրերը (Ջայքենդ), մագնետիտային

թերթաքարերի ու քվարցիտների տիպի մետամորֆածին հանքավայրերը (Մեղրաձոր) և մագնետիտ-իլմենիտ պարունակող ավազաքարերը՝ բրածո ցրոնները (Հաղարծին)։

Այսպիսով, երկաթի հանքավայրերն իրենց գենետիկական տիպերով դասվում են Ուրալում հայտնի ու լայն տարածվածների շարքը, հետևապես Հայաստանի համարյա յուրաքանչյուր հանքավայրի համար կարելի է նշել նրա ուրալյան նմանակը։

Ինչ վերաբերում է ազնիվ մետաղների հայտնի հանքավայրերին, որոնք, ինչպես պարզվում է, ներկայացված են տասնյակ և բավական հետաքրքրական օբյեկտներով, ապա դրանք դասվում են երկու տարբեր տիպերի՝ ոսկի-սուլֆիդային (Շահումյան, Թեյ, Լիճքվազ, Արմանիս և այլն), որը նման է ուրալյանին և ոսկի-արծաթ-բիսմութ-տելլուրային (Զոդ, մասամբ Մեղրաձոր), որը կազմությամբ ու առաջացման պայմաններով մոտ է կարպատյան (տրանսիլվանյան) տիպին։

Հանրապետության համար երկրորդական նշանակություն ունեցող կամ առայժմ մանրազնին չուսումնասիրված մետաղային հանքավայրերի այլ տիպերից հարկ է նշել՝ Սևանի գոտու բունմագմատիկ քրոմիտային (Շորժա, Ջիլ և այլն), վերին կավճի ու պալեոգենի հրաբխածիններում տեղադրված էքսհալյացիոն-նստվածքային մանգանային (Սևքար—Սարիգյուղ և այլն), մետամորֆածին ծագման ուտիլաբեր թերթաքարերի (Զքնաղ, Արզական), էոցենի հասակի հրաբխածին-նստվածքային հաստվածքում տեղադրված երակային տիպի բազմամետաղ (Ղազմա, Բարձրավան և այլն), ծարիր-մկնդեղային (Ամասիա), սնդիկի (Սարալանջ, Սովետաշեն) և ուրիշ հանքանյութեր։

Բացի նշված մետաղային հանքավայրերից, Հայաստանի համար մեծ նշանակություն ունեն նաև բազմազան ոչ մետաղային օգտակար հանածոները՝ բենտոնիտները (Իջևանի շրջան), պեռլիտները, որոնք կազմում են խոշոր կուտակումներ Արագածի ու Ֆանտան—Ջրաբերի հանքավայրերում, դիատոմիտները խոշորագույն պաշարներով Սիսիանի շրջանում (Շամբ, Դարբաս, Ուզ տեղամասերում), քարաղը (Ավան), տուֆի, պեմզայի, բազալտի, օբսիդիանի, հրակայուն ապարների, մարմարի, ագատի, հասպիսի բազմաթիվ հանքավայրերը, ինչպես նաև վերջերս հայտնաբերված փիրուզի եզակի հանքավայրը (Թեղուտ)։

Այս ամենի հետ մեկտեղ հարկ է նշել, որ Հայաստանի տարածքն աղքատ է էներգետիկ ու վառելիքային ռեսուրսներով, քարածխի ու այրվող թերթաքարերի հանքավայրերը փոքր են, ցածրորակ, իսկ նավթագազաբերության մարզում մինչև այժմ կատարված աշխատանքներով հայտնաբերվել են միայն նավթի ու գազի նշաններ, որոնք կիրառական հետաքրքրություն չեն ներկայացնում։ Թեպետև որպես մոտակա տարիների հեռանկարային խնդիր պետք է նշել, որ նավթագազային արդյունաբերության մինիստրության հրամանով հանրապետության տարածքում վերսկսվում են նավթագազաբերության հեռանկարների պարզաբանման աշխատանքները, ծրագրված է ամենահուսալի ստրուկտուրաներում հորատել մինչև 5—6 կմ խորության հորատանցքեր։ Բանն այն է, որ հարևան Վրացական հանրապետությունում նավթագազաբերության ուսումնասիրման բազմամյա աշխատանքներն սկզբում նույնպես դրական արդյունք չեն տվել և միայն վերջին 2—3 տարում երրորդական հասակի հաստվածքում, որը նման է Հայաստանում զարգացած նույն հասակի հաստվածքին, Թբիլիսիից ոչ հեռու հորատված հորատանցքերում հայտնաբերվեց Սամգորիի արդյունաբերական նշանակություն ունեցող նավթագազաբեր դաշտը։ Ելնելով այդ համանմանությունից և հաշվի առնելով Հայաստանի տարածքում արդեն հաստատված նավթի ու գազի երևակումների փաստը, մեր երկրաբաններն ակնկալում են դրական արդյունք։

Նկատի ունենալով ջերմային ու էներգետիկ ռեսուրսների պակասը, մեծ ուշադրության են արժանի ստորերկրյա ջերմության հավանական ռեսուրսները՝ հալոցքի-մագմայի մնացորդային ջերմությունը՝ կապված խորքում սառած գրանիտոիդային զանգվածների կամ լավայի ձևով վերջերս հանգած հրաբուխներից արտավիժած ապարների հետ։ Նախնական հաշվարկները և արդեն հո-

րատված հորատանցքերը հաստատում են, որ 2—2,5 կմ խորություններում լեռնային ապարները տաքացած են մինչև 80—100° C. եթե մակերևային ջրերը ներմղվեն մինչև այդ խորությունները, ապա լեռնային ապարների ջերմության հաշվին տաքանալով, հնարավոր է դուրս մղել դրանք (հարևան զուգահեռ հորատանցքի միջոցով) և այդ տաք ջրերն օգտագործել ջեռուցման նպատակով։

Այդ պրոբլեմի ուսումնասիրման աշխատանքները նոր են սկսվել, այն ունի իր դժվարությունները՝ կապված մի շարք տեխնիկական հարցերի լուծման հետ, բայց դրա լուծումը կնպաստի հանրապետության ջերմային ու էներգետիկ հաշվեկշռի կարգավորմանը։

Երկրաբաններին, և ո՛չ միայն երկրաբաններին, անհանգստացնում է հանրապետության տարածքի զգալի մասի (գործնականում ողջ տարածքի, բացառությամբ հյուսիս-արևելքի, այսինքն՝ Իջևանի, Նոյեմբերյանի ու Շամշադինի շրջանների) բարձր սեյսմիկությունը ու դրա հետ կապված երկրաշարժերի կանխատեսման մշակման հրատապությունը, առաջին հերթին, ուժեղ, ավերիչ երկրաշարժերի նախանշանների բացահայտումը. այդ բնագավառում որոշ աշխատանքներ կատարվում են, սակայն անելիքներ, լուծելի խնդիրներ դեռևս շատ կան։

Երկրաշարժերի կանխատեսման հասկացությունն ընդգրկում է հարցի երեք կողմեր՝ երկրաշարժի հնարավոր տեղի (տեղակայման) որոշում, երկրաշարժի հնարավոր ուժի որոշում, երկրաշարժի տևողության (երկարատև ու կարճատև) կանխատեսում (մի քանի օր, ժամ կամ րոպե մինչ ուժեղ ցնցումները)։

Ինչ վերաբերում է առաջին երկու հարցերին, այսինքն՝ երկրաշարժի հնարավոր տեղին և ուժին, կատարված են զգալի աշխատանքներ. կազմված են սեյսմոտեկտոնական շրջանացման և միկրոշրջանացման քարտեզներ, հաշվի առնելով շենքերի հիմքի բնույթը, ինչպես նաև սեյսմակայուն շինարարության հնարավորությունները։

Ցավոք, երկրաշարժի տևողության (երկարատև ու կարճատև) կանխատեսման հարցը գլոբալ մասշտաբով լուծված չէ, թեև այդ ուղղությամբ մի շարք երկրներում (ԱՄՆ, Ճապոնիա և այլուր) կատարվում են ինտենսիվ աշխատանքներ։ Կատարվում են և նախատեսված են որոշակի աշխատանքներ նաև Հայաստանում. կազմակերպվում են Արարատյան, Շիրակի ու Զանգեզուրի սեյսմականխատեսման պոլիգոններ՝ խզվածքների ու ճեղքերի վարքագիծը սիստեմատիկորեն զննելու նպատակով, ուսումնասիրվում է աղբյուրների երկրաքիմիական ռեժիմը, կատարվում են երկրաֆիզիկական դաշտերի, մակերեսների թեքությունների փոփոխությունների դիտարկումներ, վերծանվում են տիեզերական նկարները, որոնց վրա լավ են երևում ռեգիոնալ խզումները, հաճախ՝ սեյսմոգեն զոնաների տեղաբաշխումը հսկող լինեամենտները։

Ավարտվում է Գառնիի ստորերկրյա-տիեզերական երկրաֆիզիկական դիտարանի սարքավորումը, որտեղ կատարվելու են Արարատյան սեյսմականխատեսման պոլիգոնի ուսումնասիրությունների համալիրի մեջ մտնող այդ բոլոր աշխատանքները։

Իմ նպատակը չէ ահաբեկել հանրապետության բնակչությանը, սակայն, հավանական երկրաշարժերից բացի, չի կարելի անտեսել ևս մի վտանգ. դա ապագայում, այժմ հանգած ու քնած բազմաթիվ հրաբխային ապարատների (Արագած, Արայի լեռ, Հատիս, Իշխանասար և այլ, հնարավոր է նաև հարևան Մեծ և Փոքր Մասիսները) գործունեության վերսկսումն է, դրանք կարող են գործել ու պատճառել բավական մեծ աղետներ։

Ինչպես ցույց է տալիս աշխարհի այլ հրաբխային մարզերի ուսումնասիրությունը (Կամչատկա, Կուրիլյան կղզիներ, Ճապոնիա, Իտալիա, Ալյասկա և այլ վայրեր), քնած հրաբուխների արթնացմանը և դրանց գործունեության վերսկսմանը նախորդում են մի շարք երևույթներ— գազերի անջատում՝ ֆումարոլների և սոլֆատարների ձևով, քարային նյութերի արտանետումներ, երկրաշարժեր առաջացնող ստորերկրյա դղրդոց ու ցնցումներ։ Հետևաբար այդ հրաբուխների արթնացումը հնարավոր է կանխատեսել ու ձեռք առնել համապատասխան նախազգուշական միջոցներ, սակայն դրա համար անհրաժեշտ է

նշված հրաբուխների շրջանում կազմակերպել դիտման ծառայություն՝ հնարավոր վտանգը կանխելու նպատակով։

Վերջապես, կտրտված լեռնային ռելիեֆն ու շատ լանջերի զառիթափ դիրքը, անտառների բացակայությունը հանրապետության տարածքի զգալի մասում, տնամերձ հողամասերի առատ ոռոգումը (մանավանդ Դիլիջանում), տեղատարափ անձրևները նպաստում են սողանքների ու հեղեղատների առաջացմանը, որոնց դեմ ինժեներային երկրաբանությունը և հիդրոլոգիական-հիդրոերկրաբանությունը մշակում են հակասողանքային և հակահեղեղային միջոցառումներ, այդ երևույթների ավերիչ գործունեությունը կանխելու կամ նվազագույնի հասցնելու նպատակով։

Այս ամենը Հայաստանի երկրաբանական գիտությունների, այսպես ասած, այսօրն է։ Ի՞նչ խնդիրներ են դրված հանրապետության երկրաբանների առաջ 1981—1985 թթ. մինչև XX դարի վերջը։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարում ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը մի անգամ ևս շեշտեց, որ սոցիալիզմի պրոբլեմների լուծման ելակետ է ծառայում ծրագրային մշտական պահանջը՝ ամեն ինչ հանուն մարդու, նրա բարօրության, ժողովրդի բարեկեցության բարձրացման։ Իհարկե, դրան հասնելու առաջին անհրաժեշտ պայմանը աշխարհում խաղաղության պահպանումն է, ամեն մի մարդու առաջնային իրավունքի՝ ապրելու իրավունքի ապահովումը։

Ժողովրդատնտեսական բոլոր պրոբլեմների լուծման անհրաժեշտ նախադրյալը ծանր արդյունաբերության և առաջին հերթին վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսների և մետաղագործության զարգացումն է՝ ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերի զարգացման հիմքը։ Ընկեր Բրեժնևը հատկապես անդրադարձավ այն խնդրին, որ հումքի ու էներգառեսուրսների պահանջները հետզհետե ավելի կմեծանան, հետևաբար ողջ տնտեսության հաջողությունները պայմանավորված կլինեն արդյունահանող արդյունաբերության արդյունավետության բարձրացմամբ, օգտակար հանածոների կոմպլեքսային վերամշակմամբ։ Պետք է հաշվի առնել, որ ընդերքի օգտակար հանածոների դեպքում գործ ունենք չվերականգնվող հարստությունների հետ, որոնք ստեղծված են բնության ուժերով միլիոնավոր տարիներ առաջ ու կարող են կորզվել միայն մեկ անգամ. այդ հարստությունների ճիշտ օգտագործման համար երկրաբանները և մենք բոլորս պատասխանատու ենք ո՛չ միայն ներկայի, այլև ապագա սերունդների առաջ։

Հիմնական ուղղություններում նշվում է, որ առանձին տնտեսական հարցերի լուծումը այժմ բարդանում է, քանի որ վաղուց հայտնի հանքավայրերը, այդ թվում խոշորները, սպառվում են և այդ առնչությամբ անհրաժեշտ է հանքանյութերից ավելի լրիվ կորզել բոլոր արժեքավոր բաղադրամասերը, ինչպես և կազմակերպել համեմատաբար աղքատ ու բարդ հանքավայրերի շահագործումը։

Խնդիր է դրվում արագ զարգացնել սև փոշեմետալուրգիան ու դրա հումքային բազան, ամրապնդել գունավոր մետալուրգիայի գործող հանքերի հումքային բազան, լրիվ ու կոմպլեքսային ձևով օգտագործել հումքը։

ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի այս տարվա հուլիսին կայացած «Հումքային, վառելիքաէներգետիկ և մյուս նյութական ռեսուրսների խնայողության ու ռացիոնալ օգտագործման աշխատանքն ուժեղացնելու մասին» որոշման մեջ նշվում է, որ օգտակար հանածոների հանույթի ժամանակ դեռևս ընդերքից չի կորզվում զգալի քանակությամբ հանքաքար, ածուխ, նավթ. անհրաժեշտ է արմատապես բարելավել հումքի, նյութերի, վառելիքի և էներգիայի խնայողության ու ռացիոնալ օգտագործման աշխատանքը ժողովրդական տնտեսության բոլոր օղակներում։

Շեշտելով գիտության խոշորագույն դերը ընդհանրապես նյութական ռեսուրսների բոլոր տեսակների խնայողական ու արդյունավետ օգտագործման խնդրում, միութենական և հանրապետական գիտությունների ակադեմիաներին հանձնարարվում է ակտիվացնել հիմնարար և կիրառական հետազոտությունները. «Գիտատեխնիկական կարևորագույն պրոբլեմների լուծման ծրագրում,— կարդում ենք որոշման մեջ,— նախատեսել վառելիքի, էներգիայի, հումքի և

նյութերի ռացիոնալ օգտագործման հատուկ առաջադրանքներ՝ հաշվի առնելով դրանց կոմպլեքսային վերամշակումը և երկրորդային ռեսուրսների առավելագույն օգտագործումը»։

Ռեսուրսների խնայողության և արտադրանքի որակի բարձրացման այս հնգամյակում կարևոր, պատասխանատու խնդիրներ են առաջադրվում սովետական երկրաբաններին— արագ տեմպերով զարգացնել ընդերքի երկրաֆիզիկական ու երկրաքիմիական ուսումնասիրությունը, լայնորեն օգտագործել տիեզերական միջոցների հնարավորությունները երկրի բնական ռեսուրսների ուսումնասիրման գործում, զինել երկրաբանահետախուզական ծառայությունը նորագույն սարքավորումներով, գործիքներով և տրանսպորտային միջոցներով։

Մեր հանրապետության երկրաբանության հիմնական խնդիրները շարադրված են Հայաստանի ԿԿ XXVII համագումարում ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Կ. Ս. Դեմիրճյանի զեկուցման մեջ, ուր շեշտվում է, որ անհրաժեշտ է բարձրացնել մետաղային և ոչ-մետաղային օգտակար հանածոների օգտագործման արդյունավետությունը, արմատապես հրաժարվել այն սխալ պատկերացումից, թե բնության հնարավորությունները, ընդերքի հարստությունններն անսպառ են։ Օգտակար հանածոների հանքավայրերը պետք է օգտագործվեն խնայողաբար, կոմպլեքսային ձևով, կորզելով հանքանյութերից դրանցում պարունակվող բոլոր արժեքավոր բաղադրամասերը։ Զեկուցման մեջ հատկապես նշվում է էներգետիկայի զարգացման կարևորությունը, հաշվի առնելով հելիո և գեոթերմալ ռեսուրսների օգտագործման հնարավորությունները, գերմաքուր նյութերի ու բյուրեղների արտադրության կազմակերպումը հանրապետությունում, բարձրորակ մտավոր (գիտական) արտադրանքի ստեղծման անհրաժեշտությունը։

Ինչ վերաբերում է մտավոր արտադրանքին, այսինքն՝ երկրաբանական գիտությունների ասպարեզում կատարված գիտական աշխատություններին ու կանխատեսումներին, պետք է նշել, որ հանրապետությունում վերջին տարիներս լույս է տեսել Հայաստանի երկրաբանության 10 հատորյակը, որտեղ ամփոփված են բոլոր տվյալները հանրապետության տարածքի երկրաբանական կառուցվածքի ու օգտակար հանածոների վերաբերյալ. աշխատությունն արժանացել է տեխնիկական հասարակայնության բարձր գնահատականին և լայնորեն օգտագործվում է։

Հայաստանի երկրաբանների տեսական մշակումներն ու նրանց կատարած Հայաստանի տարածքի երկրաբանական զարգացման համեմատությունը Միջերկրածովյան ալպիական գոտու հարևան երկրների և Ուրալի հետ, և նմանությունների հայտնաբերումը հնարավորություն ընձեռեցին Հայաստանում, բացի լայն տարածված պղնձից, կանխատեսելու նաև երկաթի արդյունաբերական հանքանյութեր ու այլ մետաղների կուտակումներ. այդ կանխատեսումներն իրոք հաստատվեցին վերջին երկու տասնամյակներում կատարված մանրազնին ուսումնասիրություններով։

Մեր հանրապետության երկրաբանների, երկրաֆիզիկոսների, երկրաքիմիկոսների, սեյսմոլոգների առաջնահերթ խնդիրն է ընդերքի օգտակար հանածոների օգտագործման մշակումը։ Մեզ մոտ բավական ինտենսիվ արդյունահանվում և օգտագործվում են պղնձի և պղինձ-մոլիբդենային հանքանյութերը, որոնցով հարուստ է հանրապետության ընդերքը։ Մեծ է դրանց տեսակարար կշիռը հանույթում (Ուրալից ու Ղազախստանից հետո պղնձով այն երրորդ տեղն է գրավում Միությունում, իսկ մոլիբդենով՝ առաջին)։ Սակայն հանքանյութերը կոմպլեքսորեն չեն օգտագործվում, և մի շարք մեծարժեք խառնուրդներ՝ սելենը, տելլուրը, ռենիումը, ազնիվ մետաղները հիմնականում կորչում են։

Հաստատված են և երկաթի հանքանյութերի բավական բարձրորակ պաշարները, սակայն որանք առայժմ չեն մշակվում, ընդ որում Հրազդանի, Կապուտանի (Աբովյանի), Աղավնաձորի հանքավայրերի հանքանյութերը փոշեմետալուրգիայի, հատուկ պողպատների ու համաձուլվածքների, միաժամանակ (Կապուտանի) սուպերֆոսֆատի արտադրության հումք են։ Սվարանցի (Արամազդի) ու Կամաքարի հանքավայրերն ունեն կոմպլեքսային հումքի մեծ պա-

շարներ երկաթի, տիտանի, վանադիումի, մագնիումի, հավանաբար նաև պլատինոիդների կորզման համար:

Այժմ շահագործվում է միայն Զոդի ազնիվ մետաղների հանքավայրը, այն էլ արժեքավոր բաղադրամասերի (տելլուր, բիսմուտ, արծաթ և այլն) մեծ կորուստներով, որոնք հանքանյութերից չեն կորզվում: Ազնիվ մետաղների կոմպլեքսային հանքանյութեր և հետախուզված պաշարներ ունեցող մի շարք հանքավայրեր առայժմ չեն օգտագործվում. դրանցից են Շահումյանի, Թեյ—Լիճքվազի, Արմանիսի, Մեղրաձորի, Ազատեկի և այլ հանքավայրերը: Չեն մշակվում կապարի ու ցինկի, քրոմի, մանգանի, տիտանի, վանադիումի, վոլֆրամի, մկնդեղի, ծարիրի, սնդիկի և այլ մետաղների ոչ մեծ պաշարներ ունեցող և անբավարար ուսումնասիրված հանքավայրերը:

Ոչ-մետաղային օգտակար հանածոների հանքավայրերից հանրապետության համար մեծ նշանակություն ունեն ու մշակվում են բենտոնիտի (Իջևանի շրջանում), պեռլիտի, տուֆի, բազալտի, քարաղի հանքավայրերը, հեռանկարային են դիատոմիտի (Սիսիանի և այլ շրջաններում), մարմարի, ագատի, հրակայուն ապարների հանքավայրերը:

Երկրաբանների խնդիրն է մոտակա տասնամյակներում (մինչև 1990—2000 թթ.) ընդլայնել շահագործվող հանքավայրերի հումքային ռեսուրսները, մանավանդ Ղափանի ու Ալավերդու խմբի պղնձի հանքերում, Ագիդբեկովի ու Եղեգնաձորի շրջանների կապարի ու ցինկի հեռանկարային հանքավայրերում, Արզականի ոսկի պարունակող տիտանաբեր թերթաքարերի հանքերում:

Միաժամանակ, հաշվի առնելով ՍՍՀՄ ու այլ երկրների երկրաբանների նվաճումներն ու փորձը, անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հանքավայրերի նոր տիպերի վրա, որոնց հնարավոր է հայտնաբերել հանրապետության տարածքում՝ վոլֆրամի (շեելիտի), պղնձի, կապարի ու ցինկի շերտաձև, ինչպես նաև բերիլիումի, նիոբիումի և այլ հազվագյուտ մետաղների հանքավայրեր սկառնային (կոնտակտային) զոնաներում և հրաբխածիններում:

Ինչ վերաբերում է ոչ-մետաղային օգտակար հանածոներին (բենտոնիտ, պեռլիտ, դիատոմիտ և այլն), ապա անհրաժեշտ է հումքի արտահանման փոխարեն կազմակերպել դրանց ռացիոնալ օգտագործումն ու վերամշակումը տեղում մինչև արդյունաբերական արտադրանքի ստացումը:

Հաշվի առնելով հանրապետությունում ջերմաէներգետիկ ռեսուրսների պակասը, երկրաբանական գիտությունների առջև դրված է մի կարևոր խնդիր՝ հիմնավորել նավթագազաբերության" ուսումնասիրման վերսկսված աշխատանքները, որոնց նպատակն է պարզել հանրապետության տարածքի նավթագազաբերության հեռանկարները և ընտրել երկրաֆիզիկական ու երկրաքիմիական տվյալներով հիմնավորված ստրուկտուրաներ, խոր հորատանցքեր (մինչև 5—6 կմ) հորատելու համար:

Այդ աշխատանքները չեն բացառում գեոթերմիկական ուսումնասիրությունների կազմակերպումը, որոնց վերջնական նպատակն է ստորգետնյա ջերմության օգտագործումը. դրա հետ մեկտեղ պետք է ընդլայնել նաև հելիոտեխնիկայի գծով տարվող աշխատանքները, քանի որ արեգակնային էներգիայի օգտագործումը մեզ մոտ անկասկած ունի որոշակի հեռանկարներ:

Մոտակա երկու տասնամյակներում սեյսմոլոգների բոլոր ջանքերը պետք է ուղղվեն երկրաշարժերի կանխատեսման հարցերի լուծմանը, դրանց նախանշանների որոշմամբ և ո՛չ միայն տեղի և ուժի, այլև տևողության կանխատեսմամբ, ապահովելով վտանգավոր շրջանների բնակչության ազդարարումը ավտոմատացված սիստեմի միջոցով: Այդ ասպարեզում մեծ է սեյսմոկանխատեսական պոլիգոնների, հատկապես Գառնիի ստորերկրյա տիեզերական երկրաֆիզիկական դիտարանի դերը:

Սրտացավ, հոգածո վերաբերմունք մարդու կյանքի պահպանության, նրա բարօրության, հոգատարություն հայրենիքի հարստությունների նկատմամբ՝ կարևորագույն և առաջնահերթ մի խնդիր, որի լուծման գործում անգնահատելի է սովետական գիտնականների դերը:

ՈՒՐԲԱՆԻԶԱՑԻԱՆ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ն. Մ. ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ
Տնտեսական գիտությունների դոկտոր

ՈՒՐԲԱՆԻԶԱՑԻԱՅԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ-Ն ԻՆԴՈՒՍՏՐԻԱԼ հանրապետություն է, որտեղ արդյունաբերության մեջ զբաղված է նրա աշխատավորության ամենաստվար զանգվածը: Այս ճյուղին բաժին է ընկնում հանրապետության ազգային եկամտի 58,5 տոկոսը: Շինարարության հետ միասին այդ թիվը հասնում է 76 տոկոսի: Արդյունաբերության անմիջական ազդեցությունը դրսևորվում է նաև քաղաքային բնակչության մեծ տեսակարար կշռով և արագ աճով:

Եթե 1959 և 1979 թթ. մարդահամարների տվյալներով ՍՍՀՄ բնակչությունն ավելացել է 25,7, իսկ քաղաքային բնակչությունը՝ 63,6 տոկոսով, ապա Հայկական ՍՍՀ-ում այդ թվերը համապատասխանաբար կազմել են 72 և 126 տոկոս: Այսինքն՝ ՀՍՍՀ-ի բնակչությունն ընդհանրապես և քաղաքային բնակչությունը՝ մասնավորապես ավելացել են երկրի միջինից բարձր տեմպերով:

Նույնն է վկայում նաև նյութական արտադրության երկու գլխավոր ճյուղերի զարգացման տեմպերի համեմատությունը: ՀՍՍՀ արդյունաբերության համախառն արտադրանքի ծավալը 1970—1978 թթ. ընթացքում ավելացել է 82 տոկոսով, մինչդեռ գյուղատնտեսության բոլոր ճյուղերի արտադրանքը՝ միայն 31 տոկոսով: Համեմատության համար նշենք, որ նույն ցուցանիշների աճը նշված ժամանակաշրջանում ՍՍՀՄ մասշտաբով կազմել է համապատասխանաբար 72 և 24 տոկոս:

Ուրբանիզացիան դարձել է արդի քաղաքակրթության բնորոշ առանձնահատկությունը: Միլիոնանոց Երևանն այսօր Սովետական Հայաստանի սոցիալ-կուլտուրական և տնտեսական առաջընթացի խորհրդանիշն է: Միաժամանակ չպետք է աչքաթող անել նաև մեր հանրապետության ինտենսիվ ուրբանիզացիայի հետևանք հանդիսացող որոշ պրոցեսներ և պրոբլեմներ:

Ինտենսիվ ուրբանիզացիան լուրջ անհամամասնություններ է հարուցում հանրապետության ժողովրդական տնտեսության հիմնական ճյուղերի միջև: Վիճակագրական տվյալներով, 1960—1979 թթ. ՀՍՍՀ գյուղատնտեսության արտադրանքը համադրելի գներով ավելացել է 83, իսկ բնակչությունը՝ 72 տոկոսով: Այսպիսով, այն ընդամենը 11 տոկոսով է գերազանցել բնակչության աճին, որի հետևանքով մեկ շնչին ընկնող գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալն ավելացել է 6,7 տոկոսով:

Այստեղ առավել կարևորը գյուղատնտեսական արտադրանքի և քաղաքային բնակչության աճի համեմատությունն է, քանի որ քաղաքից է սպառող բնակչության հիմնական զանգվածը: Երկրում գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալը հիշյալ ժամանակաշրջանում ավելացել է գրեթե նույն տեմպերով, ինչ որ քաղաքային բնակչությունը: Այլ է պատկերը Հայկական ՍՍՀ-ում, որտեղ

գյուղատնտեսական արտադրանքն ավելացել է 83, իսկ քաղաքային բնակչությունը՝ 126 տոկոսով։

Քաղաքային բնակչության աճող պահանջարկը գյուղատնտեսական արտադրանքի նկատմամբ հանգեցնում է ինչպես կոլտնտեսային շուկաներում մթերքների դրսից ներմուծման հոսքին, այնպես էլ գյուղատնտեսական մթերքների շուկայական գների բարձրացմանը։ Բացի այդ, Երևանի մերձքաղաքային գոտու գյուղական բնակչության մի մասը, շուկայական կոնյունկտուրայի ազդեցությամբ, անձնական հողամասում աճեցնում է առավել շահութաբեր կուլտուրաներ (հատկապես ծաղիկներ)։ Նման «մասնագիտացման» հետևանքով նա գյուղատնտեսական մթերքներ արտադրողից վերածվում է դրանց սպառողի։

Պարենային խնդրից բացի, անհամաչափ ուրբանիզացիան սրում է նաև զուտ քաղաքային պրոբլեմները (տրանսպորտային, կոմունալ-կենցաղային և այլն), խիստ դժվարացնելով խոշոր քաղաքների կառավարումը։ Խոսքն այստեղ ոչ թե ուրբանիզացիայի մասին է ընդհանրապես, այլ անհամաչափ, ոչ ռացիոնալ, որոշ իմաստով տարերային բնույթ կրող ուրբանիզացիայի։ Դա արտահայտվում է հանրապետության տարածքում նրա արտադրուժերի, հատկապես արդյունաբերության և տրանսպորտի խիստ անհավասարաչափ տեղաբաշխմամբ, որի հետևանքով նույնքան և ավելի անհամաչափ է տեղաբաշխվել հիմնական արտադրուժը՝ բնակչությունը։ Մեր հանրապետությունում բնակչության ամենափոքր և ամենամեծ խտությունը մեկ ք կմ տարածության վրա կազմում է 28 և 265 մարդ։

Սակայն Հայաստանի թերևս ավելի էական առանձնահատկությունն այն է, որ գյուղի և քաղաքի; լեռնային և հարթավայրային շրջանների սոցիալ-տնտեսական զգալի տարբերությունները արտահայտվում են շատ փոքր տարածքի վրա, որն ավելի է «խտացնում» և սրում սոցիալական այլապատկերները։ Իսկ այդ ամենն իր տարերային լուծումը գտնում է դեպի քաղաքներ, դեպի հարթավայր կատարվող լեռնային բնակչության արագ միգրացիայում։

Այսօր Հայաստանի յուրաքանչյուր երեք բնակչից երկուսը քաղաքաբնակներ են, դրանց գերակշռող մասն ապրում է ընդամենը երեք քաղաքներում՝ Երևանում, Լենինականում, Կիրովականում։ Զափազանց ցածր է միջին և մանավանդ փոքր քաղաքների տեսակարար կշիռը հանրապետության էկոնոմիկայում։

Վերջին 20 տարիների ընթացքում Երևանի բնակչությունը կրկնապատկվել է։ Բացարձակ թվերով այս շարժը հետևյալ պատկերն ունի։ Հանրապետության բնակչությունն ավելացել է 1.269 հազարով, իսկ Երևանինը՝ 526 հազարով, որը կազմում է ամբողջ հավելաճի 41 տոկոսից ավելին։ Եթե այս միտումը շարունակվի, ապա առաջիկա երկու տասնամյակներին, այսինքն դարավերջին, Երևանի բնակչությունը կավելանա ևս 530—550 հազարով և կմոտենա 2 միլիոնի։ Այս հեռանկարը լուրջ մտորումների տեղիք է տալիս։ Ինչպե՞ս մենք կհոգանք 1,5—2 մլն բնակչի պահանջմունքները, ինչպե՞ս դա կանդրադառնա գյուղական, հատկապես լեռնային շրջանների իրավիճակի վրա։

Ամենայն հավանականությամբ այդ ազդեցությունը կլինի բացասական, եթե, իհարկե, այսօրվա միակողմանի միգրացիան գյուղից դեպի քաղաք պլանավորված ձևով չկարգավորվի և չվերածվի, այսպես կոչված, ճոճանակային միգրացիայի, երբ գյուղի բնակիչը հնարավորություն է ունենում մեկնելու քաղաք, ավան կամ արդյունաբերական կենտրոն աշխատանքի, նույն օրը վերադառնալով տուն։

ՀԿԿ XXVII համագումարում նշվեց, որ տերիտորիալ համամասնությունների կատարելագործման և արտադրուժերի տեղաբաշխման բարելավման՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի կուրսը հնարավորություն ընձեռեց առավել ռացիոնալ օգտագործելու աշխատանքային և բնական ռեսուրսները, որոշակիորեն կրճատելու և կանխելու գյուղական առանձին շրջաններից ու բնակավայրերից դեպի հանրապետության խոշոր քաղաքներ կատարվող միգրացիայի պրոցեսը, նկատելիորեն արագացնելու այդ շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը։

Հասկանալի է, որ վերոհիշյալ խնդիրը լիովին լուծված համարել չի կարելի,

և այս բնագավառում դեռևս շատ անելիքներ կան։ Պատահական չէ, որ համագումարի բանաձևում առանձնահատուկ նշվեց. «Բարելավել արտադրուժերի տեղաբաշխումը, կատարելագործել աշխատանքի տերիտորիալ բաժանումը, շարունակել արդյունաբերական արտադրանքի բաժնի ավելացումը փոքր և միջին քաղաքներում, խոշոր գյուղերում և բնակավայրերում»։ Լեռնային շրջաններում փոքր և միջին քաղաքների զարգացումը կոչված է բարձրացնելու այդ շրջանների սոցիալ-տնտեսական մակարդակը, կասեցնելու բնակչության արագ արտահոսքը։

Փաստերը հաստատում են հանրապետության գյուղական բնակչության կայունացման, նույնիսկ մի փոքր աճի միտումը, սակայն հանգամանալի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այդ աճը հիմնականում տեղի է ունեցել կենտրոնական շրջանների հաշվին (Արարատյան դաշտ, Նախալեռնային գոտի)։ Այստեղ գյուղական բնակչությունը, ամբողջությամբ վերցրած, բացարձակ թվով աճել է։ Ինչ վերաբերում է առանձին լեռնային շրջանների (Զանգեզուր, Վայոց ձոր, Սևանի ավազան) որոշ բնակավայրերի, ապա դրանց գյուղական բնակչությունը նվազել է։ Դա, ի միջի այլոց, նշանակում է, որ արտադրուժերի տեղաբաշխման ընթացքում անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն նվիրել այդ շրջանների հասունացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը։

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԸ

Գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման, տեխնիկական զինվածության բարձրացման շնորհիվ աշխատուժի պահանջը, որպես կանոն, աստիճանաբար կրճատվում է, իհարկե, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ գյուղատնտեսական շրջանառության մեջ են դրվում նոր, լրացուցիչ աշխատուժի պահանջ առաջադրող հողատարածություններ կամ ավելի ինտենսիվ, աշխատատար կուլտուրաներ։ Դրան համապատասխան աստիճանաբար, բացարձակ թվով կրճատվում է նաև գյուղատնտեսական բնակչությունը։

Ինչ վերաբերում է գյուղական բնակչության տեղաշարժին ընդհանրապես, ապա նրա օրինաչափություններն էականորեն տարբերվում են գյուղատնտեսական բնակչության տեղաշարժից։ Գյուղական բնակչությունը կարող է և՛ պակասել, և՛ հաճախ էլ ավելանալ, եթե այդ բնակչությունն ունի այլ, ոչ գյուղատնտեսական զբաղմունք։

Եթե գյուղատնտեսական բնակչության աստիճանական նվազումն անկասկած օբյեկտիվ և առաջադիմական պրոցես է, ապա այդ նույն շրջաններից գյուղական բնակչության արագ արտահոսքը, այլ խոսքով, ընդարձակ տարածությունների բնակազրկումը պետք է դիտվի իբրև անցանկալի երևույթ, որը բնավ չի արդարացվում սոցիալ-տնտեսական նկատառումներով։

Տեսնենք, թե ինչպիսին է եղել հանրապետության գյուղական և գյուղատնտեսական բնակչության տեղաշարժն անցած տասնամյակում։ Վերջին երկու մարդահամարի տվյալներով, ՀՍՍՀ գյուղական բնակչության բնական աճը 16 տոկոսից ավելի է եղել (բացարձակ թվով՝ 164,4 հազար մարդ)։ Իրականում գյուղական բնակչությունն ավելացել է միայն 40 հազար մարդով կամ 4 տոկոսով։ Այստեղից երևում է, որ գյուղում է մնացել բնական աճի միայն քառորդ մասը, այսինքն՝ յուրաքանչյուր չորսից մեկը, իսկ աճի գերակշռող մասը գյուղից հեռացել է։ Գյուղի աշխատունակ բնակչությունը 1970—1979 թթ. ավելացել է 35 տոկոսով, ընդ որում բնակչության այս խմբի տեսակարար կշիռը նույնպես ավելացել է՝ 40,7 տոկոսից հասնելով 53 տոկոսի։

Այս հանգամանքը պայմանավորված է գերազանցապես դեմոգրաֆիական գործոնների ազդեցությամբ և հանգեցրել է բնակչության ընդհանուր կազմում ինքնագործ բնակչության թվի ավելացման, որն զբաղված է ժողովրդական տնտեսության մարզում։ Գյուղական բնակչության զբաղվածության մեջ տեղաշարժերի վերլուծությունը վկայում է, որ գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղվածների թիվը նշված ժամանակաշրջանում ո՛չ միայն չի կրճատվել, այլև

ավելացել է։ Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ հանրապետության գյուղատնտեսության մեջ այդ տարիներին ավելացել է այնպիսի աշխատատար ճյուղերի տեսակարար կշիռը, ինչպիսիք են անասնապահությունը, այգեգործությունը, բանջարաբուծությունը, ճյուղեր, ուր առայժմ մեծ է ձեռքի աշխատանքը։

Դա նշանակում է, որ գյուղատնտեսության զարգացման արդի փուլը չի բացառում ձեռքի աշխատանքի համեմատական աճը, ուստի և աշխատուժի պահանջն առայժմ մնում է բարձր։

Գյուղական բնակչության զբաղվածությունը Հայկական ՍՍՀ-ում

		1970 թ.	1979 թ.	Փոփոխությունը տոկոսներով
Ընդամենը գյուղական բնակչություն (մշտական բնակչություն)	հազար մարդ	1019,9	1051,6	103,1
այդ թվում՝ աշխատունակ հասակում	հազար մարդ	419,2	557,6	133
Ընդամենը զբաղված են եղել ժող. տնտեսության մեջ (ներառյալ անձնական օժանդակ տնտեսություն)	հազար մարդ	380,3	482,2	126,8
որից զբաղված են գյուղատնտեսության և անտառտնտեսության մեջ	հազար մարդ	286,6	287,7	100,4
զբաղված են ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում	հազար մարդ	93,7	194,5	207,6

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում զբաղվածների թիվն ավելի արագ է ավելացել, քան բուն գյուղատնտեսության մեջ, որը և հանգեցրել է գյուղում ոչ գյուղատնտեսական բնագավառում զբաղված բնակչության տեսակարար կշռի ավելացմանը։ Այսպես, եթե 1970 թ. գյուղի աշխատավորների յուրաքանչյուր 100-ից գյուղատնտեսական ճյուղերում զբաղված էր 75-ը, ապա 1979 թվականին այդ թիվը նվազել է մինչև 60-ի, իսկ ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում զբաղվածների թիվը համապատասխանաբար ավելացել է։

Այս միտումը, իհարկե, միանգամայն օրինաչափ է։ Առաջիկայում գյուղական վայրերում ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում զբաղված բնակչության դերն է՛լ ավելի կբարձրանա։ Համեմատության համար նշենք, որ երկրի գյուղերում աշխատող բնակչության մեկ չորրորդից ավելին զբաղված են արտադրության ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում (արդյունաբերություն, շինարարություն, տրանսպորտ և այլն), իսկ ամբողջ ոչ գյուղատնտեսական բնակչությունը կազմում է գյուղական բնակչության մեկ երրորդից ավելին։ Տնտեսական փոխօգնության խորհրդի երկրներում ոչ գյուղատնտեսական բնակչության բաժինը գյուղում ավելի բարձր է։ Օրինակ, Հունգարիայում այն 58 տոկոս է։

Այսպիսով, գիտատեխնիկական առաջընթացի ազդեցությամբ աստիճանաբար ընդլայնվում է գյուղական բնակչության ոչ գյուղատնտեսական զբաղմունքի ասպարեզը։ Դրանով էլ կանխորոշվում է գյուղական բնակչության տեղաշարժի առանձնահատկությունը, գյուղատնտեսական բնակչության համեմատ։

Համամիտ չենք այն տեսակետին, թե հատկապես մեր հանրապետության պայմաններում գյուղական բնակչության ողջ աճը տեղափոխվում է քաղաք, և որ դա նորմալ երևույթ է։ Ինչպես տեսանք, ՀՍՍՀ գյուղական բնակչությունը, ըստ վիճակագրական տվյալների, որոշ չափով ավելացել է, ընդ որում գյուղից հեռանում է բնական աճի երեք քառորդը, ոչ թե ամբողջ աճը։

Ընդհանուր առմամբ գյուղական բնակչության նվազման միտումը բացարձակ բնույթ չի կրում։ Ընդ որում այն չի կարելի անվերապահորեն օրինաչափ (և դրական) համարել էկոնոմիկայի զարգացման բոլոր փուլերի համար։ Չմոռանանք, որ քաղաքային բնակչության աճի հիմնական գործոններից մեկը արդյունաբերության և դրան սպասարկող ճյուղերի զարգացումն է, իսկ ներկա ժամանակաշրջանում հետզհետե մեծանում է արդյունաբերական արտադրանքի թողարկումը նաև գյուղական վայրերում, և դա առանձնապես բնորոշ է մեր հանրապետության համար։ Դրան համապատասխան, ինչպես երևում է բերված աղյուսակի տվյալներից, գյուղում աստիճանաբար ավելանում է (բացարձակ և հարաբերական առումով) ոչ գյուղատնտեսական բնակչությունը, որն զբաղմունք է գտնում արդյունաբերության, շինարարության և այլ ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում։ Եվ դա տեղի է ունենում ինչպես ոչ գյուղատնտեսական զբաղմունքի ոլորտի ընդլայնման, այնպես էլ ճանապարհների բարեկարգման և հաղորդակցության միջոցների զարգացման շնորհիվ, որը գյուղի և քաղաքի մերձեցման կարևոր գործոններից է։

Այժմ ՀՍՍՀ գյուղական բնակչությունն ավելի քան մեկ միլիոն է։ 2000 թվականին, ԳԱ տնտեսագիտության ինստիտուտում կատարված հաշվարկների համաձայն (պրոֆ. Վ. Խոջաբեկյան), հանրապետության բնակչությունը կկազմի 4,6 մլն։ Եթե ընդունենք այն տեսակետը, որ գյուղական բնակչության թիվը մնալու է նույնը, և ամբողջ բնական աճը փոխադրվելու է քաղաք, ապա ՀՍՍՀ գյուղական և քաղաքային բնակչության հարաբերակցությունը, որն այսօր կազմում է 1 : 2, նշված ժամկետին կկազմի 1 : 3,6, գուցե և 1 : 4։ Նման տեսակետի հետ հազիվ թե կարելի է համաձայնել։

Իհարկե, ուրբանիզացիան օբյեկտիվ պրոցես է։ Սակայն չմոռանանք երկու կարևոր հանգամանք. նախ, գյուղական և գյուղատնտեսական բնակչության տեղաշարժի առանձնահատկությունը։ Գյուղատնտեսական բնակչությունը, ինչպես հայտնի է, կրճատվում և կրճատվելու է բացարձակ և հարաբերական առումով, սակայն նույնը չենք կարող ասել գյուղական բնակչության մասին, որն աճի միտում է դրսևորում։ Երկրորդ, պետք է նկատի առնել նաև ուրբանիզացիայի առանձնահատկությունները հասարակության զարգացման տարբեր փուլերում, այդ թվում նաև կապիտալիզմի ու սոցիալիզմի օրոք։

Համաշխարհային պատմական պրակտիկան վկայում է, որ ուրբանիզացիան սկզբում (և բավական երկար ժամանակ) ընթանում է խոշոր քաղաքների, իսկ հետագայում միջին և փոքր քաղաքների զարգացման միջոցով, ընդ որում այդ երկրորդ փուլում խոշոր քաղաքները որոշ չափով «բեռնաթափվում են» բնակչությունից։ Այս օբյեկտիվ օրինաչափությունը կապիտալիզմի օրոք դրսևորվում է տարերային եղանակով, իսկ պլանային հասարակարգի պայմաններում կառավարելի, նպատակային կարգավորման ենթակա պրոցես է։

Այդ օրինաչափությունը նշմարվում է նաև մեր հանրապետության օրինակով։ Նախորդ տասնամյակների ընթացքում ՀՍՍՀ արդյունաբերության զարգացումը խոշոր քաղաքներում ուղեկցվել է գյուղական բնակչության ինտենսիվ արտահոսքով, շատ գյուղերի վերացմամբ։ Այժմ օբյեկտիվ նախադրյալներ են ստեղծվել նրա տարածքում ավելի համաչափորեն տեղաբաշխելու արտադրուժերը, ամենից առաջ արդյունաբերությունը՝ փոքր և միջին քաղաքներում, ինչպես նաև գյուղական վայրերում։ Կուսակցության այս գիծը, ինչպես նշվեց ՀԿԿ XXVII համագումարում, դրական արդյունք է տալիս, որոշակիորեն նվազեցնելով լեռնային շրջանների բնակչության արտահոսքը։ Բոլոր հիմքերը կան հուսալու, որ այսուհետև այդ գիծը կկենսագործվի ավելի հետևողականորեն։

Երկրի միջինի համեմատ մեր հանրապետությունում գյուղական բնակչության ավելի թույլ արտահայտված միգրացիան դեպի քաղաք անտարակույս պետք է դրական համարել։ Սակայն դա չի կարող սքողել այն իրողությունը, որ մեր լեռնաշխարհի շատ գյուղեր այսօր կանգնած են բնակազրկման վտանգի առջև։

Այս առումով ուշադրության է արժանի գյուղական բնակավայրերի մեծության հարցը։ Մի շարք պատմական հանգամանքների բերումով Հայաստանն

աչքի է ընկել գյուղական բնակավայրերի համեմատաբար խոշոր չափերով, որը մեզ համար բնորոշ է նաև այսօր։ Այսպես, եթե երկրի մասշտաբով գյուղական մեկ բնակավայրը (1976 թ.) միջին հաշվով ուներ 237 բնակիչ, ապա Հայկական ՍՍՀ-ում այն կազմում էր 1085, իսկ վերջին տարիներին՝ 1180 բնակիչ, որը գերազանցում է ՍՍՀՄ միջին ցուցանիշը 4,8 անգամ և միութենական հանրապետությունների մեջ զիջում է միայն Մոլդավիային։

Սովետական իշխանության տարիներին ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ Հայաստանում տեղի է ունեցել գյուղական բնակավայրերի խոշորացում, զգալի չափով կրճատվել է մանր գյուղերի թիվը։ Այդ միտումը կշարունակվի նաև հետագայում, հասկանալի է՝ որոշակի սահմաններում, հաշվի առնելով հանրապետության առանձնահատկությունները։

Անցյալում երկրի մի շարք շրջաններում գյուղական բնակավայրերն ընդունված էր դասակարգել «հեռանկարայինի» և «անհեռանկարայինի», ընդ որում վերջինները ենթակա էին աստիճանական վերացման։ Ինչ խոսք, սխալ է գյուղական բնակավայրերի «դասակարգման» նկատմամբ նման հախուռն վերաբերմունքը։ Մասնավորապես Սովետական Հայաստանում, ուր գյուղական բնակավայրերն աչքի են ընկնում իրենց մեծ չափերով, ամեն մի կոնկրետ դեպքում պետք է ելնել տվյալ բնակավայրը հեռանկարում պահպանելու և զարգացնելու անհրաժեշտությունից։ Ուստի չի կարելի համաձայնել այն տնտեսագետների հետ, որոնց կարծիքով գյուղի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացը հեռանկարում պետք է հանգեցնի և՛ գյուղական բնակավայրերի, և՛ գյուղական բնակչության զգալի կրճատման։ Ինչպես վիճակագրությունն է վկայում, թեև վերջին 20 տարում հանրապետության գյուղական բնակավայրերը որոշ չափով կրճատվել են, գյուղական բնակչության թիվն ընդհանուր առմամբ ավելացել է։ Այսպես, 1959 և 1970 թթ. մարդահամարների տվյալներով, ՀՍՍՀ գյուղական բնակավայրերը կրճատվել և 1092-ից հասել են 931-ի, մինչդեռ գյուղական բնակչության ընդհանուր թիվն ավելացել է՝ 881,2 հազարից հասնելով 1.010,4 հազարի։ 1979 թ. մարդահամարի տվյալներով գյուղական բնակավայրերի թիվը իջել էր արդեն 916-ի, մինչդեռ դրանց բնակչության թիվը աճել է 28 հազարով և կազմել 1.038,1 հազար մարդ։

Այստեղից հետևում է, որ գյուղական բնակչության թիվը որոշակիորեն կայունացել է և նույնիսկ աճի միտում է դրսևորվում։ Հիմքեր կան պնդելու, որ գյուղական բնակչության ավելացման այս միտումը հեռանկարում ավելի որոշակի կդառնա։ Դա պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով։ Ամենից առաջ դրան է նպաստում ՀԿԿ Կենտկոմի և հանրապետության կառավարության, տեղական կուսակցական ու սովետական մարմինների հետևողական գործունեությունը, որն ուղղված է գյուղական բնակչության նյութական ու կուլտուրական մակարդակի անշեղ բարձրացմանը, բնակավայրերի բարեկարգմանը, հաղորդակցության ճանապարհների ու միջոցների բարելավմանը, գյուղում կենցաղային, կոմունալ, կուլտուրական անհրաժեշտ պայմանների ստեղծմանը։ Կարևոր գործոն է գյուղական բնակավայրերում (շրջաններում) արդյունաբերության և ժամանակակից էկոնոմիկայի մյուս ճյուղերի ակտիվ զարգացումը, որը մեծապես ընդլայնում է գյուղական բնակչության զբաղվածության և արտադրության մեջ բնակչության նոր կոնտինգենտի ներգրավման հնարավորությունները։

Նույն հետևանքին է հանգեցնում նաև գյուղական բնակավայրերի խոշորացումը, որը չնայած ուժեղացնում է գյուղական բնակչության ներքին միգրացիոն շարժերը, միաժամանակ կրճատում է նրա արտաքին (գյուղից՝ քաղաք) միգրացիան։ Դա բացատրվում է նրանով, որ խոշոր բնակավայրերում ընդարձակվում են սոցիալական ինֆրակառուցվածքի համակողմանի զարգացման, դրա հիման վրա բնակչության բարեկեցության բարձրացման հնարավորությունները։

Եվ, վերջապես, միջտնտեսային և ագրոարդյունաբերական ինտեգրացման պրոցեսների զարգացումը օբյեկտիվորեն հանգեցնում է նոր ֆունկցիոնալ բնակավայրերի ստեղծմանը, բնակավայրեր, ուր զուգորդվում են տարբեր արտադրական ֆունկցիաները՝ կապված ինչպես գյուղատնտեսության, այնպես էլ

արդյունաբերության, տրանսպորտի, առևտրի, զանազան ծառայությունների հետ։ Ագրոարդյունաբերական բնույթի բնակավայրերում մարդիկ աշխատանքի տեսակի և ոլորտի ընտրության ավելի լայն հնարավորություն ունեն՝ սեզոնային գյուղատնտեսական աշխատանքը տարվա ընթացքում համատեղել էկոնոմիկայի մյուս ճյուղերում կատարվող աշխատանքի հետ։

Այսպիսով, գյուղատնտեսական արտադրության մեջ զբաղված բնակչության աստիճանական կրճատման հետ մեկտեղ գյուղական բնակչությունը ո՛չ միայն չի նվազի, այլև կավելանա։ Գյուղական և գյուղատնտեսական բնակչության այդպիսի հակադարձ տեղաշարժի միտումը միանգամայն օրինաչափ է այսօրվա և վաղվա գյուղի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի տեսակետից։

Նշված օրինաչափությունների ճիշտ ընկալումը պահանջում է համապատասխան ձևով և ժամանակին կողմնորոշել հանրապետության լեռնային շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը։ Ամենից առաջ դա նշանակում է արտադրաուժերի տեղաբաշխման ընթացքում հատուկ ուշադրություն դարձնել այն լեռնային շրջաններին և բնակավայրերին, որտեղ առավել նկատելի է բնակչության արտահոսքը։ Այդ շրջաններում, բնականաբար, պահանջվում է ավելի մեծ ներդրումներ կատարել, ավելի բարձր տեմպերով զարգացնել արդյունաբերությունը և հաղորդակցության միջոցները, կուլտուրայի և կենցաղի ծառայությունը։

Հարկ է մեծ ուշադրություն նվիրել նաև լեռնային շրջաններում աշխատավորների հանգստի և տուրիզմի ինդուստրիայի ու դրանց հետ կապված զանազան ծառայությունների զարգացմանը, նկատի ունենալով, որ մեր հարուստ և գեղեցիկ լեռնաշխարհի հնարավորություններն այսօր աննշան չափով են օգտագործվում։ Դրան զուգահեռ անհրաժեշտ է ըստ ամենայնի խրախուսել ժողովրդական արհեստների, տնայնագործության զարգացումը, որոնց հիման վրա նպատակահարմար է կազմակերպել բազմազան հուշանվերների արտադրություն։ Էկոնոմիկայի այս ճյուղի զարգացումը մեր հանրապետությունում մեծ հեռանկարներ ունի թեկուզև զուտ տնտեսական առումով. այդ ճյուղը շահութաբեր է և միաժամանակ աշխատատար, ընդ որում այստեղ պահանջվում են բարձր կուլտուրա և որակավորում ունեցող կադրեր։ Ուստի տուրիզմի, հանգստի ինդուստրիայի, արհեստների զարգացումը լեռնային շրջաններում ո՛չ միայն զգալի թվով նոր աշխատատեղեր կստեղծի, այլև կնպաստի այդ շրջանների բնակչության կուլտուրական մակարդակի հետագա բարձրացմանը։

Վերջապես, այս առումով որոշակի դեր կարող է խաղալ բնակչության միջհանրապետական միգրացիայի կարգավորումը։ Ժամանակն է բնակչության մեխանիկական աճը կարգավորել պլանավորված եղանակով, մասնավորապես այն ուղղել դեպի հանրապետության ծայրամասային լեռնային շրջաններ։ Այդ նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել կապիտալ ներդրումների գիտականորեն հիմնավորված այնպիսի տեղաբաշխումը, որը կբխի լեռնային շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման պահանջից։

ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՆՅՈՒԹԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՐՃԱՏՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ռ. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԶԱՐԳԱՑԱԾ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻ ՀԱՄԱՐ ընդհանուր օրինաչափություն է այն, որ նվազում են արտադրանքի մեկ միավորին բաժին ընկնող առարկայացված աշխատանքի բացարձակ չափերը, սակայն դա կատարվում է ավելի դանդաղ, քան կենդանի աշխատանքի տեսակարար ծախսումների նվազումը: Դրա հետևանքով ընդհանուր առմամբ աճում է առարկայացված աշխատանքի ծախսումների բաժինն արտադրանքի մեկ միավորի արժեքում: Սակայն նյութական ծախսումների բաժնի մեծացումը, եթե դա կապված չէ արտադրանքի մեկ միավորի հաշվով այդ ծախսումների բացարձակ մեծության ավելացման հետ, չի նշանակում արտադրության տնտեսական արդյունավետության իջեցում:

Գիտատեխնիկական հեղափոխությունն արտադրության աճի գործոնների մեջ հարուցել է քանակական և որակական զգալի փոփոխություններ, որոնք նպաստում են արտադրության արդյունավետության բարձրացման հնարավորությունների ավելացմանը՝ առարկայացված հասարակական աշխատանքի, այսինքն՝ նյութական ռեսուրսների օգտագործումը բարելավելու և նյութական ծախսումները կրճատելու հաշվին:

Նյութական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ժողովրդատնտեսական կարևորությունը պահանջում է լրջորեն ուսումնասիրել սույն պրոբլեմը և այդ հիման վրա կատարելագործել դրա պլանավորումը:

«Խնայողության ռեժիմի լենինյան լոզունգը,— նշել է ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը,— ոչ թե ժամանակավոր կոչ է, այլ մեր սոցիալիստական հասարակության բոլոր անդամներին ներկայացվող մշտական պահանջ: Մեր երկիրն առավել կուժեղանա և կհարստանա, մեր առաջընթացը դեպի կոմունիզմ առավել կարագանա, եթե մենք սովորենք խնայել աշխատաժամանակի ամեն մի րոպեն, հումքի ու վառելիքի ամեն մի գրամը, մեքենայի ամեն մի դետալը, աշխատանքային յուրաքանչյուր կոպեկը» (Լենինյան կուրսով: Ճառեր և հոդվածներ: Հ. 2, «Հայաստան» հրատ., 1970, էջ 778):

Գիտատեխնիկական առաջընթացի տեմպերի արագացման և հանրային աշխատանքի արտադրողականության աճին զուգընթաց, անընդհատ ավելանում է առարկայացված աշխատանքի ծախսումների տեսակարար կշիռն արտադրանքի արժեքում: «Աշխատանքի արտադրական զարգացմանը զուգընթաց հումքի արժեքը կազմում է ապրանքային արդյունքի արժեքի հարաճուն բաղկացուցիչ մասը...» (К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 25, ч. I, стр. 121): Եթե 1930 թվականին նյութական ծախսումների բաժինը մեր երկրի արդյունաբերական արտադրանքի արժեքում կազմում էր 31,9 տոկոս, իսկ 1960 թվականին՝ 77,5 տոկոս, ապա 1978 թվականին այն հասավ 80,4 տոկոսի:

Երկրի տնտեսական պոտենցիալի աճը, վերամշակվող նյութերի աճած ծավալները և դրանց բաժնի մեծացումը արտադրության ծախքերի մեջ հրամայաբար պահանջում են տնտեսական աճի ինտենսիվ գործոնների առավել լայն օգտագործման հիման վրա բարձրացնել հանրային արտադրության արդյունավետությունը: «Էներգիայի և հումքի ոլորտում երկրի պահանջմունքներն անընդհատ աճում են, իսկ դրանց արտադրությունն ավելի ու ավելի թանկանում է,— ՍՄԿԿ XXV համագումարում ասաց ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը:— Հետևաբար, կապիտալ ներդրումները չափից ավելի չմեծացնելու համար հարկավոր է հասնել ռեսուրսների առավել ռացիոնալ օգտագործման, այդ թվում՝ արտադրանքի նյութատարությունը կրճատելու, առավել էժան և արդյունավետ նյութեր կիրառելու, ինչպես նաև դրանք խնայողաբար ծախսելու հաշվին» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը: «Հայաստան» հրատ., 1976, էջ 64—65):

Նյութական ռեսուրսների պլանավորումը կատարելագործելու և ժողովրդական տնտեսության մեջ դրանց օգտագործման վերաբերյալ մեթոդական դրույթներ և կոնկրետ հանձնարարականներ կազմելու մեթոդոլոգիական առավել կարևոր հարցը նյութատարության տնտեսական կատեգորիայի էության սահմանումն է: Նյութատարությունը վերաբերում է տնտեսական այն կատեգորիաների թվին, որոնց բովանդակությունն ու սահմանման մեթոդոլոգիան կարիք ունեն հետագա հետազոտման: Դա վերաբերում է, մասնավորապես, նյութատարության էության, հանրային արտադրության արդյունավետության ցուցանիշների սիստեմում դրա դերի բնորոշմանը:

Չնայած արտադրանքի նյութատարության իջեցման պրոբլեմին նվիրված մեծ թվով աշխատությունների առկայությանը, տնտեսագետների կարծիքները էապես տարբերվում են նյութատարության գնահատման ու սահմանման հարցում: Նկատվում են այդ հասկացության անճշտություն կամ նույնիսկ շփոթում: Մինչև այժմ հստակ պատկերացում չկա նյութատարության ու նրա տարատեսակների ցուցանիշի տնտեսական նշանակության և ֆունկցիաների մասին:

Նյութատարության կատեգորիայի էությունը ճիշտ բնորոշելու համար ամենից առաջ անհրաժեշտ է ճշտել «նյութական ծախսումներ» հասկացության բովանդակությունը: Որոշ տնտեսագետներ այդ ասելով, աշխատանքի առարկաներից զատ հասկանում են նաև աշխատանքի օգտագործված միջոցների արժեքը: Մյուսները դրա մեջ ներառում են միայն աշխատանքի առարկաների ծախսերը: Ինչպես տեսնում ենք, տարբեր են այն չափանիշները, որոնցով ղեկավարվում են տնտեսագետների տարբեր խմբեր նյութական ծախսումների մեծությունը որոշելիս: Մեր կարծիքով, այստեղ անհրաժեշտ է ելնել ոչ միայն պատրաստի արդյունքի վրա արտադրամիջոցների արժեքի փոխանցման բնույթից, այլ նաև նյութական ծախսումների տնտեսական էությունից:

Նյութական ծախսումների տնտեսական էության վերլուծությունը «պահանջում է անպայման առանձնացնել և հատկապես ուսումնասիրել աշխատանքի առարկաների ու միջոցների ծախսումների դինամիկան» (Пешехонов Ю. В., Шаталин С. С., Отраслевая структура общественного производства. М., 1965, стр. 8), այսինքն՝ դրանք ուսումնասիրել բնաիրային բովանդակության առումով:

Նյութական ծախսումների սահմանման օրինաչափությունների հետազոտման գործում բնական ասպեկտի առանձնացումը պայմանավորվում է ժողովրդական տնտեսության մեջ նյութական ռեսուրսների և հիմնական ֆոնդերի վերարտադրության պրոցեսը պլանայնորեն կարգավորելու, ծախսումների և արդյունքների համաչափության վրա հիմնված արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշելու, ինչպես նաև տեխնոլոգիական տեսակետից փոխկապակցված արտադրությունների զարգացման հաշվեկշռվածությունն ապահովելու անհրաժեշտությամբ:

Չի կարելի համաձայնել այն տնտեսագետների հետ, որոնք նյութական ծախսումների արժեքի մեջ ներառում են ոչ միայն աշխատանքի առարկաները, այլև միջոցները (մաշումը): Ինչպես արտադրասպառման բնույթով, այնպես էլ արդյունքի ստեղծման գործում իրենց ունեցած դերով, աշխատաառարկաներն

ու միջոցները սկզբունքորեն տարբերվում են: Աշխատառարկաներն օգտագործվում են արտադրական մեկ ցիկլի ընթացքում և իրայնացած են ստեղծվող արդյունքի մեջ, իրենց արժեքը լրիվ փոխանցելով պատրաստի արդյունքին: Իսկ աշխատամիջոցները արտադրապրոցեսում օգտագործվում են երկար ժամանակամիջոցում, առանց փոխելու իրենց բնաիրային ձևը և իրենց արժեքը պատրաստի արդյունքի վրա են փոխանցում մաս-մաս, մաշմանը զուգընթաց, ամորտիզացիոն մասհանումների ձևով:

Գործնականորեն դժվար է որոշել աշխատամիջոցների մաշվածության մեծությունը բնական արտահայտությամբ, իսկ դա խանգարում է այդ նույն չափանիշով աշխատանքի առարկաների ու միջոցների համադրմանը, որը հնարավորություն կընձեռեր կոմպլեքսայնորեն բնութագրելու ամբողջ առարկայացված աշխատանքի արտադրասպառումը: Բայց ամորտիզացիոն մասհանումները նյութական ծախսումների կազմում ներառնելու դեմ ամենահիմնական փաստարկն այն է, որ «...արդյունքի գնի վրա անհամեմատ ավելի մեծ չափով ազդում է հումքի, քան հիմնական կապիտալի գինը...» (К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 25, ч. I, стр. 120):

Կ. Մարքսի այս հետևությունն իրավացի է ժողովրդական տնտեսության ճյուղերի մեծ մասի և ամբողջ արդյունաբերության համար: Հայկական ՍՍՀ արդյունաբերության մեջ 1978 թ. նյութական ռեսուրսների ծախսումները հիմնական արտադրական ֆոնդերի ծախսումներին գերազանցել են 11 անգամ, համապատասխանաբար, մեքենաշինության մեջ՝ 6 անգամ, քիմիական և նավթաքիմիական արդյունաբերության մեջ՝ 8, թեթև և սննդի արդյունաբերության մեջ՝ 20 անգամ: Հետևաբար աշխատանքի միջոցների ծախսումների բաժինը նյութական արտադրական ծախսումների կազմում աննշան է, ուստի դրանք էական ազդեցություն չեն ունենում ամբողջ փոխանցված արժեքի տեսակարար կշռի փոփոխության վրա: Դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ հատուցման ֆոնդի ընդհանուր ծավալի մեջ նյութական ռեսուրսների տեսակարար կշիռը մի քանի անգամ գերազանցում է ամորտիզացիոն մասհանումների մեծությանը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ առկա են նյութատարության տարբեր բնորոշումներ: Տնտեսագետների մի մասը գտնում է, որ նյութատարությունն արտահայտում է ստեղծվող արդյունքի մեկ միավորի վրա կատարվող նյութական ծախսումների բացարձակ մեծությունը, ուրիշները պնդում են, թե նյութատարությունն արտահայտում է արտադրանքի մեջ եղած նյութական ծախսումների բաժինը: Կամ, նյութատարությունն արտացոլում է լոկ կառուցվածքային հարաբերակցությունները հասարակական արդյունքի կազմում: Ժխտելով նրա դերը՝ որպես հանրային արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը անմիջականորեն բնութագրող կատեգորիայի, առանձին տնտեսագետներ էլ եզրակացնում են, թե նյութատարությունը հասարակական աշխատանքի կառուցվածքի ցուցանիշ է: Այն վկայում է առարկայացված և կենդանի աշխատանքի ծախսումների հարաբերակցության, այլ ոչ թե դրանց արդյունավետության փոփոխության մասին: Ուստի այն չի կարող լինել հանրային արտադրության արդյունավետության բարձրացման անմիջական չափանիշ, որն արտահայտվում է հանրային արդյունքի մեկ միավորի արտադրության վրա կատարված ծախսումների բացարձակ մակարդակի իջեցման մեջ:

Այլ տեսակետների համաձայն, արտադրության նյութատարությունը մի այնպիսի կատեգորիա է, որը բնութագրում է արտադրանքի կոնկրետ տեսակների արտադրության և ամբողջ հանրային արտադրության արդյունավետությունը:

Եթե նյութատարությունն ընդունենք որպես մի կատեգորիա, որով որոշվում է հանրային արդյունքի կառուցվածքը կամ նրա արտադրության արդյունավետությունը, ապա, մեր կարծիքով, մենք դրանով կսահմանափակենք ժողովրդատնտեսական պլանավորման և տնտեսական վերլուծության պրակտիկայում նրա օգտագործման հնարավորությունները: Մեր կարծիքով, նյութատարության առավել ճիշտ բնորոշումը հետևյալն է. հանրային արդյունքի նյու-

...արտադրության պրոցեսում շրջանառու
թատարություն ասելով հասկանում ենք արտադրության պրոցեսում շրջանառու
թատարություն ասելով հասկանում ենք հարաբերությունը ձեռնարկության, ճյուղի կամ ժողո-
ֆոնդերի օգտագործման հարաբերությունը ձեռնարկության, ճյուղի կամ ժողո-
ֆոնդերի օգտագործման ծախսումների և այն արտադրանքի հետ, որի մեջ
վրրդական տնտեսության ծախսումների և այն արտադրանքի հետ, որի մեջ
դրանք առարկայացված են (տե՛ս Михайлова И. А., Материалоемкость
общественного производства БССР. Минск, «Наука и техника»,
1978, стр. 8): Ազգային եկամտի նյութատարությունն այն նյութական ծախ-
սումների փաստացի մեծությունն է, որ բաժին է ընկնում նոր ստեղծված հա-
սարակական արժեքի մեկ ռուբլուն:
Նյութատարության բնորոշման մեթոդներով է պայմանավորված նրա դի-
նամիկայի ըմբռնումը, հանրային արդյունքի նյութատարության փոփոխության
մասին հետևությունների ճշտությունը՝ համապատասխան լուծումներ գտնելու
համար: Ուստի ժողովրդատնտեսական մեծ նշանակություն ունեն նյութատա-
րության քանակական որոշման հարցերը:
Արտադրանքի արժեքի մեջ պարունակվող նյութական ծախսումների բա-
ժինը և ստեղծված արդյունքի մեկ միավորի վրա կատարված բացարձակ նյու-
թական ծախսումները նյութատարության փոխկապակցված ցուցանիշներ են:
Նյութատարությունը կարելի է պատկերացնել նաև որպես պատրաստի արտա-
դրանքի ծավալի մեկ միավորի վրա կատարված նյութական ծախսումների բա-
ցարձակ չափ, ինչպես և իբրև տոկոսային հարաբերություն, այսինքն՝ դրանք
միմյանցից ածանցյալ ցուցանիշներ են, որոնց հակադրումը կլիներ սխալ: Այդ
ցուցանիշները կարող են փոխարինել միմյանց, քանի որ անցյալ աշխատանքի
ծախսումների բաժնի փոփոխությունը միշտ չէ, որ արտացոլում է դրանց բա-
ցարձակ մեծության փոփոխությունը:
Դրա հետ մեկտեղ նյութական ծախսումների բաժինը ու դրանց բացար-
ձակ չափը ստեղծված արդյունքի միավորի մեջ ձևավորվում է զանազան գոր-
ծոնների ազդեցության տակ և բնութագրում է նյութական ռեսուրսների արտա-
դրական սպառման զանազան ասպեկտները:
Նյութական ծախսումների բաժինը արտադրանքի արժեքի մեջ կարող է
մեծանալ կամ փոքրանալ դրանց բացարձակ մեծության փոփոխությունից
անկախ: Օրինակ, նյութական ծախսումների բաժինը կարող է կրճատվել կեն-
դանի աշխատանքի ծախսումների մեծացման հետևանքով, որն ամենևին չի
խոսում դրանց ծախսումների փոքրացման մասին, եթե նյութական ռեսուրս-
ների բացարձակ ծախսումները նույնպես չեն կրճատվել: Միևնույն ժամանակ,
արտադրվող արտադրանքի մեկ միավորի վրա կատարվող նյութական ծախ-
սումների բացարձակ չափերի կրճատումը բոլոր դեպքերում չի նշանակում ար-
տադրանքի արժեքի մեջ դրանց ունեցած բաժնի կրճատում: Նյութական ծախ-
սումների բաժնի մեծացումը կարող է կրել օրինաչափ բնույթ, եթե աշխատան-
քի արտադրողականության աճի տեմպերը առաջ են անցնում անցյալ աշխա-
տանքի խնայողության տեմպերից:
Բացարձակ նյութական ծախսումների մեծության կրճատման կարևորա-
գույն պայմանն է արտադրապրոցեսում դրանց օգտագործման արդյունավետու-
թյան բարձրացումը: Իսկ նյութական ծախսումների բաժինը կարող է մեծանալ
կամ փոքրանալ տվյալ գործոնի ազդեցությունից անկախ: Հետևաբար, կոնկրետ
արտադրատեսակների արտադրության ժամանակ հումքի, նյութերի, վառելիքի,
էներգիայի բացարձակ ծախսումների կրճատումը պետք է լինի հիմնականը
նյութական ռեսուրսների օգտագործման և արտադրության ինտենսիվացման
բնագավառում:
Առտադրության ինտենսիվացումը պայմանավորում է արտադրանքի թո-
ղարկման համար նյութական, աշխատանքային և կապիտալ ծախսումների
խնայողության, կոմպլեքսային վերլուծության ու պլանավորման անհրաժեշ-
տությունը: Այդպիսի մոտեցման սկզբունքը պահանջում է ամենից առաջ ուսում-
նասիրել հանրային արտադրության արդյունավետության հիմնական ցուցա-
նիշների՝ նյութատարության, աշխատատարության և ֆոնդատարության փո-
փոխությունն ու փոխներգործությունը:
Այդ ցուցանիշներից յուրաքանչյուրն արտացոլում է իրայնացված և կեն-
դանի հանրային աշխատանքի ծախսումների յուրահատուկ բնագավառը, ուստի

և ունի վառ կերպով արտահայտված առանձնահատկություններ: Նյութատա-
րության դերը տվյալ ցուցանիշների համակարգում որոշվում է ո՛չ միայն այն
բանով, որ դրա կրճատումը նպաստում է նյութերում մարմնավորված անցյալ
աշխատանքի խնայողությանը՝ բարելավելով շրջանառու ֆոնդերի օգտագոր-
ծումը, այլև այն բանով, որ այն նպաստում է հիմնական ֆոնդերի արդյունա-
վետության բարձրացմանը և արտադրական ցիկլում կենդանի աշխատանքի
ծախսումների կրճատմանը:

Նյութական ծախսումները ՍՍՀՄ արդյունաբերության ինքնարժեքի կազ-
մում 1978 թվականին կազմել են 73,3 տոկոս, աշխատավարձը և սոցիալական
ապահովագրության հատկացումները՝ 14,8, ամորտիզացիոն մասհանումները՝
7,1 տոկոս: Հետևաբար, նյութական ծախսումների մեկ տոկոսի կրճատումը
բացարձակ նշանակությամբ 5 անգամ գերազանցում է աշխատավարձի մեկ տո-
կոսի խնայողությանը և ավելի քան 10 անգամ՝ հիմնական արտադրաֆոնդերի
համապատասխան խնայողությանը:

Արժեքի փոխանցվող և միացվող մասերի միջև եղած հարաբերակցությամբ
զգալի չափով պայմանավորված են սոցիալիստական վերարտադրության պրո-
ցեսը, դրա մասշտաբներն ու տեմպերը: Հաճախ տնտեսագիտական գրակա-
նության մեջ տրվում է հանրային արտադրությունում նյութական ծախսում-
ների խնայողության դերի հետևյալ բացատրությունը. կրճատելով հատուցման
ֆոնդը, խնայողությունը մեծացնում է ազգային եկամուտը: Սակայն, նյութա-
կան ծախսումների խնայողության և ազգային եկամտի աճի միջև ուղղակի
համամասնական կապ չկա, այն միջնորդավորված է հանրային արտադրության
արդյունավետության (աշխատատարության և ֆոնդատարության) այլ ցուցա-
նիշներով: Այսպես, ժողովրդական տնտեսության մասշտաբով արտադրանքի
նյութատարության կրճատումը նպաստում է ոչ միայն աշխատաժամանակի
խնայողությանը (աշխատուժի ազատմանը), այլև հանրային աշխատանքի ար-
տադրողականության աճին (խնայված հումքի հաշվին լրացուցիչ արտադրանքի
թողարկման շնորհիվ), այսինքն՝ արդյունահանող ճյուղերում կատարվող կա-
պիտալ ներդրումների ֆոնդերի խնայողությանը և, վերջին հաշվով, ամբողջա-
կան հասարակական արդյունքի աճին*:

Այսպիսով, ազգային եկամտի բաժնի աճը հնարավորություն կընձեռի մե-
ծացնելու ընդլայնված վերարտադրության մասշտաբներն ու տեմպերը: Կուտակ-
ման ֆոնդը, որն ազգային եկամտի բաղկացուցիչ մասն է և որոշում է արտա-
դրության ընդլայնման համար հատկացվող միջոցների չափերը կուտակման
նույն նորմայի դեպքում, աճում է նոր ստեղծված արժեքի մեծության հետ հա-
մամասնորեն**:

Հետևաբար, նյութական ծախսումների խնայողությունը (արտադրանքի
նյութատարության կրճատումը) կարելի է համարել որպես ընդլայնված վե-
րարտադրության հիմնական նախադրյալներից մեկը:

Մասնավորապես, մեքենաշինության մեջ պատրաստուքների ճշտության
բարձրացումը և նյութատարության կրճատումը ապահովում են ոչ միայն եկա-
կետային նյութի խնայողությունը: Է՛լ ավելի մեծ արդյունք է ստացվում
պատրաստուքները մշակող բանվորների աշխատանքային ծախսումների կր-
ճատումից: Այժմ մեծ նշանակություն է տրվում նյութատարության և աշխա-
տատարության փոփոխման միջև հստակ հաշվեկշռված կապերի ստեղծմանը:
Այդ նպատակի համար շատ օգտակար է նյութատարության նվազեցման հետև-
վանքով արտադրության աշխատատարության հնարավոր պակասեցման նոր-
մատիվների մշակումն ըստ ճյուղերի:

---

* Չնայած այն բանին, որ արդյունահանող ճյուղերի բաժինն ամբողջական հասարակական
արդյունքի մեջ մեծ չէ, ընդամենը 9 տոկոս, սակայն դրանց զարգացման համար ծախսվում է
բոլոր կապիտալ ներդրումների մեկ քառորդից ավելին:

** Արտադրատեմպերի աճն առանց կուտակման բաժնի մեծացման հնարավոր է միայն
հանրային արդյունքի ստեղծման համար օգտագործվող նյութական ծախսումների մեծությունը
կրճատելու դեպքում: Տեղի է ունենում նոր ստեղծված արժեքի բաժնի և արտադրության ընդ-
լայնման համար ծախսվող նրա մասի հարաբերական մեծացում:

Նյութատարության, ֆոնդատարության և կապիտալատարության ցուցա-
նիշների միջև ուղղակի և հակադարձ կապերի ամբողջ բազմազանության մեջ
կարելի է առանձնացնել առավել կարևորը, այն, որ որոշակի ժամանակամի-
ջոցում նյութական ռեսուրսների (շրջանառու ֆոնդերի) ավելի մեծ մասն է վե-
րածվում հիմնական արտադրաֆոնդերի, մասնավորապես, դրա այնպիսի ակ-
տիվ տարրի, ինչպիսին են սարքավորումները: Սակավ նյութատար և,
շատ դեպքերում, պակաս թանկ սարքավորումների օգտագործումը միևնույն
քանակի արտադրանքի արտադրության համար նշանակում է ֆոնդատարության
կրճատում: Միևնույն ժամանակ, հիմնական ֆոնդերի (մասնավորապես տրանս-
պորտային միջոցների) նյութատարության կրճատումը նկատելիորեն պակա-
սեցնում է դրանց շահագործման համար կատարվող ծախսերը:

«Սարքավորումների տեսակարար նյութատարության փոքրացումը նպաս-
տում է դրա տեսակարար արժեքի գրեթե համամասնական կրճատմանը: Իսկ
տեսակարար ցածր արժեք ունեցող մեքենաների կիրառումը ժողովրդական
տնտեսության ճյուղերում կնշանակի կապիտալատարության և ֆոնդատարու-
թյան փոքրացում այդ ճյուղերում» (А. М. Поляк. Повышение эффектив-
ности использования материальных ресурсов. М., 1978, стр. 75):

Տնտեսագետները քանիցս առաջարկություններ են արել նյութատարու-
թյան, աշխատատարության և ֆոնդատարության ցուցանիշներն ընդունել որ-
պես հանրային արտադրության տնտեսական արդյունավետության պլանավոր-
ման հիմնական ցուցանիշ: Սակայն մինչև այժմ տնտեսական արդյունավետու-
թյան պլանային հաշվարկումների պրակտիկայում այդ ցուցանիշները լայն կի-
րառում չունեն, որը մասամբ բացատրվում է տվյալ ցուցանիշների վիճակա-
գրական գնահատման գործում միասնության բացակայությամբ: Դրա համար
անհրաժեշտ է կիրառել միասնական մեթոդոլոգիա (ապրանքային կամ զուտ
արտադրանքով), որը կապահովի դրանց գործնական պիտանիությունը որ-
պես ցուցանիշներ, որոնք լրիվ չափով արտացոլում են աշխատանքի շարժման
երկու ձևերի՝ իրայնացված և կենդանի ձևերի արդյունավետությունը:

Ներկայումս անհրաժեշտ ինֆորմացիոն ապահովումը լրիվ ծավալով ունի
միայն համախառն արտադրանքի ցուցանիշը: Սակայն նյութատարության, աշ-
խատատարության և ֆոնդատարության ու դրա փաստացի իրացման ցուցա-
նիշների ռեալ ֆունկցիոնալ փոխադարձ կապը բացահայտելու համար նպա-
տակահարմար է հանրային արտադրության արդյունավետության ցուցանիշ-
ները հաշվարկել ծավալային այն չափանիշների հիման վրա, որոնք ՍՄԿԿ
Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի 1979 թվականի հուլիսի 12-ի որոշ-
մամբ սահմանված են ժողովրդական տնտեսության ճյուղերի համար՝ ելնելով
արտադրության կոնկրետ պայմաններից:

Չնայած այն բանին, որ զուտ արտադրանքի ցուցանիշը դեռևս չի մտել
վիճակագրական հաշվառման ու հաշվետվությունների պրակտիկայի մեջ,
նպատակահարմար է այն օգտագործել որպես արտադրության տնտեսական
արդյունքները համընդգրկող չափանիշ պլանավորման բոլոր մակարդակներում:

Որոշ տնտեսագետների կարծիքով, անմիջականորեն կենդանի աշխատան-
քի խնայողությունն այժմ ավելի մեծ նշանակություն ունի արտադրամիջոցնե-
րում իրայնացված աշխատանքի խնայողության համեմատությամբ: Անկաս-
կած, սահմանափակ աշխատանքային ռեսուրսների դեպքում հանրային ար-
տադրության աշխատատարության կրճատումը նրա տնտեսական արդյունա-
վետության բարձրացման կարևոր միջոցն է: Սակայն հարկ է նշել, որ իրայ-
նացված աշխատանքի ծախսումները միևնույն ժամանակ կենդանի աշխա-
տանքի ծախսումներ են, բայց արտադրության նախորդ փուլերում: «Կենդանի
աշխատանքը, որպես մարդու և արտադրության օբյեկտիվ պայմանների միջև
ակտիվ փոխգործողության պրոցես, միշտ միաժամանակ այդ կենդանի աշխա-
տանքի իրայնացումն է և անցյալ աշխատանքի յուրացումը: Անցյալ աշխա-
տանքն այլ բան չէ, քան արտադրության ավելի վաղ շրջանների կենդանի աշ-
խատանքը» (Ник Г. Научно-техническая революция и экономия
производственных фондов. М., «Финансы», 1969, стр. 14)

Այսպիսով, անցյալ աշխատանքի խնայողությունը, նյութական ռեսուրս-
ների կորուստների նվազեցման շնորհիվ, անմիջականորեն ազդում է կենդանի
աշխատանքի խնայողության վրա։ Գերազանցապես կենդանի աշխատանքի
խնայողության կուրսը կարող է հանգեցնել արտադրության վրա կատարվող
հանրային աշխատանքի ամբողջական ծախսումների աճին և, վերջին հաշվով,
ժողովրդական տնտեսության աշխատանքային ռեսուրսների առավել մեծ պա-
կասի։ Զարգացած սոցիալիզմի էկոնոմիկայի հատկանիշն այն է, որ արտա-
դրության և նյութական ռեսուրսների վերամշակման տեմպերը ժողովրդական
տնտեսության մեջ էապես գերազանցում են կենդանի աշխատանքի աճի տեմ-
պերին։ Այսպես, 1940—1978 թթ. ժամանակամիջոցում էլեկտրաէներգիայի ար-
տադրությունը 24,7 անգամ, նավթինը՝ 18,3, պլաստմասսաներինը՝ 322, չու-
գունինը՝ 7,4, պողպատինը՝ 8,3 անգամ ավելանալու դեպքում արդյունաբե-
րության մեջ զբաղված բանվորների ու ծառայողների թվակազմն ավելացել է
ընդամենը 3,2 անգամ։

Չնայած այն բանին, որ անցյալ աշխատանքի խնայողությունն ազգային
եկամտի աճում այժմ առաջնակարգ նշանակություն է ստանում, մեր կարծի-
քով, հանրային աշխատանքի (իրայնացված կամ կենդանի) այս կամ այն ձևի
խնայողության կարևորության հարցի բուն դրվածքը, ինչպես նաև դրանց հա-
կադրումը սոցիալիստական էկոնոմիկայի առումով արդարացված չէ։

Նյութատարության հարցերի լուծումը ժողովրդատնտեսական պլաններում
սերտորեն առնչված է պլանի բոլոր ցուցանիշների հետ և մեծ դեր է խաղում
հասարակական արդյունքի վերարտադրության կարևորագույն համամասնու-
թյունների ապահովման գործում, մասնավորապես՝ հանրային արտադրության
I և II ստորաբաժանումների աճի տեմպերի հարաբերակցության մեջ։ Այժմ
դեռ մնում է այն միտումը, որ I ստորաբաժանման արտադրանքի տեսակարար
կշիռը հասարակական արդյունքում բարձրանում է, իսկ II ստորաբաժանմանը՝
իջնում։

Առաջին ստորաբաժանման ողջ արտադրանքը վաղ թե ուշ կդրսևորվի որ-
պես նյութական ծախսումներ։ Ուստի նյութական ծախսումների մակարդակն
ու աճի տեմպերը հիմնականում կանխորոշվում են I ստորաբաժանման աճի
տեմպերով, իսկ դա նշանակում է, որ արտադրամիջոցների մեկ միավորի փո-
խարեն կարելի է ստանալ արտադրանքի ավելի մեծ ֆիզիկական ծավալ։ Հետե-
վաբար, այն դրսևորվում է իբրև մի գործոն, որը մերձեցնում է հանրային ար-
տադրության երկու ստորաբաժանումների աճի տեմպերը։

Առաջին և երկրորդ ստորաբաժանումների ու արդյունաբերության «Ա» և
«Բ» խմբերի աճի տեմպերի մերձեցման համար հիմք են ծառայում այն վիթ-
խարի ռեզերվները, որոնք կան հանրային արտադրության I ստորաբաժանման
մեջ, որտեղ այժմ բարձր է նյութատարության մակարդակը։ Նյութատարության
կրճատումը նպաստում է II ստորաբաժանման աճի տեմպերի արագացմանը՝
արտադրական կուտակման համեմատաբար պակաս նորմայի դեպքում։ Սպառ-
ման առարկաների թողարկման (արդյունաբերության «Բ» խումբ) նյութական
տեսակարար ծախսումների պակասեցումը հանգեցնում է «Ա» խմբի համապա-
տասխան արտադրանքի անհրաժեշտ արտադրության կրճատման, արդյունա-
հանող ճյուղերի համեմատությամբ մշակող ճյուղերի աճի տեմպերի գերա-
զանցման։ Սակայն հարկավոր է նշել, որ նյութական ծախսումների և հանրա-
յին արդյունքի I և II ստորաբաժանումների միջև հարաբերակցությունների
փոփոխության նույնացումը, ինչպես այդ երբեմն արվում է, խիստ մոտավոր է։
Չնայած երկու ստորաբաժանումների հարաբերակցության վրա նյութատարու-
թյան մեծ ազդեցությանը, վերը նշված համամասնությունների փոփոխման
տեմպերը հաճախ չեն համընկնում։

Ժողովրդատնտեսական համամասնությունները, որոնք համապատասխա-
նում են արտադրուժերի զարգացման տվյալ մակարդակին, մեկ անգամ ընդ-
միշտ տրված չեն։ Շարունակ ձևավորվում են նոր մակարդակներ և հարաբե-
րակցություններ՝ նյութական ծախսումների հատուցման ֆոնդի և հանրային
արդյունքի, սպառման և կուտակման, ինչպես նաև առանձին ճյուղերի միջև,
որոնց գոյացման համար ակտիվ գործիք է նյութատարությունը։ Նյութատարու-

թյան դերը չափազանց մեծ է նաև արտադրության պահանջմունքների և եղած
ռեսուրսների հավասարակշռման գործում։

Այսպիսով, հանդիսանալով հանրային արտադրության արդյունավետու-
թյան հիմնական ցուցանիշներից մեկը և փոխադարձ սերտ կապի մեջ լինելով
դրանց հետ, նյութատարությունն էական ազդեցություն է ունենում նաև հան-
րային արտադրության I և II ստորաբաժանումների միջև ու դրանց ներսում
հարաբերակցություններ ստեղծելու վրա և, վերջին հաշվով, նպաստում է հա-
սարակական աշխատանքի (ժամանակի) խնայողությանը, ժամանակի խնա-
յողության՝ Կ. Մարքսի ձևակերպած դրույթի համաձայն։ «Ամեն մի խնա-
յողություն վերջին հաշվով հանգում է ժամանակի խնայողության... Ժա-
մանակի խնայողությունը, ինչպես և աշխատաժամանակի պլանաչափ
բաշխումը արտադրության տարբեր ճյուղերի միջև, մնում է առաջին տըն-
տեսական օրենքը կոլեկտիվ արտադրության հիման վրա։ Դա օրենք է դառ-
նում անհամեմատ ավելի բարձր աստիճանով» (К .Маркс и Ф. Энгельс.
Соч., т. 46, ч. I, стр. 117)։

Գործելով մարդկության ամբողջ պատմության ընթացքում, ժամանակի
խնայողության օրենքը տնտեսական տարբեր ֆորմացիաներում դրսևորվում է
տարբեր ձևերով. մինչկապիտալիստական ֆորմացիաներում դա հազիվ նշմար-
վող միտում է, կապիտալիստական հասարակարգում՝ արդեն բավական կայուն
և ակնառու, բայց ամենևին ոչ մշտական միտում։ Սոցիալիզմի օրոք դա կա-
րևորագույն տնտեսական օրենք է, որը ձեռք է բերում պլանաչափ ու կայուն
բնույթ և առավել լրիվ է գործում նրա բարձրագույն փուլում՝ կոմունիզմի ժա-
մանակ։

Սոցիալիզմի օրոք ժամանակի խնայողության օրենքն ունի ավելի կայուն
և համընդհանուր բնույթ, նրա գործողությունը ենթարկված է մարդկանց աճող
նյութական և հոգևոր պահանջմունքների առավել լրիվ բավարարման նպատա-
կին։ Մեր ողջ սոցիալիստական կենսաոճը բացառում է շռայլությունը, նյութա-
կան արժեքների, աշխատանքի, եռանդի անիմաստ վատնումը, որոնք տեղ ունեն
կապիտալիզմի պայմաններում։ Դա թելադրում է այդ արժեքները հաշվի առ-
նելու և դրանք ռացիոնալ կերպով ընդհանուր բարօրության համար օգտագոր-
ծելու անհրաժեշտությունը։

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄՐՑՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆ

Ա. Մ. ԱՌՈՒՍՏԱՄՅԱՆ

Մ ԵՐ ԵՐԿՐՈՒՄ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ շինարարության արդի փուլը բնութագրվում է հասարակության տնտեսական, սոցիալական և հոգևոր կյանքի վերափոխումների բացառիկ բարձր տեմպերով և աննախընթաց մասշտաբներով։ Խնդիրների այս բարդ կոմպլեքսի լուծման գործում առաջնահերթ դեր է պատկանում արտադրական կոլեկտիվներին, որոնց անձնվեր աշխատանքով էլ վերջին հաշվով իրագործվում են կուսակցության պլանները։ Վ. Ի. Լենինը քանիցս նշել է աշխատավորական կոլեկտիվների հըս- կայական դերը, շեշտելով կուսակցության ամենօրյա աշխատանքի կարևոր նշանակությունը աշխատանքային կարգապահության ամրապնդման, մասսա- ների դաստիարակության, համաժողովրդական հաշվառման ու վերահսկողու- թյան, արտադրության պրոցեսում ընկերական նոր հարաբերությունների ար- մատավորման գործում։ Նա կոմունիստներին կոչ էր անում առավել ուշա- դրություն նվիրել ներգործարանային, ներգյուղական... կյանքի այն առօրյա կողմին, որտեղ ամենից շատ է ստեղծվում նորը, որտեղ ամենից ավելի է հարկավոր ուշադրություն, հրապարակայնություն, հասարակական քննադա- տություն, անպետքի խարազանում, լավից սովորելու կոչ (տե՛ս Երկեր, հ. 28, էջ 109)։

Միաձույլ, կայուն աշխատավորական կոլեկտիվն ունի դաստիարակչական վիթխարի ուժ։ Բուն աշխատավորական կոլեկտիվում է, որ մարդը ստանում է իսկական գաղափարաքաղաքական, բարոյական կոփվածք, հաղորդակից դառ- նում բանվոր դասակարգի փառապանծ ավանդույթներին, ձեռք բերում պա- տասխանատվության զգացում ընդհանուր գործի հաջողության համար։ Բան- վորական միասնության այդ զգացումը, հարազատ ձեռնարկությունում կա- տարվող մեծ գործերին մասնակից լինելու վեհ գիտակցությունը ծնում են հայ- րենասիրական նոր նախաձեռնություններ, որոնք ուղղված են հանրային աշխա- տանքի արտադրողականության բարձրացմանը, չօգտագործված ռեզերվների հայտնաբերմանը, և որոնք նպաստում են ժողովրդատնտեսական առաջադրանք- ների որակով ու ժամանակին կատարմանը։

Աշխատավորական կոլեկտիվում ձևավորվում և զարգանում է անհատի սո- ցիալիստական ազգային ինքնագիտակցությունը։ Նրա հասարակական կյանքը կազմակերպվում է բոլոր աշխատավորների շահերին համապատասխան, իսկ դա իր հերթին հանգեցնում է տարբեր ազգությունների մարդկանց մերձեց- ման։ Բուն աշխատավորական կոլեկտիվում է ազգային պատկանելության գի- տակցությունն առավել լիովին զուգակցվում ինտերնացիոնալ հանրությանը պատկանելու գիտակցության հետ, իսկ ազգային հպարտությունը դառնում է համաժողովրդական, իր կոլեկտիվի, քաղաքի, շրջանի, հանրապետության գոր- ծերի համար պատասխանատվության զգացումը վերաճում է իր ժողովրդի, ողջ

երկրի գործերի համար պատասխանատվության։ Այդ պրոցեսում մեծ դեր է խաղում սոցմրցությունը։ «Չկա մի գործարան, կոլտնտեսություն, կառույց, որոնց չդիպչեր դրա կենարար շունչը,— նշվեց ՍՄԿԿ XXVI համագումարում ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ։— Մեծ է այդ հայրենասիրական շարժման թափը, որն այսօր ընդգրկել է ավելի քան հարյուր միլիոն մարդ։ Դրա մեջ ի հայտ են գալիս հասարակական պարտքի գիտակցման, աշխատանքային հերոսության ու անձնվիրության օրինակներ» (ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութերը, էջ 93)։

Սոցիալիստական մրցությունը բնութագրելիս անհրաժեշտ է տարբերել նրա երկու հիմնական ֆունկցիաները՝ տնտեսական և սոցիալական։ Առաջինը կապված է անմիջականորեն հանրային արտադրության զարգացման պրոցեսում ծագող խնդիրների լուծման հետ և ուղղված է նյութատեխնիկական բազայի կատարելագործմանը, աշխատանքի արտադրողականության և արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը։ Տվյալ ֆունկցիան եղել ու մնում է սոցիալիստական մրցության գլխավոր, որոշիչ ֆունկցիան։ Ոչ պակաս կարևոր է նաև մրցության երկրորդ՝ սոցիալական ու դաստիարակչական ֆունկցիան։ Այն աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության ներգործուն միջոց է։ Մեր հասարակության զարգացման փորձը ցույց է տալիս, որ մրցությունը նպաստում է սոցիալիստական դեմոկրատիայի, մարդկանց միջև փոխօգնության և համագործակցության հարաբերությունների ամրապնդմանն ու զարգացմանը, հայրենասիրության և ինտերնացիոնալիզմի վեհ զգացումի դաստիարակությանը, կոմունիստական գիտակցականության ձևավորմանը, մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև եղած էական տարբերությունների հաղթահարմանը։

Կազմակերպել մրցությունը, սովորեցրել է Վ. Ի. Լենինը, նշանակում է նախ՝ «ապահովել հրապարակայնությունը», երկրորդ, ապահովել «արդյունքների համեմատելիությունը», երրորդ, ապահովել «փորձի պրակտիկ կրկնության հնարավորությունը» (տե՛ս Երկեր, հ. 27, էջ 245)։ Սոցմրցության կազմակերպման լենինյան այս սկզբունքներն այժմ էլ մրցության դաստիարակչական ֆունկցիայի հիմքն են։

Իր ամբողջ պատմության ընթացքում աշխատավորների սոցմրցությունը նպաստել է ՍՍՀՄ ժողովուրդների բարեկամության ամրապնդմանը։ Ներկա պայմաններում, զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում, մրցության այդ հատկությունը սկսել է դրսևորվել է՛լ ավելի ակնառու և ուժեղ։ Նախ, դա կապված է կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման պրոցեսում մըրցության դերի աճի հետ, որը հանգեցնում է սովետական ժողովուրդների առավել սերտ համախմբմանը։ Երկրորդ, մրցությունը որոշակի ազդեցություն է ունենում ազգերի սոցիալական միատարրության խորացման և դրանով իսկ նրանց փոխադարձ վստահության ու բարեկամության հետագա ամրապնդման վրա։ Երրորդ, աճում է մրցության ներգործունությունը աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության վրա ընդհանրապես և նրանց ինտերնացիոնալ ու հայրենասիրական դաստիարակության վրա մասնավորապես։

Միութենական հանրապետությունների աշխատավորների միջև սոցիալիստական մրցության դաստիարակչական նշանակությունը դրսևորվում է ամենից առաջ մարդկանց վրա նրա ունեցած ներգործության, նրա մասսայականության, լավագույն փորձի փոխանակման ու յուրացման, տարբեր ազգերի ու ազգությունների ներկայացուցիչների շփման մեջ։ Մեծ նախաձեռնության կայծերից՝ առաջին կոմունիստական շաբաթօրյակներից, սոցիալիստական շինարարության հարվածայիններից և առաջին հնգամյակի հարվածային բրիգադներից, առաջին հանդիպական պլաններից է զարգացել մեր մրցությունը,— մատնանշվում է «ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման առաջին հնգամյա պլանի 50-րդ տարեդարձի մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշման մեջ։— Այն հետագայում դրսևորվեց նախապատերազմյան հնգամյակների հերոսների՝ Ստախանովի և Բուսիգինի, Դեմչենկոյի և Կրիվոնոսի, Անգելինայի ու Վինոգրադովաների և աշխատանքային փառքի էստաֆետը նրանցից ընդունած ճաղա-

րավորների՝ Գագանովայի և Մամայի, Զլոբինի և Կուլիկովայի, Սմիռնովի և Մուրզենկոյի, Գիտալովի ու Կլեպիկովի և շատ ուրիշների սխրանքներում:
Նոր հասարակարգի կառուցման պրոցեսում շարունակ ընդգրկում և հարստանում է սոցիալիստական մրցության բովանդակությունը՝ դրսևորելով նորանոր ու բազմապիսի ձևեր: Դաստիարակչական պրոցեսում աճել է մրցության այնպիսի ձևերի դերը, ինչպիսիք են հանդիպական պլանները, հարակից ձեռնարկությունների պայմանագրերը, գիտության և արտադրության աշխատողների համագործակցությունը, բրիգադային տնտհաշվարկը, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման անձնական պլանները, խնայողության անձնական հաշիվները, վարպետ դաստիարակների աշխատանքը և այլն:
Աշխատավորները, անկախ ազգային պատկանելությունից, ներգրավվում են երկրի միասնական տնտեսական կյանքի մեջ, ամրապնդվում և ընդլայնվում են բարեկամական կապերը կոլեկտիվների միջև, դրանով իսկ նպաստելով աշխատավորների ինտերնացիոնալ գիտակցության զարգացմանը: Սոցիալիստական մրցության ինտերնացիոնալ էությունն առանձնապես վառ կերպով դրսևորվում է առաջավոր փորձը միմյանց հաղորդելիս: Յուրաքանչյուր հանրապետությունում առաջացած ամեն մի նորը, առաջավորը դառնում է ողջ երկրի սեփականությունը: Տեղի է ունենում փորձի հետագա ինտերնացիոնալացում:
Տասներորդ հնգամյակի տարիներին սոցմրցության համաժողովրդական թափի մասին են վկայում հետևյալ տվյալները. եթե 1975 թվականին մրցությանը մասնակցում էր մեր արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, կենցաղծառայության աշխատողներից, գիտության ու տեխնիկայի գործիչներից 83,5 միլիոն մարդ, ապա 1980 թվականին իր մասշտաբներով աննախընթաց աշխատանքային մրցությանը մասնակցել են սովետական երկրի 106 միլիոն աշխատավորներ: Կուսակցությունը գտնում է, որ սոցմրցության կազմակերպումը բարելավելու համար անհրաժեշտ է, ամենից առաջ, ապահովել բոլոր աշխատունակ բանվորների, կոլտնտեսականների, ինժեներատեխնիկական աշխատողների ու ծառայողների լայն ներգրավումը մրցության մեջ: Ընդ որում հարկավոր է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել ինչպես անհատական, այնպես էլ կոլեկտիվ սոցիալիստական պարտավորությունների ճիշտ մշակմանը: Այդ մասին, մասնավորապես, խոսվեց նաև ՍՄԿԿ XXVI համագումարում, որտեղ Լ. Ի. Բրեժնևը քննադատաբար նշեց. «...սոցիալիստական պարտավորությունները երբեմն մշակվում են ոչ թե վարից, այլ «իջեցվում են» վերևից, վերադաս մարմինների կողմից: Դա վնաս է հասցնում աշխատանքային մրցության բուն ոգուն: Դրա անկյունաքարը պետք է դարձնել հանդիպական պլաններն ու մյուս համանման ձեռնարկումները «վարից վեր» գծով՝ աշխատավոր, բրիգադ, ձեռնարկություն, ճյուղ: Եվ հետո միայն պետք է այդ նախաձեռնությունը «կցել» պետական պլանին: Դա համապատասխանում է ինչպես սոցիալիստական մրցության էությանը, այնպես էլ մեր էկոնոմիկայի պլանային բնույթին» (ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութերը, էջ 94):
ՍՄԿԿ XXVI համագումարն արժանավայել դիմավորելու համար ծավալված համամիութենական մրցությունը մեր հանրապետությունում միաձուլվեց ՀԿԿ XXVII համագումարն աշխատանքային բարձր նվաճումներով նշելու հայրենասիրական նախաձեռնության հետ: Սոցիալիստական մրցության ընթացքում հանրապետության ձեռնարկություններում առանձնապես լայնորեն տարածվեցին այնպիսի հայրենասիրական նախաձեռնություններ, ինչպիսիք են՝ «Բանվորական նախաձեռնությանը՝ ինժեներական աջակցություն», «Խնայողության ու տնտեսման հարցերին՝ գիտատեխնիկական և ինժեներական ապահովում», «Հնգամյակին՝ հաղթական ավարտ», «ՍՄԿԿ XXVI համագումարին՝ 26 հարվածային շաբաթ», «Հնգամյակին՝ հարվածային մեկնարկ», «Տարվա սկզբից աշխատել առանց ետ մնացողների, արդյունավետորեն և որակով»:
Թեթև արդյունաբերության աշխատողների շրջանում քաջ հայտնի է ՍՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր, Լենինականի Մայիսյան ապստամբության անվան բամբակեղենի արտադրամիավորման վարպետի օգնական Մ. Ստեփանյանի նախաձեռնությունը: Նա այդ ճյուղում առաջինը եղավ «Երկու հնգամյակ՝ մեկ հնգամյակում» նշանաբանով հայրենասիրական շարժման նախաձեռնողը: Այժմ նրա օրինակով արդեն աշխատում են հարյուրավոր բանվորներ և վարպետների օգնականներ:

Ոչ պակաս կարևոր են նաև Չարենցավանի գործիքաշինական արտադրամիավորման անվանի բազմահաստոցավար, Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակի դափնեկիր Ս. Ավակովի աշխատանքի ոճն ու մեթոդները: Տիրապետելով յոթ հարակից մասնագիտությունների, նա միաժամանակ սպասարկում է տասնմեկ հաստոց, որը նրան հնարավորություն ընձեռեց մինչև 1981 թվականը կատարելու երեք հնգամյակի առաջադրանքներ: Ընդ որում նրա թողարկած ամբողջ արտադրանքը գերազանց որակի է:
Մասսաների ստեղծագործական նախաձեռնության ու ակտիվության, գործնականում ինտերնացիոնալիզմի վառ դրսևորում է լայն թափ ստացած սոցիալիստական մրցությունը Անդրկովկասի հանրապետությունների և Ռոստովի մարզի միջև, եղբայրական հանրապետությունների աշխատավորական կոլեկտիվների, շրջանների և քաղաքների միջև: Դաստիարակչական մեծ նշանակությունից բացի այդ մրցությունը վճռական դեր է կատարել արդյունաբերական, շինարարական և տրանսպորտային կազմակերպությունների տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների անընդհատ բարելավման, մայրաքաղաքների բարեկարգման, բնակչության կուլտուր-կենցաղային սպասարկման մակարդակի բարձրացման գործում:
Երկար տարիներ է, ինչ միմյանց հետ բարեկամաբար մրցում են Երևանի Ձերժինսկու անվան հաստոցաշինական, Բաքվի լեյտենանտ Շմիտի անվան մեքենաշինական և Թբիլիսիի Կիրովի անվան հաստոցաշինական գործարանների կոլեկտիվները: Նրանց ստեղծագործական համագործակցությունն արդեն շարունակվում է մոտ չորս տասնամյակ և տարեցտարի ավելի է ամրապնդվում:
Երբ Երևանում ձեռնամուխ էին լինում ավտոդողերի արտադրությանը, անհրաժեշտ կադրեր չկային: Եվ երևանցիներին օգնության եկան մյուս հանրապետությունների ներկայացուցիչները: Նրանք երևանցիներին էին հաղորդում իրենց փորձը, օգնում էին հաղթահարելու դժվարությունները: Դրա շնորհիվ Երևանի ավտոդողերի գործարանը դարձավ երկրի առաջավոր ձեռնարկություններից մեկը: Տասներորդ հնգամյակում գործարանի կոլեկտիվը բազմիցս առաջնություն է նվաճել երկրի հարակից ձեռնարկությունների համամիութենական սոցիալիստական մրցության մեջ: Երևանի գործարանի մակնիշը կրող ավտոդողերը լայն պահանջարկ ունեն: Դրանք արտահանվում են Հունգարիա, Մոնղոլիա, Կուբա: Հետագայում սկսեց կառուցվել Բաքվի ավտոդողերի գործարանը: Քիչ դժվարություններ չկային այդ ձեռնարկության կազմակերպման ճանապարհին: Երևանցիները օգնեցին հաղթահարելու դրանք՝ բաքվեցիներին հաղորդելով իրենց փորձը:
Քաջարանի Լենինի շքանշանակիր պղնձամոլիբդենային կոմբինատի կոլեկտիվը մրցում է երկրի մի շարք առաջավոր ձեռնարկությունների՝ «Նիկել» միավորման, Տըրնըաուզի վոլֆրամ-մոլիբդենի ձեռնարկության և Դաշքեսանի լեռնահարստացուցիչ կոմբինատի կոլեկտիվների հետ: Բարեկամական կապերը Զանգեզուրի լեռնամետալուրգիական և Դաշքեսանի լեռնահարստացուցիչ կոմբինատների միջև հաստատվել են 1959 թվականին: Մրցող կոլեկտիվների ներկայացուցիչները սիստեմատիկաբար այցելում են միմյանց, փոխանակում իրենց փորձը: Ի նշանավորումն այդ բարեկամության, Քաջարանի փողոցներից մեկն անվանված է Դաշքեսանյան: Իր հերթին Դաշքեսանի կենտրոնական փողոցներից մեկը անվանված է Քաջարանյան:

Հայաստանի և Վրաստանի աշխատավորների սերտ կապերի ու համագործակցության վառ դրսևորումն է հարակից ձեռնարկությունների՝ Ռուսթավիի և Ալավերդու մետալուրգների, Սանահինի և Սամտրեդիայի երկաթուղայինների, Լենինականի և Քութայիսի աշխատավորների, Բաթումի և Կիրովականի քիմիագործների ու մեքենաշինարարների, Մախարաձեի և Հոկտեմբերյանի գյուղական շրջանների խաղողագործների, Ստեփանավանի և Ախալքալաքի, Կալինինոյի և Բոլնիսի անասնապահների, Լագոդեխիի և Շամշադինի ծխախոտագործների, տասնյակ այլ ձեռնարկությունների ու կոլտնտեսությունների ավանդական մրցությունը:

Տարիներ շարունակ «Հայէլեկտրալույս» արտադրամիավորումը սերտ կապեր է պահպանում Սարանսկի «Սվետոտեխնիկա» արտադրամիավորման հետ։ Երևանի ավտոգործարանի կոլեկտիվը մրցում է Ռիգայի և Լվովի ավտոշինարարների հետ։ Երևանի ավտոգործարանի արտադրական սերտ կապերի մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ երկրի մոտ 150 ձեռնարկություններ մինչև 1500 ավտոմասեր են առաքում գործարանին։

Աշխատավորների ինտերնացիոնալ բարեկամության ամրապնդման գործում բարերար դեր է կատարում Լենինականի ավանդական սոցմրցությունը Քութայիս և Կիրովաբադ քաղաքների հետ։ Մրցությունն ունի ակտիվ ու բազմակողմանի բնույթ։ Մրցության նախաձեռնողը Լենինականի Մայիսյան ապստամբության անվան տեքստիլ կոմբինատի կուսկազմակերպությունն է։

Ինտերնացիոնալ սոցմրցությունը կազմակերպված է ո՛չ միայն տարբեր հանրապետությունների քաղաքների, այլև առանձին շրջանների միջև։ Օրինակ, Հայկական ՍՍՀ Գուգարքի շրջանը տարիներ շարունակ մրցում է Կրասնոդարի երկրամասի Կուշչովսկի շրջանի, ինչպես նաև մեր հանրապետության Սևանի ու Թալինի շրջանների հետ։ Արդեն ավանդույթ է դարձել հանրապետության Կրասնոսելսկի շրջանի աշխատավորների մրցությունը Ուկրաինական ՍՍՀ Վորոշիլովգրադի մարզի Բելովոդսկի շրջանի, Ադրբեջանական ՍՍՀ Գետաբեկի շրջանի և Հայկական ՍՍՀ Գուգարքի շրջանի աշխատավորների հետ։ Սպիտակի շրջանը մրցում է Ստավրոպոլի երկրամասի Կուրգանի շրջանի հետ, Մեղրունը՝ Ադրբեջանական ՍՍՀ Օրդուբադի, Իջևանինը՝ Ադրբեջանական ՍՍՀ Ղազախի և Աբխազական ԻՍՍՀ Օչամչիրայի շրջանների հետ և այլն։ Հայաստանի կոմկուսի XXVII համագումարը, ամփոփելով տասներորդ հնգամյակի արդյունքները, գոհունակությամբ նշեց սոցմրցության վիթխարի դերը նոր, ավելի բարձր բնագծեր նվաճելու և քաղաքի ու գյուղի աշխատավորների աշխատանքային ու քաղաքական ակտիվությունն է՛լ ավելի բարձրացնելու գործում։ «Հանրապետության կուսակցական կազմակերպության քաղաքական ու կազմակերպական նպատակասլաց գործունեությունը,— նշվեց համագումարում,— հերոսական բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային պանծալի գյուղացիության, ժողովրդական մտավորականության, բոլոր աշխատավորների հայրենասիրական ոգեշունչ աշխատանքը հիանալի արդյունքներ տվեցին... Տասներորդ հնգամյակը դարձավ մեծ նվաճումների հնգամյակ կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում»։

Զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում սոցմրցությունը դարձել է համաժողովրդական շարժում։ Այն ամրապնդում է զանազան ազգությունների աշխատավորների ինտերնացիոնալ կապերը, փոխըմբռնումն ու փոխադարձ վըստահությունը, նպաստում է արտադրական փորձի և գիտատեխնիկական նվաճումների ավելի արագ տարածմանը։ Այսօր ամեն մի ձեռնարկության հաջողությունը ողջ երկրի տասնյակ ու հարյուրավոր աշխատավորական կոլեկտիվների գործունեության, ստեղծագործական ջանքերի արդյունքն է։

Մասսայական սոցմրցության մեջ վառ կերպով դրսևորվում են սոցիալիստական ազատագրված աշխատանքն ու նոր վերաբերմունքը դրա նկատմամբ, միլիոնավոր աշխատավորների սոցիալական և քաղաքական ակտիվությունն ու ստեղծագործական նախաձեռնությունը, նրանց հայրենասիրությունը գործողության մեջ։ «Սոցիալիստական մրցությունը մասսաների կենդանի ստեղծագործությունն է, սովետական մարդկանց բարձր գիտակցականության ու նախաձեռնության վրա հիմնված հայրենասիրական շարժում, աշխատավորներին կոմունիստական շինարարության պլանների կենսագործմանը մոբիլիզացնող հուժկու միջոց»— մատնանշվում է «Տասնմեկերորդ հնգամյակի առաջադրանքները հաջողությամբ կատարելու և գերակատարելու համամիութենական սոցիալիստական մրցության մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի, ՀԱՄԿԽ-ի և ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի որոշման մեջ։

Միահամուռ կերպով պաշտպանելով կուսակցության պլանները, հանրապետության քաղաքների և գյուղերի աշխատավորները ակտիվորեն ձեռնամուխ են եղել ՍՄԿԿ XXVI համագումարի որոշումների և տասնմեկերորդ հնգամյակի պլանների կատարման գործին։

ԻՆԺԵՆԵՐԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԿԱԴՐԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վ. Հ. ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ
«Հայէլեկտրմեքենա» արտադրամիավորման քաղլուսկաբինետի վարիչ

«ՀԱՅԷԼԵԿՏՐԱՄԵՔԵՆԱ» ԱՐՏԱԴՐԱՄԻԱՎՈՐՄԱՆ Երևանի Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարանը ՍՍՀՄ էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության առաջատար և առաջավոր ձեռնարկություններից է։ Ամեն օր նրա դարբասներից դուրս է գալիս ավելի քան 50 վագոն արտադրանք, որը, երկրի հազարավոր պատվիրատուներից բացի, առաքվում է նաև արտասահմանյան 70 երկիր։ Ձեռնարկությունն այսօր թողարկում է շուրջ 400 տիպի արտադրատեսակ։ Հետզհետե ավելի ու ավելի են վերազինվում արտադրամասերը, աճում է արտադրանքի ծավալը, ընդլայնվում տեսականին։

Նոր հնգամյակում էլեկտրամեքենաշինարարների առջև ծառացած են մեծ մասշտաբի խնդիրներ, որոնց իրականացումը կոլեկտիվից պահանջում է հսկայական ջանքեր, ուժերի առավելագույն լարում։ Այս առնչությամբ մեծ պահանջներ են առաջադրվում ինժեներատեխնիկական անձնակազմին։ Նա է այն ուժը, որը կոչված է արագացնելու գիտատեխնիկական առաջընթացը, արտադրության կազմակերպումը հասցնելու ավելի բարձր մակարդակի, անմիջականորեն զբաղվելու կոլեկտիվի անդամների դաստիարակությամբ։

«Հայէլեկտրամեքենա» արտադրամիավորման կուսկոմիտեն և սկզբնական կազմակերպությունների բյուրոները սիստեմատիկ, պլանավորված կերպով զբաղվում են ինժեներատեխնիկական աշխատողների արտադրական ու հասարակական ակտիվության բարձրացման հարցերով։ Նրանք առանձնապես լուրջ ուշադրություն են նվիրում մասնագետ կադրերի մարքս-լենինյան աշխարհայացքի կերպավորմանը, քաջ գիտակցելով, որ դրանք ակտիվության աճի կարևոր գործոններ են։ Տեսական սեմինարներում, մարքսիզմ-լենինիզմի հիմունքների դպրոցներում, ժողովրդական համալսարաններում ինժեներ կադրերը խոր գիտելիքներ են ձեռք բերում ՍՄԿԿ պատմության, մարքս-լենինյան փիլիսոփայության, գիտական կոմունիզմի վերաբերյալ։ Միայն անցած ուսումնական տարում ուսուցման տարբեր օղակներում ընդգրկված էին 1.245 ինժեներատեխնիկական աշխատողներ։ Դրա հետ մեկտեղ շատ մասնագետներ քաղաքական ինքնակրթությամբ զբաղվում են անհատական պլանով, ինքնուրույն կերպով ուսումնասիրում մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրների աշխատությունները, կոմունիստական շինարարության տեսության ու պրակտիկայի հրատապ պրոբլեմները։

Ինժեներատեխնիկական կադրերի գաղափարական կոփման գործն ամուր հիմքերի վրա է դրված հատկապես էլեկտրամեքենաշինության, ավտոմատացման և մեքենայացման գլխավոր կոնստրուկտորների և գլխավոր տեխնոլոգի բաժիններում։ Այդ կազմակերպություններում տեխնիկական բոլոր մասնագետներն ուսուցման տարբեր օղակների ունկնդիրներ են, սիստեմատիկաբար բարձրացնում են իրենց գաղափարաքաղաքական մակարդակը։ Այսպես, գլխավոր տեխնոլոգի բաժնում աշխատում են շուրջ 160 ինժեներներ ու տեխնիկ-

ներ: Նրանք համապատասխանաբար, ըստ կուսակցականության ու կրթական մակարդակի, իրենց քաղաքական գիտելիքներն են հարստացնում յոթ տարբեր խմբերում: Բաժնի կուսկազմակերպության տեսական սեմինարում ընդգրկված են 26 ինժեներ-կոմունիստներ: Շուրջ քսան տարի այդ սեմինարը ղեկավարում է գլխավոր տեխնոլոգի տեղակալ Վ. Ներսիսյանը, որը պրոպագանդիստական բարեխիղճ աշխատանքի համար արժանացել է Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի պատվոգրի: Պարապմունքի ընթացքում այստեղ հաճախ են ծագում հրատապ լուծում պահանջող սկզբունքային հարցեր, ծավալվում բանավեճեր: Ինժեներ ունկնդիրները դրսևորում են մեծ ակտիվություն, հանդես գալիս ռեֆերատներով, քննարկվող հարցի շուրջ հայտնում իրենց կարծիքը, պատրաստ են լուծելու արծարծված խնդիրները: Ունկնդիրներից Օ. Կարապետյանը, Վ. Սուքիասյանը, Ռ. Ղազարյանը նախորդ ուսումնական տարիներին կարդացել են մի շարք հաջողված ռեֆերատներ, արել բազմաթիվ առաջարկություններ, որոնք ներդրվել են արտադրության մեջ՝ գործարանին բերելով հարյուր հազարավոր ռուբլիների տնտեսական օգուտ: Սեմինարի բոլոր ունկնդիրները պատասխանատվությամբ են կատարում նաև կուսակցական ու հասարակական տարբեր հանձնարարություններ: Այսպես, ունկնդիր Մ. Քոչարյանը բաժնի կուսբյուրոյի քարտուղարն է, Հ. Ասատրյանը՝ քաղինֆորմատոր, Մ. Ենգիբարյանը՝ երիտասարդ կոմունիստների դպրոցի ղեկավար, Լ. Ունջյանը, Ա. Ասատրյանը, Լ. Ջենոյանը պարբերաբար լույս են ընծայում «Տեխնոլոգ» պատի թերթը: Ունկնդիրներից շատերն ունեն անձնական ստեղծագործական պլան, մրցում են «լավագույն տեխնոլոգ», «լավագույն ինժեներ», «լավագույն ռացիոնալիզատոր» կոչումների համար: Վերջերս, երբ ամփոփվեցին անցած հնգամյակում հայտարարված մրցույթի արդյունքները, «Միավորման վաստակավոր ռացիոնալիզատոր» պատվավոր կոչում շնորհվեցին սեմինարի նախկին ունկնդիր Ռ. Ղազարյանին (նա այժմ պրոպագանդիստ է) և սեմինարավար Վ. Ներսիսյանին:

Կուսկոմիտեն մշտապես հոգ է տանում, որպեսզի ինժեներատեխնիկական կադրերի ուսուցումը բոլոր օղակներում լինի կոնկրետ, գործնական ու գիտական դիրքերից արտացոլի հասունացած առօրյա պրոբլեմները, նպաստի արտադրության տեխնիկական առաջընթացին: Դա շատ կարևոր գործ է, քանի որ ժամանակակից արդյունաբերական ձեռնարկության տնտեսական գործունեության բարդացումը, մասնագիտական կառավարման անհրաժեշտությունն ինժեներական կադրերից պահանջում են խոր ու բազմակողմանի տնտեսագիտական գիտելիքներ:

Գիտատեխնիկական հեղափոխության արդի ժամանակաշրջանում կուսկոմիտեն և կուսբյուրոները, ինժեներատեխնիկական կադրերի քաղաքական դաստիարակության հետ մեկտեղ, կարևոր ուշադրություն են նվիրում նաև նրանց տնտեսագիտական ուսուցմանը: Այսպես, 1980—81 ուստարում գործող 104 տնտեսագիտական դպրոցներից 24-ը կոմպլեկտավորված էին միայն ինժեներներով: Նրանք ուսումնասիրում էին «Ղեկավարի աշխատանքը», «Արտադրության և էկոնոմիկայի կառավարման հիմունքները», «Տնտեսական մեխանիզմի կատարելագործումը», «Ինժեներական աշխատանքը սոցիալիստական հասարակարգում» դասընթացները: Տնտեսագիտական ուսուցման արդյունավետ կազմակերպման շնորհիվ գործարանի ինժեներատեխնիկական անձնակազմը հարստացնում է իր գիտելիքները, որոնք էապես նպաստում են արտադրության հստակ կազմակերպմանը և գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման խնդիրների ճիշտ լուծմանը:

Կյանքը, մարդկանց պրակտիկ գործունեությունը պահանջում են օրգանապես զուգակցել տնտեսական և դաստիարակչական աշխատանքները: Միայն քաղաքական ուսուցման և տնտեսագիտական կրթության համակարգում պրոպագանդիստի պատվավոր պարտականություն են կատարում ղեկավար և ինժեներատեխնիկական 435 աշխատողներ: Էլեկտրամեքենաշինության գլխավոր կոնստրուկտոր Ս. Սարգսյանը, գործիքաշինական արտադրամասի տեխբյուրոյի պետ Մ. Գյուլնազարյանը, տրանսֆորմատորաշինության գլխավոր

կոնստրուկտոր Ս. Թեփելիկյանը, գլխավոր մետաղագետ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու Ա. Խաչատրյանը և ուրիշներ ոչ միայն ճանաչված մասնագետներ, արտադրության լավագույն կազմակերպիչներ են, այլև կոլեկտիվի բանիմաց ղեկավարներ, քաղաքական փորձառու դաստիարակներ, հմուտ պրոպագանդիստներ:

Ղեկավարվելով տնտեսական ու դաստիարակչական աշխատանքի օրգանական կապի անհրաժեշտության մասին կուսակցության ցուցումներով՝ կուսկոմիտեն անցած ժամանակաշրջանում զգալի գործ է արել կոլեկտիվում բարոյահոգեբանական մթնոլորտի լավացման, նրա անդամների գաղափարական դաստիարակության բարելավման համար, այդ գործում բարձրացրել ինժեներատեխնիկական կադրերի դերն ու պատասխանատվությունը: Այսօր ինժեներատեխնիկական կադրերը հմտորեն են զուգակցում դաստիարակչական աշխատանքը իրենց արտադրական, վարչատնտեսական պարտականությունների կատարման հետ, ակտիվորեն մասնակցում են կուսակցական ու հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը. 200-ից ավելի ինժեներատեխնիկական աշխատողներ կուսակցական ու արհմիութենական կոմիտեների անդամներ են, սկզբնական կուսակցական ու կոմերիտական կազմակերպությունների քարտուղարներ, կուսխմբերի ղեկավարներ, արհմիութենական տեղկոմների նախագահներ: Գործարանի յուրաքանչյուր երկրորդ ինժեներատեխնիկական աշխատողը ՍՄԿԿ անդամ է: Այսպիսով, չկա հասարակական կյանքի մի ոլորտ, որտեղ ինժեներ-մասնագետները ներգրավված չլինեն: Այս ամենը կոլեկտիվում նրանց դերի ու հեղինակության աճի վկայությունն է:

Նոր հնգամյակում ինժեներատեխնիկական կադրերի առջև խնդիր է դրված՝ արագացնել բարձրարտադրողական այնպիսի մեքենաների ստեղծումն ու յուրացումը, որոնք կնպաստեն հումքային ռեսուրսների առավելագույն խնայողությանը: Վերջերս Մ. Մարտոյանի նախաձեռնությամբ բաժնի կոմունիստները իրենց հերթական ժողովում քննարկեցին այդ հարցը: Մտածեցին՝ ինչպե՞ս անել, որ էլեկտրամեքենաների արտադրության պրոցեսն ընթանա մետաղի քիչ ծախսումով, իջնի նյութատարությունը: Եղան զանազան առաջարկություններ, հայտնվեցին տարբեր նկատառումներ: Եվ հենց ժողովում էլ մշակեցին միջոցառումներ, որոնց իրականացումը հնարավորություն կտա տարեկան տնտեսելու 300 տոննա մետաղ: Միջոցառման այդ պլանն արժանացավ կուսկոմիտեի հավանությանը: Մարտոյանի աշխատանքային պրակտիկայից նման օրինակներ կարելի է շատ բերել: Ինժեներ կոմունիստը, կոլեկտիվի քաղաքական ղեկավարը միշտ հանդես է գալիս որպես նորի, առաջավորի նախաձեռնող ու պաշտպան: Նրա ռացիոնալիզատորական առաջարկներից 26-ը ներդրվել է արտադրության մեջ և գործարանին տվել 37 հազար ռուբլու տնտեսական օգուտ: Վերջերս Մ. Մարտոյանը նույնպես արժանացավ արտադրամիավորման լավագույն ռացիոնալիզատորի կոչման:

Կուսկազմակերպության քարտուղարի գործունեությունն իրենց հիմնական աշխատանքային պարտականության կատարման հետ խելացիորեն են զուգակցում նաև ինժեներներ Մ. Նուրիջանյանը, Գ. Մանուչարյանը, Կ. Միրզոյանը և ուրիշներ:

Ապահովելով կազմակերպչական և դաստիարակչական աշխատանքի միասնությունը՝ կուսկոմիտեն ամեն ինչ անում է, որպեսզի ինժեներ-քաղինֆորմատորները պարբերաբար հանդես գան կոլեկտիվի առջև, պրոպագանդեն կուսակցության և կառավարության որոշումները, խորությամբ պարզաբանեն տասնմեկերորդ հնգամյակում լուծվելիք տնտեսական ու սոցիալական պրոբլեմների էությունը, ձեռնարկության կոլեկտիվի առջև ծառացած խնդիրները:

Միջին օղակի մասնագետ կադրերից 115-ը ներգրավված են քաղաքական աշխատանքում՝ որպես ագիտատորներ: Կենսագործելով քաղաքական բանավոր ագիտացիայի դերի բարձրացման մասին ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումը՝ կուսկոմիտեն և արտադրամասային կուսբյուրոներն զգալիորեն բարելավել են ագիտատորների որակական կազմը ի հաշիվ արտադրության մասնագետների:

Ինժեներատեխնիկական աշխատողները կատարում են նաև հասարակա-

կան այլ հանձնարարություններ։ Նրանցից 57-ը տեղական բազմատպաքանակ թերթի, ռադիոյի և պատի թերթերի խմբկոլների անդամներ են, հանդես են գալիս կարևոր հոդվածներով, հումքի, աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ ու խնայողական օգտագործմանը նվիրված արժեքավոր առաջարկություններով։

Դասախոսական պրոպագանդան գաղափարախոսական աշխատանքի կարևոր օղակն է։ Գործարանի տեխնիկական մտավորականությունն ակտիվորեն մասնակցում է նաև այդ գործին։ Աշխատավորության համար կարդացվող դասախոսությունների կեսից ավելին կազմակերպվում է նրա ուժերով։

Էլեկտրամեքենաշինարարների գաղափարաքաղաքական դաստիարակության գործին ղեկավար և ինժեներատեխնիկական կադրերի մասնակցության լավագույն ձև է միասնական քաղօրվա անցկացումը։ Արտադրամասերի ու բաժինների պետեր է. Սաֆարյանը, Վ. Ազատյանը, Ռ. Մանուկյանը, Կ. Յանիկյանը, արտադրության մյուս հրամանատարներն անկաշկանդ մթնոլորտում հաղորդում են կոլեկտիվի անդամներին արտադրության գործերի ընթացիկ իրավիճակի ու հեռանկարային խնդիրների, նրանց աշխատանքի, հանգստի ու կենցաղի կազմակերպման մասին, սիրով պատասխանում աշխատավորներին հուզող հարցերին։ Միասնական քաղօրվա անցկացումը նպաստում է ղեկավար և ինժեներատեխնիկական կադրերի ակտիվության բարձրացմանը, կոլեկտիվի անդամների տրամադրության լավացմանը, նրանց համախմբվածության ամրապնդմանը։

Ինժեներատեխնիկական կադրերն ակտիվորեն մասնակցում են նաև կոլեկտիվում գեղարվեստական ինքնագործունեության զարգացման, սպորտային միջոցառումների, կուլտուրական ժամանցների կազմակերպման գործին։ Տրանսֆորմատորաշինության գլխավոր կոնստրուկտորի տեղակալ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու Յու. Հովհաննիսյանը, որը շուրջ տասի հասնող գիտական աշխատությունների հեղինակ է, ժամանակ է գտնում ակտիվորեն լծվելու նաև կոլեկտիվի հասարակական կյանքին։ Նա գործարանի արվեստի և գրականության ժողովրդական համալսարանի ռեկտորն է։ Համալսարանի յուրաքանչյուր հերթական պարապմունք կուլտուրական բնույթի խոշոր միջոցառում է դառնում կոլեկտիվի համար։ Նրա նախաձեռնությամբ էլեկտրամեքենաշինարարները հաճախ են հանդիպումներ ունենում արվեստի ու կուլտուրայի ականավոր գործիչների հետ, էքսկուրսիաներ ու հետաքրքրական պարապմունքներ անցկացնում թանգարաններում, շփվում արվեստի աշխարհի հետ։ Նրա ջանքերի շնորհիվ ժողհամալսարանն արժանացել է Հայկական ՍՍՀ կուլտուրայի մինիստրության պատվոգրին։ Բարձր կուլտուրայի տեր, չափազանց աշխատասեր մարդ է Յու. Հովհաննիսյանը, և միայն համալսարանով չի սպառվում նրա հասարակական գործունեությունը։ Այսպիսին են միավորման կուսկազմակերպության աճեցրած ինժեներատեխնիկական կադրերը։

Կուսկոմիտեն, տնտեսական ղեկավարությունը առանձնահատուկ ուշադրություն են նվիրում բանվորների և ինժեներատեխնիկական աշխատողների ստեղծագործական համագործակցությանը, խրախուսում այն։ Ձեռնարկության ինժեներներն օգնում են բանվորներին տեխնիկական առաջարկությունների մշակման, ձևակերպման, նոր տեխնիկայի ներդրման ու յուրացման գործում։ Նրանք համատեղ առաջարկություններ են անում աշխատանքի և արտադրության կազմակերպման կատարելագործման, ներքին ռեզերվների որոնման ու հայտնաբերման, խնայողության ռեժիմի ուժեղացման նպատակով։ Անցած հնգամյակում գյուտարարական ու ռացիոնալիզատորական շարժմանը մասնակցել են 1800 բանվորներ և ինժեներատեխնիկական աշխատողներ, որոնք միասին արտադրության մեջ ներդրել են 1378 ռացիոնալիզատորական առաջարկություն, 8 գյուտ։ Դրանց արմատավորման շնորհիվ տնտեսական օգուտը կազմել է 4,5 միլիոն ռուբլի, խնայվել է 1880 տոննա սև և 74 տոննա գունավոր մետաղ։ Գործարանի ինժեներատեխնիկական աշխատողները բանվորների հետ համատեղ լուծում են արտադրական և հասարակական կյանքի հարցեր, ակտիվորեն մասնակցում սոցիալիստական պարտավորությունների, կոլեկտիվի սոցիալական զարգացման պլանի մշակմանը։

Կուսակցական և հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը ցույց տրվող ակտիվ մասնակցությունը մի կողմից օգնում է տեխնիկական մտավորականությանը՝ գիտակցելու իր աշխատանքի հասարակական արժույթը, ձեռք բերելու տնտեսական խնդիրները լուծելու հմտություն։ Մյուս կողմից դա հնարավորություն է ընձեռում միավորման կուսակցական կազմակերպությանը, տնտեսական ղեկավարությանը՝ օգտագործելու ինժեներատեխնիկական կադրերի փորձն ու գիտելիքները, դրանք ծառայեցնելու զարգացած սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմների ճիշտ լուծմանը։

Մասնագետ կադրերի նկատմամբ կուսակցական կազմակերպության ցուցաբերած հոգատարությունը հանգեցրել է տեխնիկական մտավորականության ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական աճին։ Անցած հնգամյակում զգալիորեն աճել է մասնագետների, այդ թվում՝ դիպլոմավոր ինժեներների թիվը։ Նրանցից հինգը պաշտպանել են թեկնածուական դիսերտացիա, մեկն զբաղված է դոկտորական, չորսը՝ թեկնածուական դիսերտացիաներով, ևս չորսը հեռակայում են ասպիրանտուրայում։ Մասնագետների կրթական ու կուլտուրական մակարդակի բարձրացումը հնարավորություն է ընձեռել բարելավելու ղեկավար կադրերի որակական կազմը, արտադրության կարևոր տեղամասերն ապահովելու քաղաքականապես հասուն, եռանդուն մասնագետներով։

Գաղափարաքաղաքական դաստիարակության գործին ղեկավար կադրերի և ինժեներատեխնիկական անձնակազմի ակտիվ մասնակցությունն ամրապնդում է նրանց սերտ կապը կոլեկտիվի շարքային անդամների հետ, մոբիլիզացնում բոլոր ուժերը առաջադրված խնդիրների կատարման համար։ Միավորման գլխավոր դիրեկտոր, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Ռ. Պ. Ամիրյանն ակտիվորեն մասնակցում է կոլեկտիվի շրջանում տարվող գաղափարադաստիարակչական աշխատանքներին։ Նա կուսկոմիտեի դասախոսական խմբի անդամ է և հաճախ է հանդես գալիս կուսակցության ու կառավարության որոշումներին, կոլեկտիվի առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրներին վերաբերող զեկուցումներով։

Այսօրվա պահանջների մակարդակին համապատասխանող ղեկավարն ըստեղծագործական մթնոլորտ է ստեղծում կոլեկտիվում, հանդես բերում ակտիվություն ու նախաձեռնություն, օրինակ ծառայում ենթակաների համար։ Իսկ նման ղեկավարներ, որոնք շարքային ինժեներից աճել, դարձել են արտադրամասերի ու բաժինների պետեր, շատ կան՝ Ս. Սարգսյանը, Ֆ. Խաչատրյանը, Բ. Շարոյանը, Կ. Ներսիսյանը և ուրիշներ։ Շուրջ քառորդ դար գործարանում է աշխատում խոշոր էլեկտրական մեքենաների արտադրության պետ Մ. Սարուխանյանը։ Արտադրության հմուտ կազմակերպիչ, զգայուն ու սրտաբաց, հասարակական ակտիվ աշխատող, ընտանիքի լավ հայր— այդպիսին գիտեն նրան կոլեկտիվում։ Նա կատարել է տարբեր պարտականություններ, ղեկավարել փոքր ու մեծ կոլեկտիվներ և ամենուրեք մեծ ուշադրություն է նվիրել դաստիարակչական աշխատանքին, աջակցել իր կոլեկտիվում բարոյահոգեբանական մթնոլորտի բարելավմանը, աշխատանքային կարգապահության, կազմակերպվածության, կարգ ու կանոնի ամրապնդմանը։

Կուսկոմիտեի, սկզբնական կուսկազմակերպությունների բյուրոների նիստերում հաճախ են լսվում ինժեներատեխնիկական աշխատողների հաշվետվությունները՝ կապված նրանց հասարակական գործունեության արդյունավետության բարձրացման հետ։ Այսպես, վերջերս կուսկոմիտեն քննարկել է տեխնիկական ուսուցման բաժնի պետ Ն. Եղիկյանի հաշվետվությունը ինժեներատեխնիկական կադրերի պատրաստման ու որակավորման բարձրացման նպատակով տարվող աշխատանքի դրվածքի և առանձին կոմունիստ-ինժեներների հաղորդումները տարբեր ասպարեզներում իրենց ծավալած գործունեության մասին։ Այդ կարգի հարցեր են քննարկվել նաև գլխամասային գործարանի խոշոր արտադրությունների կուսժողովներում։ Պրակտիկա է դարձել նաև երիտասարդ կոմունիստ մասնագետների ինֆորմացիայի ունկնդրումը։

Միավորման գլխամասային գործարանի տեխնիկական մտավորականության հասարակական-քաղաքական ակտիվության աճի և կոլեկտիվի անդամների դաստիարակությանը նրանց մասնակցության գործում դեռևս քիչ չեն

թերությունները, չլուծված հարցերը: Ոչ բոլոր կադրերն են ակտիվորեն մասնակցում կոլեկտիվի հասարակական կյանքին, քաղաքական-դաստիարակչական աշխատանքներին: Կուսկոմիտեն, ինչ խոսք, անհանդուրժողաբար է վերաբերվում այդպիսիների նկատմամբ: Դրա հետ մեկտեղ, հարկ է նշել, որ գործարան եկող դիպլոմավոր երիտասարդների զգալի մասը, լավ մասնագետ լինելով հանդերձ, միշտ չէ, որ տիրապետում է դասախոսություն, զեկուցում կարդալու, քաղաքական ագիտացիա կամ պարապմունք վարելու մեթոդիկային, դաստիարակության արվեստին: Ցավոք, նրանցից ոմանք բուհերում ու տեխնիկումներում չեն ստանում այդպիսի համապատասխան պատրաստություն: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը՝ կուսկոմիտեն տեղում համապատասխան աշխատանք է տանում նրանց հետ, պարբերաբար հրավիրում սեմինարներ, գիտատեսական կոնֆերանսներ, որտեղ արծարծվում են արտադրության կառավարման և մարդկանց դաստիարակության հետ առնչվող կարևոր ու հրատապ հարցեր: Կոմիտեին առընթեր մշտական գործող պրոպագանդիստական դպրոցներում ևս ինժեներատեխնիկական աշխատողները ծանոթանում են մանկավարժության ու հոգեբանության հիմունքներին, տիրապետում կուսակցական պրոպագանդայի արվեստին: Հետաքրքրական դասախոսություններով հանդես են եկել մեզ մոտ հանրապետության ճանաչված մի շարք գիտնականներն ու դասախոսները:

Գաղափարախոսական աշխատանքի բարելավման և այդ ոլորտում ինժեներատեխնիկական կադրերի լայն ընդգրկման շնորհիվ էապես բարձրացել է կոլեկտիվի անդամների աշխատանքային ու հասարակական ակտիվությունը, որն արտացոլվել է արտադրական հաջողություններում: Անցած հինգ տարիները բեղմնավոր եղան միավորման և նրա գլխամասային ձեռնարկության կոլեկտիվի համար: Հաջողությամբ կատարվեցին արտադրանքի իրացման պետական պլաններն ու սոցպարտավորությունները: Մեծ են հասումները նաև ընթացիկ տարվա առաջին կիսամյակում: Թողարկվել է 1,2 միլիոն ռուբլու գերպլանային արտադրանք: Զգալիորեն գերակատարվել է նաև իրացման պլանը: Յուրացվել է նոր տիպի էլեկտրամեքենաների արտադրությունը, մշակվել տրանսֆորմատորների ու այլ արտադրատեսակների նոր նմուշներ:

Սակայն կուսկոմիտեն և գործարանի ղեկավարությունը չեն սահմանափակվում ձեռք բերածով և հետևողական աշխատանք են տանում ինժեներատեխնիկական կադրերի որակակա՛ն կազմի հետագա բարելավման, նրանց ստեղծագործական աճի, նախաձեռնության զարգացման, հասարակական-քաղաքական ակտիվության բարձրացման նպատակով: Կոմիտեն, սկզբնական կազմակերպությունները մշտապես որոնում ու գործադրում են ինժեներատեխնիկական կադրերի հետ տարվող աշխատանքի արդյունավետ ձևեր ու միջոցներ: Նրանց համար գործողության ուղեցույց է ՍՄԿԿ XXVI համագումարի այն կարևոր պահանջը, որ այսօրվա մասնագետը, ժողովրդական տնտեսության որ բնագավառում էլ աշխատելիս լինի, պետք է ունենա լայն մտահորիզոն, քաղաքական խոր գիտելիքներ, գաղափարական ամուր կոփվածք:

Ղեկավարվելով ՍՄԿԿ XXVI և ՀԿԿ XXVII համագումարների որոշումներով՝ էլեկտրամեքենաշինարարների բազմահազարանոց կոլեկտիվն ամեն ինչ անում է նոր հնգամյակում իր կանխորոշած տնտեսական և սոցիալական խնդիրները հաջողությամբ լուծելու համար: Այդ գործում իր արժանի ավանդն է ներդնում նաև շուրջ երկու հազարի հասնող ինժեներատեխնիկական մտավորականության ջոկատը:

ԱՐԺԱՆԻ ՀԵՐԹԱՓՈԽԻ ՀԱՄԱՐ

Ռ. Գ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ
Լենինականի բամբակագործվածքային արտադրամիավորման «Տեքստիլագործ» թերթի խմբագիր

ՅՈԹ ՏԱՐԻ Է ԱՆՑԵԼ ԱՅՆ ՕՐՎԱՆԻՑ, ինչ Լենինականի Մայիսյան ապստամբության անվան բամբակագործվածքային արտադրամիավորումում սկսեց լայնորեն ծավալվել վարպետ-դաստիարակների շարժումը: Այն ո՛չ միայն ժամանակի հիանալի քննությունը բռնեց, այլև բանվորական մի շարք նախաձեռնությունների ու հայրենանվեր գործերի հիմք դարձավ: Այդ շարժմանը «Պրավդան» այսպես արձագանքեց 1975 թ. մայիսի 16-ի իր համարում. «Լենինականի Մայիսյան ապստամբության անվան տեքստիլ կոմբինատի երիտասարդ բանվորներն ու վարպետ-դաստիարակները կազմակերպել են կոմպլեքսային մրցություն աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և գերազանց որակի արտադրանքի ավելացման համար:

Երիտասարդ բանվորները, ովքեր դեռևս լիովին չեն տիրապետում իրենց մասնագիտությանը, վճռեցին ամեն ամիս ավելացնել յուրաքանչյուր հաստոցից արտադրանքի թողարկումը, որպեսզի մինչև հնգամյակի ավարտը հասնեն առաջավորների մակարդակին: Փորձառու կոմունիստ տեքստիլագործները, ձեռնարկության լավագույն վարպետները, վարպետ-դաստիարակների խորհրդի անդամները օգնում են նրանց այդ գործում»:

Դա միայն սկիզբն էր: Բանվորական նախաձեռնությունը հետագայում տարածվելու, ծավալվելու էր: Եվ, իրոք, այն ծնունդ տվեց հայրենասիրական նոր գործերի ու ձեռնարկումների և շարունակում է իր կարևոր դերը խաղալ միավորման կյանքում:

Վարպետ-դաստիարակների շարժումը ժամանակի նախանշանն է: Չէ՛ որ մրցության այս ձևի մեջ կան կոմունիստականի ծիլերը: Երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության և մասնագիտական պատրաստության բարձրացման այս ձևը, որ լայնորեն տարածվել է արդյունաբերական ձեռնարկություններում, մասնագիտական-տեխնիկական ուսումնարաններում, վերջին տարիներին՝ նաև առևտրի, ծառայության և այլ ոլորտներում, մեր երկրում երևան է եկել դեռևս 30-ական թվականներից, բայց առավել լայնորեն տարածվել և գործնականություն է ձեռք բերել 70-ական թվականներին: 1975 թվականին էր, որ սահմանվեց «Երիտասարդության վարպետ-դաստիարակ» պատվավոր կոչման կրծքանշանը:

Հարուստ փորձ ու գիտելիքներ ունեցող վարպետներին ու բազմահմուտ բանվորներին արժանի հերթափոխ պատրաստելու գործում իսկապես անգնահատելի է բազմափորձ վարպետ-դաստիարակների դերն ու նշանակությունը:

Վարպետ-դաստիարակների շարժումը, որը կարևորվեց նաև ՍՄԿԿ XXVI համագումարում, այսօր մեծապես օգնում է տեքստիլագործների կոլեկտիվին աշխատանքային արժանի հերթափոխ պատրաստելու գործում:

Նոր շարժման ըստ ամենայնի արմատավորումով ձեռնարկության տարեգրությունը հարստացավ բազում գեղեցիկ գործերով, որոնք դարձան կոլեկտիվի երիտասարդ հերթափոխի աշխատանքային, կոմունիստական և բարո-

յական դաստիարակության ազդակներ, նոր թափ հաղորդեցին սոցիալիստա-
կան մրցությանը և նրա բարձրագույն ձևին՝ աշխատանքի նկատմամբ կոմու-
նիստական վերաբերմունքի դաստիարակմանը։
Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և գերազանց որակի
արտադրանքի ավելացման մրցություն-համագործակցությունը, որի ակունք-
ների մոտ կանգնած են վարպետ-դաստիարակներն ու նրանց սաները, ունի մի
կարևոր առանձնահատկություն. առաջին օրվանից նորեկն ամրացվում է վար-
պետ-դաստիարակին, որը պատասխանատու է երիտասարդ բանվորի ինչպես
աշխատանքային ողջ գործունեության, այնպես էլ համակողմանի դաստիա-
րակության համար։ Վարպետ-դաստիարակներն ամենուր և ամեն կերպ օգնում
են արտադրությունում իրենց առաջին քայլերն անող նորեկներին ու երիտա-
սարդ բանվորներին, պարտքի և պատասխանատվության խոր գիտակցմամբ
նրանց հաղորդում իրենց ողջ իմացածը։ Նորեկի հետ տարվող աշխատանքում
սկզբից ևեթ տիրապետող է դառնում արտադրանքի բարձր որակի, պրոֆեսիո-
նալ վարպետության, հարազատ ձեռնարկության մակնիշի համար ամենօրյա
և անդուլ պայքարը։
Ձեռնարկությունում այժմ հաշվվում են 409 վարպետ-դաստիարակներ։
Նրանցից 92-ը կոմունիստներ են, 63-ը՝ կոմերիտականներ, 373-ը ունեն միջ-
նակարգ կրթություն։ Բացի բանվորներից, վարպետ-դաստիարակի պատվավոր
հանձնարարություն են կատարում նաև 60 ինժեներատեխնիկական աշխատող-
ներ։ Վարպետ-դաստիարակներից 26-ը իրենց արգասավոր գործունեության
համար արժանացել են «Երիտասարդության լավագույն վարպետ-դաստիա-
րակի» կոչման։
Վարպետ-դաստիարակների որակական կազմի օգտին են խոսում նաև հե-
տևյալ փաստերը. նրանցից 20-ը ընտրվել են տեղական սովետի դեպուտատ,
74-ը արժանացել են կառավարական պարգևների, մեր հանրապետությունից
1979 թ. ՍՍՀՄ ԺՏՆՑ-ի վարպետ-դաստիարակների շարժմանը նվիրված թեմա-
տիկ էքսպոզիցիայում ներկայացվելու իրավունք տրվեց միայն Լենինականի
տեքստիլագործներին։ Ցուցահանդեսի կազմկոմիտեն արծաթե մեդալով պար-
գևատրել է միավորմանը և վարպետ-դաստիարակների խորհրդի նախագահ
Աշոտ Զաքարյանին։ Մի խումբ մասնագետների տրվել են բրոնզե մեդալներ,
պատվոգրեր և դիպլոմներ։
Արտադրության փորձառու մանկավարժների թվում են ճանաչված հրա-
հանգիչ-ենթավարպետ, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Գարեգին Տո-
նոյանը, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի դեպուտատ, ջուլհակուհի Ամալյա Հարու-
թյունյանը, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի դեպուտատ և պետական մրր-
ցանակի դափնեկիր Կլավդիա Սարգսյանը, Լենինի և Աշխատանքային կարմիր
դրոշի շքանշանակիր, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի երկու ընտրաշրջանի նախկին
դեպուտատ Աստղիկ Առաքելյանը, ՀԿԿ Կենտկոմի անդամ, ՀԿԿ XXVII և ՍՄԿԿ
XXVI համագումարների պատգամավոր, ջուլհակուհի Թամարա Սարգսյանը,
ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի նախկին դեպուտատ, Մարիա և Եվդոկիա Վինոգրա-
դովների մրցանակի դափնեկիր, բարձրիտացումային մանող բանվորուհի,
Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանակիր Վիկտորյա Բավեյանը, առա-
ջավոր մանածագործուհիներ Անահիտ Գառնիկյանը, Ռաիսա Սեմենչիկովան,
վարպետի օգնականներ Ռազմիկ Գևորգյանը, հայր և որդիներ Հովհաննես,
Միհրան և Լևոն Ստեփանյանները, Սամվել Ջիվանյանը և շատ-շատերը։
Նրանցից յուրաքանչյուրը կյանք մտնող պատանիների և աղջիկների համար
բարի խորհրդատու է, մանկավարժ ու դաստիարակ։
ՍՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր, «Մեկ հնգամյակում՝ երկու հնգ-
ամյակի նորմա» նախաձեռնության հեղինակ, ենթավարպետ Միհրան Ստե-
փանյանն ավելի քան երեք տասնյակ սաների դաստիարակ է։ Նրա սաներից
Հրանտ Ամիրխանյանը, որը, ի դեպ, նաև միևնույն բանվորական գերդաստա-
նից է, դարձավ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի դափնեկիր։ Աշակերտներից մյուսը՝ Ավե-
տիք Բադալյանը, արժանացավ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի պատվոգրի։ Միհրանի
բոլոր աշակերտներն այժմ իրենք արդեն վարպետ-դաստիարակի բարի համ-

բավ են վայելում։ Անվանի վարպետ-դաստիարակը վերջերս առաջ քաշվեց
կուսակցական աշխատանքում. նրան վստահվեց գործվածքային ֆաբրիկայի
սկզբնական կուսկազմակերպության բյուրոյի քարտուղարի պատասխանատու
պարտականությունը։
Գործվածքային ֆաբրիկայի № 1 արտադրամասի ենթավարպետ Գրիգոր
Բաղդոյանը ձեռնարկություն է եկել արտադրության վետերան հարազատների
բացած արահետով, մոտ մեկ տասնամյակ առաջ։ Հիմա նա սպասարկում է 48
միավոր հաստոց, որ 12-ով ավելի է սահմանված նորմայից։ Նա ճանաչված է
ոչ միայն որպես արտադրության առաջավոր, այլև որպես վարպետ-դաստիա-
րակ։ Նրա անմիջական օգնությամբ բրիգադի ջուլհակուհիներ Ջուլիետա Հով-
հաննիսյանը, Գրետա Կարապետյանը և Քնարիկ Եղիազարյանը այս տարի
անցան բարձր խտացման մեթոդին։ Բրիգադը 1981 թ. հունիսից արտադրանք
է տալիս հոկտեմբեր ամսվա հաշվին և արդեն հինգ տարի է, ինչ կրում է կո-
մունիստական աշխատանքի կոլեկտիվի պատվավոր կոչումը։ Բաղդոյանը
եռանդով զբաղվում է թե՛ իր և թե հերթափոխի մյուս բրիգադների անդամ-
ների մասնագիտացման ու վարպետացման գործով։ Կտրվածք վերացնող բան-
վորուհիներին, օրինակ, սովորեցնում է նաև ջուլհակուհու մասնագիտությունը,
որպեսզի հարկ եղած դեպքում նրանք փոխարինեն բացակա ընկերոջը։
Բաղդոյան վարպետ-դաստիարակի բնավորության լավ հատկանիշներից է
իր սաների հանդեպ ուշադիր, զգայուն, հոգատար վերաբերմունքը։ Չի կարող
անտարբեր անցնել, երբ նրանցից մեկն ու մեկը դժվարության մեջ է։ Որքան
էլ շտապելիս լինի, աշխատանքից հետո կմնա, մանրակրկիտ կզննի հաստոցը,
կտա ճիշտ եզրակացություն և նրանց հետ կվերացնի թերությունները։ Գ. Բաղդո-
յանը սովորեցնում է սաներին, թե ինչպես խնայողաբար օգտագործել սուսեր-
ներն ու մյուս մեքենամասերը, հումքը, օժանդակ միջոցները, հանդես գալ ռա-
ցիոնալիզատորական առաջարկություններով։ Նա մշտապես մասնագիտություն
է ուսուցանում նորեկ ենթավարպետներին, օգնում ջուլհակուհիներին՝ հմտա-
նալու իրենց գործում, շահում մրցանակային տեղեր ստուգատես-մրցույթ-
ներում։
Մարիա Պոգիլեն հեռավոր Մոլդավիայից է եկել Լենինական, թեև պատ-
կերացում չուներ ընտրած մասնագիտության մասին։ Մարիայի առաջին օրերի
տագնապն ու մտավախությունը շատ շուտ տեղի տվեցին, երբ կողքին հայտնվեց
ավագ ընկերը՝ Աննա Գասպարյանը, որ նույնպես տեղացի չէ, հարս է գնացել
հայի ընտանիք, դարձել լավ մայր ու անփոխարինելի կին։ Աննայի հովանու
ներքո է մասնագիտացել Մարիա Պոգիլեն և հիմա երեք մեքենա է սպասար-
կում։ Նա արդեն բավականաչափ տիրապետում է մասնագիտությանը, և նրա
առջև նահանջում են բոլոր դժվարությունները։ Աննան զգայուն և ուշադիր է
սաների նկատմամբ, ամեն անգամ շուտ է ներկայանում գործի, այցելում Պո-
գիլեին, խորհուրդներ տալիս։ Ու թեև Պոգիլեն մասնագիտացել է, Աննան չի
մոռացել իր նախկին սանին և շարունակում է մտերմությունը։ Նրանք միայն
արտադրական հարցերով չեն բավարարվում, հաճախ այցելում են միմյանց,
միասին անցկացնում ժամանցն ու հանգիստը։ Ուշագրավ է, որ 1980 թվակա-
նի 3-րդ եռամսյակի աշխատանքի արդյունքներով համակոմբինատային «Վար-
պետության ոսկե բանալի» խորհրդանշանը նվաճեց Մարիա Պոգիլեն, «Լավա-
գույն վարպետ-դաստիարակին» հուշադրոշը՝ Աննա Գասպարյանը։
Աննայի օրինակը եզակի չէ։ Լարիսա Գրուկոլենկոն (Մարտիրոսյան) ևս
լավ վարպետ-դաստիարակ է։ Նա տասնյակ սաների ուսուցիչն է եղել արտա-
դրությունում։ Զգայուն, ուշադիր և համբերատար ջուլհակուհուն շատերն են
կամենում աշակերտել, որովհետև նա յուրաքանչյուրի հետ ունի ուրույն մո-
տեցում, գտնում է ամեն մեկի հոգու բանալին և անհատական շփման եզրեր՝
նրանց հետ աշխատելիս։ Լարիսան կարողանում է սաներին հրապուրել աշ-
խատանքով և ընտրած մասնագիտությամբ, սկսում է պարզից ու հասարակից,
սովորեցնում է աշխատաժամանակը, հումքը տնտեսելու ձևերն ու եղանակ-
ները, հանգամանորեն պարզաբանում աշխատանքի հաջորդականությունը՝

յուրաքանչյուր տարր առանձին վերցրած: Եվ դա անում է բոլորին հասկանալի, մատչելի եղանակով:

Գործվածքային ֆաբրիկայում փորձառու և հմուտ վարպետ-դաստիարակի համբավ է վայելում ենթավարպետ Վարդգես Մուրադյանը: Նրա ղեկավարած կոլեկտիվը հինգ անգամ անընդմեջ հաղթող է ճանաչվել համամիութենական սոցմրցությունում և արժանացել «Բարձր արդյունավետության բրիգադ» կոչման: Տասներորդ հնգամյակում քանիցս այդպիսի կոչման է արժանացել նաև Դմիտրի Կարապետյանի ղեկավարած կոլեկտիվը, որն իր հերթափոխայիններ Արտաշես Երանոսյանի և Վարդգես Մուրադյանի հետ միասին կատարել է երեքական հնգամյա նորմա:

Վարդգես Մուրադյանի սան Վալերի Առաքելյանը ևս հասել է նշանակալից արդյունքների: Առաջին տեսակի արտադրանքը Վալերիի մոտ կազմում է 99,8, պետական առաջադրանքների միջին կատարողականը՝ 117,6 տոկոս: Դմիտրի Կարապետյանի սան Համլետ Թորոյանը միավորման լավագույն ենթավարպետներից է, որի ղեկավարած բրիգադը մշտապես առաջադրանքները կատարում է 120 և ավելի բարձր տոկոսով:

Վարպետ-դաստիարակների սաների թիվն այժմ միավորումում հասնում է 930-ի: Բոլոր նորեկները նախ՝ ուսանում են մասնագիտական-տեխնիկական ուսումնարանում կամ ուսումնադասընթացային հաստատությունում և նոր միայն մտնում արտադրություն՝ վարպետ-դաստիարակի հսկողությամբ: Նրանք ինքնուրույն աշխատանքի են անցնում բանվորական համապատասխան որակավորումով, իսկ ուսուցման ընթացքում նույնպես կիրառվում են նրանց որակական աճին նպաստող միջոցներ: Սովորողները մասնակցում են շերտավորված և իրենց ուժերին համապատասխան բանվորական վարպետության մրցույթներին և ամենամսյա ստուգատես-մրցույթներին: Սաների մարզական և գեղագիտական ունակությունների զարգացման նպատակով շնորհակալ գործ են անում «Արագած» մարզակումբը, մշակույթի պալատը, № 1 երեկոյան դպրոցը:

Այդ ամենը նպաստում է աշակերտների ակտիվության աճին, նրանց արտադրական հմտությունների զարգացմանը: Վերջին մեկ տարում վարպետ-դաստիարակների սաներից 828-ը կատարել են արտադրանքի թողարկման իրենց պլանային առաջադրանքները: Սոցմրցության արդյունքներով նրանցից 10-ի ղեկավարած բրիգադներն արժանացել են կոմունիստական աշխատանքի կոլեկտիվի կոչման, 112-ը՝ տարբեր պարգևների: Սաներից 126-ը, առանց արտադրությունից կտրվելու, շարունակում են ուսումը բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում, 374-ը՝ երեկոյան հերթափոխային դպրոցներում: Քաղաքական ուսուցման ցանցում ներգրավված սաների թիվը հասնում է 920-ի, տեխնիկական խմբակներում, մարզական սեկցիաներում, գեղարվեստական ինքնագործունեության խմբերում ընդգրկված են 1166 երիտասարդներ: Մարզական ու ինքնագործ խմբերից շատերը դափնեկիրներ են: Հանրապետական սպարտակիադայում տեքստիլագործները շահեցին առաջին տեղը: Ֆուտբոլի, վոլեյբոլի, բասկետբոլի (տղամարդկանց), ձեռնագնդակի (կանանց) թիմերը արժանացել են ՀԱՄԿԽ-ի և ՀԱՄԽ-ի գավաթներին:

Վարպետ-դաստիարակների գործունեությունը կոորդինացնում, ղեկավարում է գործարանային խորհուրդը, որում ներգրավված են մեծ հեղինակություն վայելող և հարուստ կենսափորձով, մանկավարժական աշխատանքի ունակություններով օժտված մարդիկ, աշխատանքի և կուսակցության վետերաններ, փորձառու բանվորներ, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ:

Խորհուրդն ամեն եռամսյակ գումարում է նիստեր, քննարկում բազմազան հարցեր, վարպետ-դաստիարակների հաշվետվություններ, հասարակական կազմակերպությունների ինֆորմացիաներ՝ երիտասարդ հերթափոխի հետ տարվող աշխատանքի վերաբերյալ: Վարպետ-դաստիարակների խորհուրդը հետևողականորեն զբաղվում է այն երիտասարդ բանվորների հարցով, ովքեր

թերանում են սահմանված պարտավորությունների և պլանների կատարման գործում, նրանց ցույց է տալիս գործնական օգնություն:

Վարպետ-դաստիարակների շրջանում տարվող աշխատանքներն առավել նպատակային ու արդյունավետ ձևով կազմակերպելու համար հանրապետությունում առաջինը տեքստիլագործների կոլեկտիվում է ստեղծվել վարպետ-դաստիարակների համալսարան, որի խմբերն անցնում են 48-ժամյա ծրագրով ուսուցում: Այն արդեն մի քանի շրջանավարտ է տվել: Յուրատեսակ այս համալսարանում ընդգրկված վարպետ-դաստիարակները ոչ միայն կատարելագործում են իրենց վարպետությունը, այլև խորությամբ ուսումնասիրում արտադրության տեխնոլոգիան, երիտասարդության ուսուցման մեթոդիկան, սոցիալական հոգեբանության մի շարք հարցեր, ձեռք բերում մանկավարժական հմտություններ: Տեսական և գործնական պարապմունքների միջոցով արվում է ամեն ինչ, որպեսզի վարպետ-դաստիարակները ծանոթանան գիտության և տեխնիկայի նորույթներին, արտադրության կառուցվածքային փոփոխություններին:

Գլխամասային ձեռնարկության կուսկոմիտեն, ֆաբրիկաների սկզբնական կուսկազմակերպությունների բյուրոները մշտապես իրենց տեսադաշտում են պահում վարպետ-դաստիարակների և աշակերտների շրջանում տարվող աշխատանքը, բազմակողմանիորեն օգնում արհմիութենական և կոմերիտական կազմակերպություններին՝ այն կատարելագործելու, պահանջվող մակարդակին հասցնելու համար: Կուսկոմիտեի որոշմամբ բանվորական հանրակացարանները, որոնցում ապրում է ձեռնարկության երիտասարդությունը, ամրացվել են ֆաբրիկաներին: Վարպետ-դաստիարակները հաճախակի լինում են հանրակացարաններում, տանը, հետաքրքրվում իրենց սաների կենցաղի, հանգստի և ժամանցի կազմակերպմամբ: Տարին երկու անգամ մշակույթի պալատում անցկացվում են ձեռնարկության, քաղաքի և հանրապետության վարպետ-դաստիարակների հավաքներ, ուր ընդհանրացվում է առաջավոր փորձը:

Վարպետ-դաստիարակների շարժումը հենց սկզբից արժանացավ ձեռնարկության կուսկոմիտեի, ՀԿԿ Լենինականի քաղկոմի, ապա և՝ ՍՍՀՄ և Հայաստանի թեթև արդյունաբերության մինիստրությունների, ճյուղային արհմիության կենտրոնական և հանրապետական կոմիտեների, ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոյի ուշադրությանն ու հավանությանը, հանձնարարվեց այն ներդնել երկրի համասեռ ու համանման ձեռնարկություններում: Միավորման կուսակցական ու արհմիութենական կոմիտեների նախաձեռնությամբ մշակվել ու հրատարակվել են վարպետ-դաստիարակների գրքույկը, հուշատետրը, կանոնադրությունը, պարտավորությունների ամփոփակարգը և խրախուսման ձևերը: Առավել ակտիվ ու առաջավոր վարպետ-դաստիարակների աշխատանքի փորձի վերաբերյալ լույս են ընծայվել թերթիկներ, գրքույկներ և այլն:

«Տեքստիլագործ» թերթը շարժման հենց սկզբից որոշակի ուղղվածություն տվեց այդ գործին: Թերթի էջերում բացված մի շարք խորագրերով («Մեր լավագույն վարպետ-դաստիարակները», «Շեֆություն՝ ողջ կոլեկտիվով», «Սանին՝ վարպետի բնագիծ», «Երեկ սան, այսօր՝ վարպետ-դաստիարակ», «Վարպետ-դաստիարակներ և ժառանգորդներ», «Կանաչ ճանապարհ՝ երիտասարդ հերթափոխին», «Ոչ մի ետ մնացող քո կողքին», «Աշխատանքային համագործակցություն», «Աշխատամասը ետ է մնում. ինչո՞ւ», «Վարպետության ոսկե բանալի» և այլն), գրեթե յուրաքանչյուր համարում տպագրվում են հետաքրքրական նյութեր, որոնցում ընդհանրացվում են այդ գործում եղած նորը, ուսանելին ու առաջադիմականը, վերլուծվում են թերություններն ու թերացումները, գործին խանգարող հանգամանքները, ուղիներ նշվում դրանց վերացման համար: Լավ ընդունելություն են գտնում վարպետ-դաստիարակների շարժմանը վերաբերող նպատակային համարներն ու ամբողջական էջերը:

Կուսկոմիտեի նախաձեռնությամբ կոլեկտիվի անդամների շրջանում լայնորեն պարզաբանվել են բանվորական արտահագուստով այդ ուսուցիչների՝ վարպետ-դաստիարակների, իրավունքներն ու պարտականությունները, նրանց տրված արտոնությունները, խրախուսման ձևերն ու մեթոդները: Վարպետ-

դաստիարակներից լավագույններին ամեն եռամսյակ, դրամական պարգևի հետ
միասին, շնորհվում են փոխանցիկ հուշադրոշներ, սաներին՝ «Վարպետության
ոսկե բանալի» խորհրդանշաններ, որոնց վրա փորագրվում են այդ մրցությու-
նում հաղթողների անունները։ Ստացած պարգևները (հուշադրոշն ու «Վար-
պետության ոսկե բանալի» խորհրդանշանը) հավերժ պահպանության են
հանձնվում միավորման «Աշխատանքային փառքի թանգարանին»՝ որպես
ձեռնարկության աշխատանքային սխրանքների վկայություն։ Նման պարգև-
ներ սահմանվել են միավորման բոլոր ֆաբրիկաներում, և դրանց շնորհման
արարողությանը կուսակցական ու հասարակական կազմակերպությունները
ջանում են դաստիարակչական լիցք հաղորդել։

Լավագույն վարպետ-դաստիարակների խրախուսման համար կիրառվում
են տարբեր ձևեր ու եղանակներ։ Նրանց նախապատվություն է տրվում հան-
գըստյան տների, առողջարանային ու տուրիստական շրջագայության ուղեգրեր
(երբեմն անվճար) հատկացնելու գործում, քաղաքային տրանսպորտով ան-
վճար երթևեկելու համար տրվում են համապատասխան տոմսեր, ցանկացած
ժամանակ ձևակերպվում է նրանց արձակուրդը, նրանք երկրի առաջավոր ձեռ-
նարկություններն են գործուղվում փորձի փոխանակման համար։

Վարպետ-դաստիարակների շարժումն օրվա պահանջն է, երիտասարդ սե-
րընդի համակողմանի դաստիարակության կարևոր և փորձված միջոցը։ Սր-
տադրամիավորման կուսկոմիտեն, արհմիութենական ու կոմերիտական կազ-
մակերպություններն իրենց ջանքերը կենտրոնացնում են այդ շարժման ձևերի
ու մեթոդների կատարելագործման, բանվորական արժանի հերթափոխ ստեղ-
ծելու վրա։

Գլխամասային ձեռնարկության կուսկոմիտեն, սկզբնական կուսկազմա-
կերպությունները և կուսխմբերն իրենց առաջնային գործն են համարում վար-
պետ-դաստիարակների շարժման արդյունավետության բարձրացումը, ամեն
ինչ անում են, որպեսզի անընդմեջ ավելանա ձեռնարկությունում լավ ըննու-
թյուն բռնած «Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և գերա-
զանց որակի արտադրանքի ավելացման մրցություն-համագործակցություն»
վարպետ-դաստիարակների և ենթաշեֆերի հայրենասիրական նախաձեռնու-
թյան հատույցը։

Ամեն ամիս ամփոփվում են վարպետ-դաստիարակների և ենթաշեֆերի
մրցության արդյունքները, որոնց հիման վրա կուսկազմակերպությունները
մշակում են նրանց շրջանում տարվող գործնական աշխատանքի միջոցառում-
ներ։ Հիմնականում կարևորվում է ինչպես վարպետ-դաստիարակների, այնպես
էլ ենթաշեֆերի հոգսերի ու պահանջների բավարարումը, նրանց օգնության
կազմակերպումը։ Կարևոր տեղ է տրվում նյութական շահագրգռության բարձ-
րացման, խրախուսման հարցերին։

Պլանավորված կարգով կուսբյուրոների նիստերում լսվում են վարպետ-
դաստիարակների և առանձին սաների հաշվետվությունները։ Ընդ որում, բյու-
րոների նիստերին մասնակցում են մեծ թվով վարպետ-դաստիարակներ։ Հաշ-
վետվության ժամանակ ի հայտ եկած առաջավոր փորձը, նորն ու ուսանելին
երաշխավորվում են տարածելու և արմատավորելու ողջ կոլեկտիվում։ Քննարկ-
ման ժամանակ վարպետ-դաստիարակներին տրվում են գործնական խորհուրդ-
ներ ու ցուցումներ, առանձին հանձնարարականներ՝ կատարման ժամկետնե-
րով և պատասխանատու անձերով։

Հատուկ ուշադրություն է նվիրվում վարպետ-դաստիարակների ուսուցմա-
նը։ Տեսական պարապմունքների ժամանակ ունկնդիր վարպետ-դաստիարակ-
ները սովորում են արտադրական մանկավարժության և սոցմրցության կազ-
մակերպման հանգուցային հարցերը, բարեկիրթ վարվեցողության ձևերն ու
եղանակները, սոցիոլոգիական փոքր հետազոտություններ կազմակերպելու,
սաներին իրենց հետ կապելու մեթոդները։ Դեռահասների տարիքային առանձ-
նահատկություններին, բնավորության գծերին ևս տեղ է հատկացվում պարապ-
մունքներում։ Իսկ գործնական պարապմունքների ժամանակ, որոնք կազմա-
կերպվում են արտադրական տեղամասերում և ուսումնադասընթացային կոմ-

բինատի հարուստ կահավորված կաբինետներում, լաբորատորիաներում և ու-
սումնական արհեստանոցներում, իրենց մասնագիտական փորձն ու վարպե-
տությունն են ցուցադրում լավագույն վարպետները։ Պարապմունքների ժա-
մանակ կիրառվում են դիտողական պարագաներ, պլակատներ, նյութեր։

Կուսկազմակերպություններն առանձնահատուկ ուշադրություն են նվիրում
վարպետ-դաստիարակների գաղափարական կոփվածքին։ Կուսկազմակերպու-
թյունները հոգ են տանում, որպեսզի նրանք ներգրավվեն քաղուսուցման խըմ-
բակներում, մշտապես բարձրացնեն իրենց մասնագիտական և քաղաքական
գիտելիքները, դաստիարակվեն հարազատ ձեռնարկության գործերի հանդեպ
պատասխանատվության ոգով։

Ամեն տարի կազմակերպվում են քաղաքային և հանրապետական հավաք-
ներ ձեռնարկության մշակույթի պալատի մեծ սրահում, որին մասնակից լա-
վագույն վարպետ-դաստիարակները փորձ են փոխանակում, տալիս աշխա-
տանքի գնահատականը, մշակում գործնական հանձնարարականներ շարժման
հետագա առաջընթացի համար։ Կուսկոմիտեն մեծ հետևողականություն է հան-
դես բերում, որպեսզի կուսկազմակերպությունների ընդունած բոլոր որոշում-
ները կատարվեն անվերապահորեն, նպաստեն արժանի հերթափոխի ստեղծ-
մանը՝ վարպետ-դաստիարակների շարժման ծավալմանը։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարում Կենտկոմի հաշվետվության մեջ ընկեր Լ. Ի.
Բրեժնևը նշեց. «Այն երիտասարդները, որոնք այսօր 18—25 տարեկան են,
վաղը կազմելու են մեր հասարակության հիմնախարիսխը։ Նպաստել, որ կազ-
մավորվի քաղաքականապես ակտիվ, իրենց գործն իմացող, աշխատանքը սի-
րող և աշխատել կարողացող մարդկանց սերունդ, որոնք միշտ պատրաստ լի-
նեն պաշտպանելու իրենց հայրենիքը. ահա ամենակարևորը, ամենագլխավորը
կոմերիտմիության աշխատանքում»։ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի առաջին քարտուղար
Բ. Ն. Պաստուխովը, համագումարում խոսելով վարպետ-դաստիարակների
շարժման մասին, նշեց, որ երկրի աշխատանքային ռեսուրսների կրճատումը
առաջին պլան է մղում հասարակական արտադրությունում պատանիներին և
աղջիկներին առավելագույն արդյունավետությամբ ընդգրկելու անհրաժեշտու-
թյունը։ Աշխատանքային կյանք մտնողներին ոչ միայն պետք է տալ սկզբնա-
կան մասնագիտական լավ պատրաստվածություն, այլև անընդհատ հարըս-
տացնել նրանց գիտելիքները, բարձրացնել վարպետությունը։

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի երիտասարդության գործերի հանձ-
նաժողովն անցյալ տարվա կեսերին ուսումնասիրեց և քննարկեց արդյունա-
բերական ձեռնարկություններում վարպետ-դաստիարակների շարժման վի-
ճակի վերաբերյալ հարցը և նշեց այդ ասպարեզում Լենինականի տեքստիլա-
գործների ծավալած արդյունավետ գործունեությունը։

ԿՆՈՒՆՅԱՆՑԻ ԴՊՐՈՑԸ

ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԲԱՑԱՌԻԿ ընդունակությունների և կրակոտ խառնվածքի, ճըշմարտությունն իմանալու և հանուն ճշմարտության պայքարելու բուռն, մշտական ձգտման շնորհիվ ակադեմիկոս Իվան Լյուդվիգի Կնունյանցը վաստակել է գիտական հասարակայնության խոր հարգանքը:

Լայն պրոֆիլի քիմիկոս-գիտնականի բազմակողմանի գործունեությունը մեր երկրում արժանացել է բարձր գնահատականի: Լենինյան մրցանակի և ՍՍՀՄ երեք պետական մըրցանակների դափնեկիր Ի. Լ. Կնունյանցը քիմիական գիտության և արդյունաբերության զարգացման գործին մատուցած բացառիկ ծառայությունների համար արժանացել է Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչման, կառավարական բարձր պարգևների:

Իվան Լյուդվիգի Կնունյանցը ծնվել է 1906 թ. հունիսի 4-ին, Ելիզավետապոլի նահանգի Շուշի քաղաքում: Հայրը՝ լեռնային ինժեներ Լյուդվիգ Մինաևիչ Կնունյանցը, ակտիվ մասնակցել է Անդրկովկասի հեղափոխական շարժմանը, ՌՍԴԲԿ անդամ է 1901 թվականից, եղել է Բաքվի գործադուլային կոմիտեի նախագահը, եղբայրն է ականավոր պրոֆեսիոնալ հեղափոխական, Լենինի մերձավոր զինակից Բոգդան Կնունյանցի:

...Կնունյանցների ընտանիքում հարգված էր աշխատանքը: Մանկուց իսկ Իվանը ջանասեր էր, ճշմարտասեր, սիրում էր աշխատանքի մարդկանց, հետաքրքրվում գիտելիքներով: Այդ հակումները, ուսման տենչը առավել դրսևորվեցին պատանի հասակում, երբ սովետական իշխանությունն անսահման հնարավորություններ էր ընձեռել այդ հակումների դրսևորման համար:

Միջնակարգ կրթությունը Վանյան ստացել է Գրոզնիում, ուր 1923 թ. ավարտել է երկրորդ աստիճանի դպրոցը: Նույն թվականին նա ընդունվել է Մոսկվայի բարձրագույն տեխնիկական ուսումնարանը: Ռեկտորատին ուղղված նրա դիմում-խնդիրքն ավարտվում է հետևյալ տարօրինակ խոսքերով. «...Ես ընդունվում եմ քիմիական ֆակուլտետը՝ ոչ մի հակում չունենալով և ուզում եմ աշխատել միայն էլեկտրատեխնիկայի բնագավառում»: Արտադրական ստաժ չունենալու պատճառով մերժեցին նրան ընդունել էլեկտրատեխնիկական ֆակուլտետը: Հավանաբար երկրորդ կուրսում նա կփոխադրվեր այդ ֆակուլտետը, եթե չհանդիպեր ակադեմիկոս Ա. Ե. Չիչիբաբինին՝ օրգանական քիմիայի ամբիոնի վարիչին:

Ալեքսեյ Եվգենևիչ Չիչիբաբինը, որի դասագրքերով այսօր էլ սովորում է ուսանող երիտասարդությունը, ուսուցիչն է մի շարք խոշոր գիտնականների, որոնց թվում և ֆթորօրգանական միացությունների հայրենական քիմիայի ստեղծող Իվան Լյուդվիգի Կնունյանցի:

Կնունյանցի համար ժամանակի ընթացքում հետզհետե հարթվեց անհարիր երկու գիտությունների՝ էլեկտրատեխնիկայի ու քիմիայի կոնֆլիկտը: Նա հրապուրվեց օրգանական քիմիայի պրոցեսներով և դրա արտակարգ հնարավորություններով:

Այսպես, մեծ գիտնական-հոգեբան-պրոֆեսոր Չիչիբաբինը կարողացավ գիտության գաղտնիքներն ըմբռշխնելու ձգտող պատանուն համակել սիրով օրգանական քիմիայի առեղծվածային աշխարհի նկատմամբ:

Ընտրությունը կատարված էր ողջ կյանքի համար: Նրանք երկուսն էլ՝ պրոֆեսոր Չիչիբաբինը և ուսանող Կնունյանցը, ունեին իրենց իդեալները, և այդ ժամանակվա համեստ պայմաններում նրանք ընտրում էին գլխավոր ուղղությունը և գոտեմարտի բռնվում գիտությանը դեռևս անհայտ երևույթների հետ: Դժվարությունները, անհաջողությունները հուզում, բայց չէին ընկճում նրանց:

Երբ ես ծանոթացա Իվան Լյուդվիգովիչի հետ, նա արդեն պրոֆեսոր էր, քիմիական գիտությունների դոկտոր: Հայրենական մեծ պատերազմի նախօրյակին էր, երբ Կնունյանցը ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի օրգանական քիմիայի ինստիտուտի հետերոցիկլիկ միացությունների քիմիայի լաբորատորիայի ավագ գիտաշխատող էր: Լինելով միութենական ռադիոյի «Վերջին լուրերի» խմբագրության գրական աշխատողը՝ ես ծանոթացա Կնունյանցի քրոջ հետ, որը խմբագիր էր ռադիոյի խմբագրություններից մեկում: Իմ խնդրանքով նա ծանոթացրեց ինձ եղբոր՝ Իվան Կնունյանցի հետ: Ահա այդ ժամանակվանից սկսվեց մեր բարեկամությունը, որը տարիների հետ սերտացավ, չնայած մենք այնքան էլ հաճախ չէինք կարողանում հանդիպել: Հիշում եմ, թե այն հեռավոր ժամանակներում ինչպիսի ոգևորությամբ էր նա պատմում ուսանելու տարիների, Չիչիբաբինի մասին:

— Մոսկվայի բարձրագույն տեխնիկական ուսումնարանում ուսանելու տարիներին, այսինքն՝ 20-ական թվականներին, պետք էր վճարել ուսման վարձ, կրել ուսանողական համազգեստ (տուժուրկա) և գլխարկ,,— այսպես սկսեց իր պատմությունը Կնունյանցը:— Դժվար էր այդ ամենի փողը միանգամից ճարել, և ես դիմեցի՝ ուսման վարձից ինձ ազատելու խնդրանքով: Ինձ օգնեց պրոֆեսոր Չիչիբաբինը, ուսման վարձից ես ազատվեցի: Այն ծանր օրերին, երբ հազիվ հաց ու կվասի փող էինք ունենում, այդ ինձ համար մեծ օգնություն էր:

Պրոֆեսոր Չիչիբաբինի դասախոսությունների մասին ավելի հանգամանորեն պատմելու իմ խնդրանքին Կնունյանցը ջերմորեն արձագանքեց.

— Շատ յուրօրինակ էր նա կարդում դասախոսությունները, ընդունում քննությունները: Նրան չէր հետաքրքրում խոսքի երևութական գեղեցկությունը: Խոսում էր արագ, հանպատրաստից ստեղծագործելով ու իր նորանոր մտքերը պարզաբանելով: Ֆորմուլաները գրատախտակի վրա հայտնվում էին նույնքան արագ, որքան արագ ջնջվում էին: Այնպես որ քչերին էր հաջողվում գրառումներ կատարել: Կամաց-կամաց ուսանողների մի մասը հեռանում էր լսարանից: Դասընթացի վերջում մընում էինք ութ-ինը հոգի՝ անկեղծորեն սիրահարված քիմիային ու մեր պրոֆեսորին: Եվ ամենից խիստ մեզ հետ էր վարվում քննությունների ժամանակ: Գիտե՞ք որքան էր տեվում չիչիբաբինյան քննությունը: Երեք, երբեմն էլ չո՜րս օր: Քննում էր ողջ դասագրքով, գլուխ առ գլուխ, ջանալով պարզել ուսանողի ինքնուրույն մտածելու ունակությունը: Նա զարգացնում էր ուսանողների քիմիական ինքնուրույն մտածողությունը, նշանակետ ընտրելով ոչ թե թերացողներին, անտարբերներին, այլ գիտությամբ հրապուրվածներին:

— Այդ ձեզ դո՞ւր էր գալիս,— հարցրի ես:

— Անշո՜ւտ: Ընդհանրապես լավ էին սովորեցնում, առանց շտապելու: Ուսման տևողությունն այնպես խիստ սահմանված ու սահմանափակված չէր, ինչպես այժմ. դիպլոմային աշխատանքին հատկացվող ժամանակը ևս լիմիտավորված չէր: Երբ բանը հասնում էր դիպլոմին, Չիչիբաբինն ամենից առաջ հարցնում էր, թե ինչպիսի՞ թեմա կկամենար ընտրել ինքը՝ ուսանողը: Հարցրեց և ինձ: Ընտրածս թեմաներն ավարտելու փորձերը երկու անգամ ձախողվեցին: Այդ ժամանակ պրոֆեսոր Չիչիբաբինն առաջարկեց ինձ ձեռնարկել երրորդ թեմային: Սինթեզումը հաջող անցավ: Մոտ մի տարի զբաղվեցի դրանով, նոր միայն պաշտպանեցի դիպլոմային աշխատանքը:

Դիպլոմը պաշտպանելուց հետո ես ՄԲՏՈՒ-ն ավարտեցի՝ նավթի ինժեներ-տեխնոլոգի կոչումով, և Չիչիբաբինի հանձնարարականով ինձ պահեցին օրգանական քիմիայի ամբիոնում՝ որպես օրգանական քիմիայի ամբիոնի ասիստենտ: Հենց այդ ժամանակ էլ՝ 1928 թվականին, իմ սիրելի պրոֆեսորին ընտրեցին ակադեմիկոս:

— Բարձր կոչումը փոխե՞ց արդյոք Ձեր ուսուցչի ապրելակերպը,— հարցրի ես:

— Ամենևի՜ն,— ոգևորությամբ պատասխանեց Կնունյանցը:— Ամեն օր Ալեքսեյ Եվգենևիչը լաբորատորիա էր գալիս առավոտյան ճիշտ 9-ին, հագնում էր ներմակ խալաթը և

շրջայցում բոլոր աշխատակիցներին: Ամենքին հարցնում էր՝ ի՞նչ նորություն ունեք: Իսկ նորը, ինքներդ էլ հասկանում եք, ամեն օր չի լինում: Բայց երբ որևէ մեկը երեք-չորս օր ոչ մի նորություն չէր ունենում, Չիչիբաբինն այլևս չէր մոտենում նրան: Մեր լաբորատորիայում դրանից ավելի մեծ պատիժ չէր կարող լինել:

Փոքր-ինչ մանրամասն եմ պատմում իմ ուսուցչի մասին, որպեսզի դուք պատկերացնեք, թե ինչպիսի հազվագյուտ մարդ էր նա: Մինչև հոգուս խորքը վիրավորվում եմ, երբ նորելուկ գիտական աշխատողը, զանազան կոչումներ ստանալով, մոռանում է նրանց, ովքեր դաստիարակել են իրեն, ջանքեր թափել իր կերպավորման համար: Մամուլի տարբեր օրգաններում զանազան առիթներով հանդես գալով կամ աշխատություններ տպագրելով՝ նրանք ոչ մի խոսք չեն ասում իրենց ուսուցիչների մասին: Խորապես արգահատելի են այդպիսիք ինձ համար:

Իմ այն հարցին, թե ո՞րն էր Չիչիբաբինի՝ Ձեզ տված առաջին հանձնարարությունը, երբ դարձաք նրա ասիստենտը, Կնունյանցն անմիջապես պատասխանեց.

— Կատարել տարրային միկրոանալիզն ըստ Պրեգլեի և այդ անալիզը կատարել լաբորատորիայի աշխատակիցների համար: Մինչև օրս ես երախտապարտ եմ Չիչիբաբինին այդ հանձնարարության համար, որը շատ քիմիկոսներին հաճախ թվում է հոգնեցուցիչ ու ձանձրալի: Անալիտիկ հմտությունը հետագայում ինձ շատ պետք եղավ:

Ալեքսեյ Եվգենևիչ Չիչիբաբինը համաշխարհային հռչակ էր վայելում տեսական օրգանական քիմիայի և հետերոցիկլիկ միացությունների քիմիայի բնագավառին նվիրված իր աշխատություններով: Ուզում եմ հիշատակել նաև անօրգանական քիմիայի ամբիոնի վարիչ, հիանալի գիտնական ու անմոռաց դասախոս պրոֆեսոր Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ Շիլովին: Այն ժամանակ Մոսկվայի բարձրագույն տեխնիկական ուսումնարանը մեր երկրի լավագույն տեխնիկական բուհերից էր, և դժվար է գերագնահատել նրա դերը մեր տեխնիկական մտավորականության ստեղծման գործում:

Քառորդ դար առաջ՝ 1956 թվականին, ես հանդիպեցի ակադեմիկոսներ Մ. Կաբաչնիկին և Ա. Նեսմեյանովին: Թերթում եմ օրագրային գրառումներս: Ահա ինչ է ասել այն ժամանակ ակադեմիկոս Կաբաչնիկը Կնունյանցի մասին. «Ես Իվան Լյուդվիգովիչի աշակերտն եմ: 1929 թվականին, Կնունյանցի ղեկավարությամբ, ՄԲՏՈՒ-ի օրգանական քիմիայի լաբորատորիայում անցկացրի իմ ուսանողական պրակտիկան: Հետաքրքրական է հիշատակել, որ պրակտիկայի առաջին հինգ առաջադրանքների կատարումից հետո Կնունյանցն առաջարկեց. «...Բավական է զբաղվենք սովորական սինթեզներով: Եկեք խինին սինթեզենք»: Ինձ զարմացրեց այդ առաջարկը: Ինձ հայտնի էր, թե ինչպես ավստրիական խոշոր գիտնական Ռաբեն տարիներ շարունակ ուսումնասիրել էր խինինի քիմիան, ջանալով իրականացնել այդ սինթեզը, և ապարդյուն:

Այո՛, խինինն այն բարդ բնական ալկալոիդներից է, որոնց սինթեզը շատ է դժվար: Եվ ահա ուսուցիչն ու ուսանողը ձեռնարկեցին խինինի սինթեզմանը... Ինչպես արդեն պարզվել է, սինթեզի մի քանի փուլեր իրականացվել են, չնայած աշխատանքը հաջողությամբ չի ավարտվել: Ինչպես նկատեցի, Կնունյանցն ընկճված չէր: «Խինինին ես դեռ կվերադառնա՞մ»,— ասաց նա և առաջարկեց ինձ մի այլ թեմա»:

Երիտասարդ տարիքից իսկ Կնունյանցը երբեք չէր հուսալքվում: Բնականաբար նրա վաղ շրջանի գիտական աշխատությունները կապված էին այն միացությունների ուսումնասիրման հետ, որոնցով երկար տարիներ զբաղվել էր Ա. Չիչիբաբինը: Ուսումնասիրելով ալֆաամինոպիրիդինի մեթիլացման ռեակցիան՝ երիտասարդ գիտնականը գտավ նոր նյութերի ներածման նոր ռեակցիան: Հաջորդ աշխատանքը վերաբերում էր ներկանյութերի՝ այն ժամանակ դեռևս բոլորովին նոր բնագավառին: Կնունյանցը հայտնագործեց, այսպես կոչված, կայունացուցիչ նյութեր, որոնք բարձրացնում էին լուսանկարչական ապակու զգայունությունը: Փորձերը ցույց տվին, որ կարելի է ո՛չ միայն բարձրացնել լուսանկարչական ժապավենների (նաև կինոժապավենի) և պլաստինկաների զգայունությունը կարմիր լույսի նկատմամբ և այդպիսով ստանալ ավելի պայծառ նկար, այլև նկարահանել մթության կամ մառախուղի մեջ: Հրապուրված այդ հայտնագործությամբ՝ նոր նյութերի օգնությամբ գիտնականն ստացավ մի շարք մինչ այդ անհայտ արժեքավոր ներկանյութեր, որոնք պատկանում են հետերոցիկլիկ միացություններին:

Երիտասարդ տարիքից Իվան Լյուդվիգովիչը հետաքրքրվում էր դեղանյութերի քիմիայով, դեղանյութեր, որոնք կօգնեին մարդուն՝ ձերբազերծվելու շատ հիվանդություններից ու տկարությունից: Նա շատ էր կարդում, ուսումնասիրում գիտության, հատկապես քիմիայի ու բժշկության պատմությունը: Ֆրանսիական խոշոր գիտնական Լուի Պաստյորի կերպարը միշտ էլ հուզել է Իվան Լյուդվիգովիչին: Պաստյորն անասելի լարված աշխատանքով և բազմաթիվ արգելքների հաղթահարմամբ դարձավ մի նոր գիտության՝ մանրէաբանության հիմնադիրը:

— Պատկերացնո՞ւմ եք, ինչպիսի, իրոք, հերոսական կյանքով է ապրել այդ գիտնականը: Նրա կյանքի նպատակը մարդկության կյանքը: Նրա կյանքի նպատակը ֆրանսիացի մեկառաջընթացին ծառայելն էր: Ֆրանսիացի մետաքսագործները սնանկանում էին, շերամի որդերի մեջ ցեց էր ընկել: Պաստյորը հաղթահարում է շերամի որդի այդ հիվանդությունը: Ոչխարները սատկում էին սիբիրական խոցից. Պաստյորը օգնության է հասնում: Մարդիկ կեռնում էին կատաղած կենդանիների կծելուց, Պաստյորը, վտանգելով իր կյանքը, փրկում է նրանց:

Կնունյանցը սիրում էր կրկնել ռուս մեծ գիտնական Տիմիրյազևի խոսքերը նրա մասին. «Ո՞վ կփորձի, թեկուզ մոտավոր, գնահատել վշտի ու հոգեկան տառապանքների այն անհունությունը, որ Պաստյորի շնորհիվ վերացել և դեռ պիտի վերանան երկրի երեսից: Գալիք սերունդները, անշուշտ, կլրացնեն Պաստյորի գործը, բայց... որքան էլ հեռուն գնան իրենց առաջընթացում, նրանք կգնան նրա բացած ճանապարհով, իսկ դրանից ավելին նույնիսկ գիտության մեջ չի կարող կատարել նույնիսկ գիտության մեջ չի կարող կատարել ստեղծած գիհանճարը»: Մեծ ֆրանսիացու ստեղծած գիտությունը՝ մանրէաբանությունը, այդ տարիներին բուռն զարգացել է, այն արդեն շատ փուլեր է անցել— մանրէների հայտնաբերում, դրանց հատկությունների, դերի ուսումնասիրություն, վնասակար մանրէները օգտակար դարձնելու միջոցներ: Մանրէաբանությունը մուտք է գործել մի նոր փուլ, անտիբիոտիկների, անտագոնիստ մանրէների կենսագործունեության արդյունքների օգտագործման փուլը:

Ակադեմիկոս Կնունյանցը հիացմունքով էր խոսում նաև Իլյա Իլյիչ Մեչնիկովի մասին: Ռուս մեծ գիտնականը ո՛չ միայն մանրէաբան էր, այլև փիլիսոփա, որ երկար տարիներ աշխատել էր Լուի Պաստյորի հետ՝ որպես նրա աշակերտն ու համախոհը:

Սկսնակ գիտական աշխատողներին նա հաճախ է հիշեցնում Ի. Մեչնիկովի խոսքերը. «Մարդկային խառնվածքի ուսումնասիրության համար մեծ մարդկանց կենսագրությանը ծանոթանալը հույժ ուսանելի է»:

— Եթե Պաստյորը, Մեչնիկովը,— շարունակում էր նա,— անցյալ դարի կեսին և վերջին, այն սուղ պայմաններում, կարողացել են այնպես բեղմնավոր ստեղծագործել, ապա սովետական պայմաններում իրավունք ունե՞նք մենք վախենալու դժվարություններից, իրավունք ունե՞նք խեղճանալու մալարիայի առաջ, որը հազարավոր կյանքեր է խլում: Որքա՞ն սպասենք: Անհապաղ պետք է սկսել գրոհը մալարիայի դեմ: Պետք է դեղամիջոց գտնել:

Քիմիայի այդ բնագավառը Իվան Լյուդվիգովիչի համար դարձավ առաջնային ճակատ:

Մեծ է նրա ավանդը ակրիխինի ստացման մեթոդի մշակման ոլորտում: Առավել ակնհայտ դրսևորվեց Կնունյանցի՝ տեսությունն ու պրակտիկան զուգակցելու ունակությունը: Գիտնականի առաջարկած մեթոդը հանդիսացավ «Ակրիխին» գործարանի արտադրանքի հիմքը: 1935 թվականին այդ կատարյալ սինթեզ դա կատարյալ սխրագործություն էր, որը Իվան Լյուդվիգովիչից պահանջեց անձնուրացություն և անկոտրում համառություն: Այն ժամանակ գիտնական քիմիկոսները դեռևս իրենց գիտական հետազոտությունները գործնականում ներդնելու քիչ փորձ ունեին: Կնունյանցի ջանքերը ո՛չ միայն գործնական արդյունք տվեցին : Ակրիխինի սինթեզի վրա աշխատելու ընթացքում Կնունյանցը պետք է ուսումնասիրեր էթիլենի օքսիդի և ացետոքացախային եթերի ռեակցիան: Նման ռեակցիաները սովորաբար կատարվում էին բացառապես անջուր միջավայրում: Մտածելով, որ այդ հարմար չէ արտադրության համար, Իվան Լյուդվիգովիչը համարձակ կերպով այն իրականացրեց ջրային միջավայրում, դրանով իսկ էականորեն փոխելով այն ժամանակ գոյություն ունեցող պատկերացումը ացետոքացախային եթերի քիմիական հատկությունների մասին, նյութ, որը թվում էր սպառիչ կերպով ուսումնասիրված է արդեն օրգանական քիմիայի մասնագետների կողմից: Ակրիխինի սինթեզման ժամանակ Կնունյանցը սինթեզեց միջակա նյութ, որը կոչվեց «Կնունյանցի լակտոն»: Հետաքրքրական է, որ ըստ անգլիական քիմիկոսների տվյալների՝ Կնունյանցի լակտոնը հետագայում գործադրվեց Անգլիայում, Գերմանիայում և այլ երկրներում B_1 վիտամինի արտադրության մեջ:

Այժմ հեշտ է այդ ամենի մասին գրել: Բայց ի՛նչ գնով է Կնունյանցը հասել դրան: Եղել են և՛ կասկածամիտներ, և՛ ծաղրողներ, և՛ նրան հավատացողներ... Ամեն ինչ եղել է, բայց ժամանակավոր անհաջողությունները չեն մարել նրա ոգևորությունը: Անդադրում աշխատանքի օրեր, գիշերներ, ամիսներ: Կնունյանցը նկատելիորեն նիհարել էր: Հիվանդագին գունատ դեմքը լուսավորում էին շողարձակ աչքերը: Թվում էր՝ նրա աչքերը չգիտեն հոգնություն ինչ է: Կնունյանցն ակրիխինը հայտնագործեց անաղմուկ, նա երջանիկ էր: «Մեր երկիրն արդեն վալյուտա չի վճարի արտասահմանից խինին գնելու համար: Ակրիխինը լիովին և հաջողությամբ փոխարինում է խինինին», գրել է նա իր օրագրում:

— Բուժե՞լ...,— ոգևորված պատմում է Կնունյանցը.— ինչպե՞ս պատահեց, որ քիմիան հայտնագործեց մալարիան նոր պատրաստուկով բուժելու միջոցը, իսկ բժշկությո՞ւ-

նը: Բայց մի՞թե հանճարեղ գիտնականը քիմիկոս չէր: Բժիշկները պարտք մնացին Պաստյորին: Մի ձայն միայն վճռեց Պաստյորի ճակատագիրը, երբ գաղտնի քվեարկությամբ ընտրում էին նրան ֆրանսիական բժշկական ակադեմիայի անդամ: Զարմանալի է, բայց փաստ է: Քիմիկոսնե՞րը, թե՞ բժիշկները: Մի՞թե կարևորն այդ է: Կարևորը մարդկանց տանջանքներից ազատելն է: Համենայն դեպս: Համենայն դեպս ես հավատում եմ, որ բժշկությունը ոտք կդնի լայն գիտական ուղին... Քիմիկոսների ու բժիշկների համագործակցություն. ահա այն ուղին, որը կապահովի գիտության կատարյալ ծաղկում:

Ուզում եմ պատմել ակադեմիկոս Կնունյանցի շատ մեծ մի հրապուրանքի մասին ևս: Հրապուրանք, որ նրան առինքնել էր դեռևս Հայրենական մեծ պատերազմից առաջ:

Ինչպես արդեն ասվել է, Մենդելեևի աղյուսակի տարրերից մեկը ֆթորն է, և ֆթորային օրգանական միացությունները ավելի քան քառասուն տարի ակադեմիկոս Կնունյանցի ու նրա աշակերտների անդուլ ուսումնասիրությունների առարկան են: Երկրում նա առաջինն ստեղծեց ֆթորօրգանական միացությունների քիմիայի դպրոցը: Այդ ևս դյուրին չի եղել: Ամեն ինչ եղել է— կասկածներ, անհաջողություններ և, անշուշտ՝ փայլուն հաջողություններ: Իր կրակոտ հոգու պոռթկումից մղված, անծանոթ ուղիներով նա համարձակ ընթացավ դեպի վերջնական նպատակը:

Ֆթորի և նրա միացությունների գաղտնիքների մեջ թափանցելու համար անհրաժեշտ էր ո՛չ միայն հիմնարար գիտություններով ու կուռ մտքով զինված, գիտական ինտուիցիայով օժտված համառ գիտնական: Այդ ամենը քիչ էր: Նա պետք է լիներ խիզախ, կարողանար արագ ըմբռնել ու որոշումներ կայացնել, ինքը հրապուրվեր և հրապուրեր ուրիշներին:

— Քառասուն տարի առաջ,— շարունակեց գիտնականը,— դեռ ոչ ոք չէր կարողացել ֆթորական ջրածինը միացնել էթիլենի օքսիդին: Միացնելիս միշտ ստացվում էին պոլիմերներ՝ ձյութի տեսքով: Իսկ ես շատ և երկար ժամանակ զբաղվեցի օքսիդով. ինձ անհանգստացնում էր արդյունքի հապաղումը: Ժամանակն անցնում էր, իսկ փորձերը ոչ մի ուրախություն չէին պատճառում: Աշակերտների հետ մեկտեղ չարչարվում էինք, փորձում տասնյակ տարբերակներ, կրքոտ վիճում, պաշտպանում և ժխտում էինք մեր իսկ մտահղացած ռեակցիաները: Հասավ մի ժամանակ, երբ իրեն հարգող ոչ մի գիտնական չպետք է շարունակեր այդքան անպտուղ փորձերը: Իսկ ես չէի կորցնում ո՛չ հավատս, ո՛չ եռանդս: Կաթիլ-կաթիլ, փորձերի ու տեսական վարկածների երկար շղթայի միջով մենք գնում էինք դեպի նպատակը: Մի խոսքով, իմ անձնվեր աշակերտների հետ (որոնց շարքում կային արդեն մի քանի հմուտ փորձագետ աշխատակիցներ) ես դեռ մտմտում էի, երբ հանկարծ միտք ծագեց, որն օգնեց վերջապես ստանալու ֆթորօրգանական բետա-ֆթորէթանոլ միացությունը: Որքա՜ն մտածումներ են պատճառել ինձ այս արդյունքները,— հառաչեց Կնունյանցը այնպես, ասես այդ ամենը եղել է ոչ թե քառասուն տարի առաջ, այլ բոլորովին վերջերս:

— Մեզ հայտնի էր Կարոզերսի՝ պոլիամիդային թելերի հայտնագործողի, թերահավատությունը,— շարունակեց Կնունյանցը,— նրա կարծիքով հնարավոր չէր կապրոլակտամից պոլիմերներ ստանալ: Խոստովանում եմ, «անհնար է», «անհուսալի է» հասկացությունները քիչ են ծանոթ ինձ: Առանց հապաղելու ձեռնարկեցի փորձերին: Մեր երկար ու համառ որոնումները հանգեցրին կապրոն ստանալուն: Մի քանի տարի անց ճանաչման և հավանության արժանացած այս նոր աշխատանքի համար մեզ շնորհվեց ՍՍՀՄ պետական մրցանակ:

Մեծ է գիտնականի ավանդը հայրենիքի պաշտպանության գործում:

Կնունյանցը հայտնաբերել է նյութեր, որոնք հաջողությամբ օգտագործվում են հիվանդություններ բուժելիս, և նյութեր, որոնք իրենց կազմությամբ մոտ են հանրահայտ հակաբիոտիկ պենիցիլինին:

Մի անգամ զրույցի ժամանակ ակադեմիկոս Կաբաչնիկն ասաց.

— Բազմամյա սիստեմատիկ նպատակամետ այս ուսումնասիրությունները կատարել է Իվան Լյուդվիգովիչի ղեկավարած քիմիկոսների կոլեկտիվը: Գործեր, որոնք պատիվ կբերեին ամեն մի դասական քիմիական դպրոցի: Դրանցում միահյուսված են և՛ օրգանական քիմիայի տեսական պրոբլեմները, և՛ պրեպարատային սինթեզի հարցերը, և՛ անակնկալ անցումը գործնականին:

Ռոմանտիկ մարդու բնկնվող ու որոնող հոգու հարաշարժության ու երևակայության զուգակցում դասական դպրոցի քիմիկոսի հետևողականության ու համառության, խստության ու մեթոդականության հետ. ահա այս զուգակցումն է Կնունյանցի մեծարժեք հատկանիշը, որն այնպե՛ս անհրաժեշտ է ամեն մի նորի որոնումներում:

— Ի՞նչ կարող եք ասել Իվան Լյուդվիգովիչի այլ բնորոշ հատկանիշների մասին,— հարցրի ակադեմիկոս Կաբաչնիկին:

— Շա՜տ բան: Որոշակիորեն առաջադրված խնդիրը լուծելիս նա լայնորեն օգտագործում է

Դրա համար անհրաժեշտ հարցերի ողջ կոմպ-
լեքսի ուսումնասիրությունները: Կնունյանցի
եզակի շնորհն է այդ: Ինչպես արդեն ասվել է,
Գիտական պրոբլեմները, դրանց ուսումնասիր-
Ռությունը միահյուսվում են գործնական խըն-
դիրների լուծման հետ, փոխադարձաբար հա-
Բըստացնում, լրացնում իրար: Գիտնականի ու-
Կումնասիրությունների բնորոշ կողմերից մեկն
էլ դրանց կոլեկտիվ բնույթն է: Նա կարողա-
նում է իր աշխատակիցներին հրապուրել նոր
գաղափարներով, այլ գիտական հաստատու-
թյուններից ներգրավել մասնագետների, սա-
տարել կոլեկտիվի անդամների նախաձեռնու-
թյունը:

Ակադեմիկոս Կաբաչնիկի հետ իմ զրույցն ավարտվեց գիտնականի հետևյալ խոսքերով.

— Ծանոթացե՛ք Կնունյանցի աշակերտներին, և ամբողջական կլինի ձեր պատկերացումը նրա մասին:

ՍՍՀՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ակադեմիայի տարրային օրգանական միացությունների ինստիտուտի՝ Կնունյանցի ղեկավարած ֆթորօրգանական միացությունների լաբորատորիայի որոշ աշխատողներ եկել են շատ տարիներ առաջ, դպրոցական նստարանից և այժմ դարձել են ինքնուրույն գիտնականներ: Այդպիսին է Իվան Լյուդվիգովիչի տեղակալը՝ Օլգա Վլադիմիրովնա Կիլդիշովան, ավելի քան 35 գիտական աշխատությունների հեղինակ:

— Աշոտ Մարտիրո՛սովիչ, Դուք հարցնում եք, թե ինչպե՞ս ես դարձա Կնունյանցի աշխատակցուհին: Խոստովանում եմ, համարյա պատահաբար, չնայած, իմ կարծիքով, այդ պատահականություն է: Պատերազմից առաջ ասպիրանտ էի նուրբ քիմիական տեխնոլոգիական ինստիտուտում: Դիսերտացիան ավարտված էր, նույնիսկ նշանակված էր պաշտպանության օրը, այսօրվա պես հիշում եմ՝ 1941 թվականի հոկտեմբերի 6-ին: Պաշտպանությունը, իհարկե, չկայացավ, դրա ժամանա՞կն էր այդ ծանր օրերին: Հոկտեմբերի 16-ին գալիս եմ ինստիտուտ, ոչ ոք չկա: Ծտապ էվակուացվել է իմ ինստիտուտը, իսկ ինձ չեն կարողացել հայտնել: Մի այլ ինստիտուտում տեղավորվեցի իբրև ապարատավարուհի: Մի փոքրիկ սարք կար այնտեղ, որով սախարին էին պատրաստում: Ի դեպ, այստեղ ինձ նման իբրև ապարատավարուհի աշխատում էր նաև Վալենտինա Վասիլևնա Շոկինան, հետագայում նույնպես Իվան Լյուդվիգովիչի բազմամյա աշխատակցուհին: Քառասուներկու թվականին լսեցի, որ նրան աշխատողներ են հարկավոր, իմացա հեռախոսի համարը, պայմանավորվեցի, եկա Բաումանի փողոցը, իսկ այդտեղ ինձ ասացին՝ գնդապետն զբաղված է: Այդ ժամանակ հենց ինքը դուրս եկավ և դիմելով ինձ՝ ուղեկցե՛ք ինձ մինչև մետրո,— ասաց,— ճանապարհին կզրուցենք: Մինչև տեղ հասանք, ամեն ինչի մասին պայմանավորվեցինք: Նա ինձ վերցնում է իբրև լաբորանտուհի: Գործի պետք է անցնել հենց հիմա, առանց հապաղելու: Զրուցելով մենք բավական ճանապարհ կտրեցինք և հասանք մետրոյի Կրասնոսելսկայա կայարանը: Հրաժեշտ տալով՝ նա ասաց. «Նստեցեք տրամվայ և գնացե՛ք»: Իսկ ինձ մոտ ոչ մի կոպեկ չկար... Նա տվեց ինձ մի քսան կոպեկանոց... Այդպես ես առաջին անգամ եղա Կնունյանցի լաբորատորիայում:

Անցան տարիներ: Օլգա Վլադիմիրովնա Կիլդիշովան քիմիական գիտությունների դոկտոր է, Կնունյանցի լաբորատորիայի առաջատար քիմիկոսներից մեկը. մեծ հաճույքով նա համաձայնեց պատմել ինձ իր աշխատանքային ընկերների՝ այլ վետերանների մասին:

— Կսկսեմ Ռաֆաիլ Ստեռլինից,— ասաց Կիլդիշովան,— բացառիկ խիզախ մարդ է: Իվան Լյուդվիգովիչի լաբորատորիան նա եկավ ինձնից մի փոքր ուշ: Ուղղակի ռազմաճակատից՝ ասպիրանտ: Եվ բոլորովին չվախեցավ: Աշխատում էր ֆոսֆինների, արսինների, աստված գիտե, թե էլ ինչերի վրա...

— Գիտե՞ք ինչ, Օլգա Վլադիմիրովնա,— ընդհատեցի ես,— մի անգամ, Իվան Լյուդվիգովիչի հետ զրուցելիս, ես նկատեցի, ինչպես նա խրախուսանքով, խորամանկ ժպիտով պաշտպանեց իմ այն միտքը, որ իսկական գիտնականին ամեն ինչից բացի անհրաժեշտ է և քաջություն:

— Այդպե՛ս է: Աշոտ Մարտիրոսովիչ, վախկոտ մարդը հաջողության չի հասնում: Նա ինքը դրան չի հավատում: Իսկ մեզ մոտ հավաքվել են անվախները:

Զրույցը շարունակվում էր, երբ մեզ մոտեցավ Կիլդիշովայի պատմածից մեզ ծանոթ քիմիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ստեռլինը: Նրան խնդրեցի պատմել նախապատերազմյան այն ժամանակվա մասին, երբ Կնունյանցն իր աշակերտների հետ սկսեց ֆթորի, և ոչ միայն ֆթորի, համակողմանի ուսումնասիրությունը:

— Հաճույքով,— պատասխանեց Ռաֆաիլ Ստեռլինը,— այժմյան չափանիշներով զբաղվել ֆթորօրգանիկայով, մենք չէինք կարող, և այն ժամանակ ոչ ոք չէր կարող: Անհրաժեշտ շատ սարքավորումներ ստեղծում էինք հենց գործի ընթացքում, ուստի և հաճախ՝ անհաջող: Աշխատում էինք ասես ալքիմիկների պես: Ուղղակի աշխատասենյակում նյութերը լցնում էինք երկաթյա փորձանոթների մեջ: Սառեցնում էինք հեղուկ ազոտով, փորձասարքե-

րից չարտամղելով օդը. պատահում էր, որ այդ օդը հեղուկանում էր...

Կարողանում էինք, սակայն, անչափ շատ բան անել: Ականավոր շատ մարդիկ սկսել են այնտեղ, մոլեգին Կնունյանցի մոտ: Նրանցից է և Ալեքսանդր Վասիլևիչ Ֆոկինը՝ այժմ ակադեմիկոս: Եվ ինչպե՜ս էր աշխատում: Հիշում եմ, սկզբնական շրջանում ավտոկլավի փոխարեն վերցնում էր երկաթյա փորձանոթները, որոնք հաճախ չէին դիմանում ճնշմանը: Պատահում էր, լաբորատորիայով մեկ բեկորներ էին թռչում, ինչպես պատերազմում: Բայց բախտներս բերում էր, ոչ ոք չէր տուժում: Գոռալով, մեղավորի վրա էր հարձակվում Կնունյանցը, իսկ աչքե՜րը, աչքերում շողում էր բարությունը..

— Այդ ժամանակ լաբորատորիայում ֆթորով զբաղվում էին շատերը,— ասաց Կիլդիշովան,— Կնունյանցի ղեկավարությամբ մենք սկսեցինք ուսումնասիրել ֆթորոլեֆինների սինթեզը և հաջող: Իսկ ինչպիսի՜ պայմաններում էինք մենք ապրում, այդ մասին կպատմի քիմիական գիտությունների թեկնածու Էսֆիրա Բիխովսկայան:

— Քանի դեռ պատերազմ էր,— սկսեց Բիխովսկայան,— ամենքս էլ կիսաքաղց էինք ապրում: Կնունյանցն առանց շաքար էր թեյը խմում: Երկու երեխա ուներ: Իսկ արտոնություններ այն ժամանակ ոչ ոք չուներ: Բալաշիխում մեզ մի հողամաս էր հատկացված, և բոլորս գնում էինք այնտեղ կարտոֆիլ մշակելու: Իվան Լյուդվիգովիչը նույնպես: Նրա լաբորատորիան ես ընդունվեցի Օլգա Վլադիմիրովնայից ավելի ուշ՝ քառասուներեք թվականին: Միասին էինք աշխատում, բայց երբ ես որևէ հարցով դիմում էի նրան, ինձ ուղարկում էր Կնունյանցի մոտ: Սովորիր նրանից չվախենալ, նա հո սարսափելի՜ չէ... Նա շատ ժամանակ էր հատկացնում ինձ, և գործն արագ էր առաջանում: Իմ մեծ հաջողությունն է այն, որ ուսուցիչս եղել է այդպիսի մի գիտնական:

Ակադեմիկոս Կնունյանցի լաբորատորիայից ես հեռացա գոհ և ուրախ:

Մի քանի օր էր անցել, բայց դեռ այդ երևելի մարդկանց պատմածների ազդեցության տակ էի: Աշխատանքային օրն այդ ժամանակ սկսվում էր առավոտյան ժամը 8-ից և շարունակվում մինչև գիշերվա 12-ը: Պատերազմական ժամանակներ էին, և ամենքը բոլորանվեր էին աշխատում: Օրաբաժինը շատ քիչ էր, իսկ Կնունյանցի տղաները ջահել էին, ախորժակից չէին գանգատվում: Երեկոյան ուտելու բան չէր մնում, բայց բոլորը գիտեին, որ նման դեպքում չոր սև հաց կգտնվի Իվան Լյուդվիգովիչի աշխատասենյակում:

Ընդհանրապես կյանքը երես չէր տալիս նորաթուխ դիպլոմավորներին: Պահեր էին լինում, ուզում էիր թողնել աշխատանքը, ընդհատել փորձերը: Միայն Կնունյանցի կորովն ու աներերությունն էին ուժ տալիս վհատվողներին: Եվ ապա հաջորդում էին հաջողությունները... Նրանց հաջողվում էր անել շատ սկեպտիկական, օգտակար, անփոխարինելի բաներ: Կնունյանցի լաբորատորիայում մշակված մեթոդները լայնորեն ներդրվում էին արդյունաբերության մեջ:

Չնայած նրա լաբորատորիան ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի համակարգում էր, Կնունյանցն իր աշակերտներին սկզբից իսկ այսպիսի ցուցում էր տալիս. «Կզբաղվենք ո՜չ միայն տեսությամբ, այլև արդյունաբերության կարիքներով»: Իվան Լյուդվիգովիչն իր սաներին ուղարկում էր ձեռնարկությունները, որպեսզի նրանք տեղում ծանոթանան արտադրության մասշտաբներին: «Դուք արդեն պատկերացում ունեք այն ամենի մասին, ինչ լինում է մեր փորձանոթներում,— ասում էր Կնունյանցը,— սովորե՜ք մտածել այլ չափանիշներով: Իմացեք ինչպիսի՜ դժվարություններ կան այնտեղ, ինչի՜ մասին պետք է մտածել»: Մի քանի տարի անց սկսեց ներդրվել առաջին կիրառական աշխատանքը: Իվան Լյուդվիգովիչի լաբորատորիայում այդպես ծնվեց երկրի պահանջների հետ մշտական, շահագրգիռ կապի ավանդույթը:

Չեմ կարող այստեղ չհիշել Կնունյանցի խոսքերը, որ գրառել եմ.

— Ի՞նչ մեղքս թաքցնեմ, հաճախ ասում են՝ «աշխատանքը ներդրված է»: Իսկ իրականում երբեմն այդ նշանակում է, որ մարդիկ ինչ-որ նյութ են ստացել, փորձարկել են, հաշվետվություն գրել, հանձնել ինչ-որ մեկին և վերջ: Այդպիսիներին ես ասում եմ. ո՛չ, դուք ինձ թուղթը ցույց մի՛ տվեք, այլ՝ գործարանը: Ներդրումն այն է, երբ գործարանն աշխատում և տալիս է այդ արտադրանքը:

Մեր օրերում քիմիան թափանցել է ժամանակակից տեխնիկայի ու բժշկության բոլոր մարզերը: Ահա ինչու գիտական հայտնագործությունների ներդրումը դարձել է Կնունյանցի դպրոցի բնորոշ կողմերից մեկը: Ուսուցիչն ինքը նման ստեղծագործական աշխատանքի գերազանց օրինակ է ցույց տալիս: Կնունյանցի քանի՜-քանի՜ մշակումներ են ներդրվել արտադրության մեջ: Առաջինը՝ դեռևս պատերազմից առաջ, հակամալարիայի պատրաստուկները, «Ակրիխին» գործարանը: Երկրորդը՝ քրոմը: Այս նյութը հնարավորություն ընձեռեց սարքավորումների տարբեր մասերի էլեկտրաքրոմավորման ժամանակ տնտեսելու 30 տոկոս քրոմ: Երրորդը՝ տարբեր մոնոմերների ու պոլիմերների սինթեզը: Չորրորդը՝ ֆթորուրացիլը: Արտասահմանյան շատ գործարաններ նեյլոնի հումք են արտադրում նրա հայտնագործած նոր ռեակցիայի հիման վրա:

ՀԻՐԱՎԻ, Ո՞ՐՆ Է ԿՆՈՒՆՅԱՆՑԻ գիտությանը մատուցած գլխավոր ծառայությունը: Փորձենք ամփոփել մեր մտքերը սեփական խոհերի, նրա աշակերտների, համախոհների, պաշտոնակիցների պատմածների հիման վրա:

Ֆթորօրգանական միացությունների քիմիան սկսել է բուռն զարգանալ XX դարի կեսից միայն, սակայն այժմ արդեն առանց դրա անհնար է պատկերացնել ժամանակակից գիտության առաջընթացը: Ակադեմիկոս Կնունյանցի հետազոտություններում ֆթորօրգանական գլխավոր ուղղությունն է: Հանրահայտ է Կնունյանցի վիթխարի վաստակն այս ասպարեզում, իսկ քիմիկոս-ֆթորօրգանիկների՝ նրա ստեղծած սովետական դպրոցն իրավամբ առաջատար տեղ է գրավում աշխարհում:

Օրգանական քիմիայի ասպարեզում կարևոր նշանակություն ունեն Կնունյանցի տեսական դրույթները: Ինչպես արդեն ասվել է, պակաս կարևոր չէ նաև այս ասպարեզի նրա հետազոտությունների գործնական նշանակությունը: Դրանցից են Կնունյանցի մշակած նոր մոնոմերների ու պոլիմերների (ջերմակայուն պինդ ծածկերի, ջերմակայուն օրգանական ապակու, ցրտակայուն կաուչուկների), ակտիվ մակերևութային նյութերի սինթեզման եղանակները:

Այստեղ տեղին է նշել գիտության այս բաժնի բնորոշ առանձնահատկությունն իր իսկ Կնունյանցի խոսքերով. «Երբ հետադարձ հայացք ես նետում ֆթորի քիմիայի անցած ճանապարհին, տեսնում ես, որ նախկինում քիմիկոսին զարմացրած շատ բաներ դարձել են սովորական... Այնուամենայնիվ, քիմիայի այս բնագավառի յուրօրինակությունն այնքան մեծ է, որ մինչև օրս էլ այն պարգևում է նոր երևույթներ ու փաստեր, որոնք մի կողմից ընդլայնում են տեսական պատկերացումները քիմիայում, մյուս կողմից՝ հանգեցնում գործնական կարևոր արդյունքների: Այս երկու հանգամանքները մեծ բավականություն են պատճառում հետազոտողներին»:

Իվան Լյուդվիգովիչի մասին մեր պատկերացումը թերի կլիներ, եթե համառոտակի չանդրադառնայինք նրա մանկավարժական և հասարակական գործունեությանը: Իր գործունեության սկզբնական շրջանում Կնունյանցը ծավալուն մանկավարժական աշխատանք է կատարել Մոսկվայի Բաումանի անվան բարձրագույն տեխնիկական ուսումնարանում և ուսումնական այլ հաստատություններում: Մի քանի տարի օրգանական քիմիա է ավանդել Մոսկվայի Մ. Լոմոնոսովի անվան նուրբ քիմիական տեխնոլոգիայի ինստիտուտում: Ակադեմիկոս Կնունյանցը փայլուն, ինքնամոռաց դասախոս է: Նրա մանկավարժական տաղանդը, սկզբունքայնությունն ու պահանջկոտությունը, զուգակցված խոր դեմոկրատիզմին, նրա նկատմամբ անկեղծ սիրով ու խոր համակրանքով էին համակում իր աշակերտներին, որոնցից շատերը դարձան քիմիայի տարբեր բնագավառների խոշոր մասնագետներ:

Կնունյանցը բազմիցս ինձ ասել է, որ կատարյալ ղեկավարը նա է, ով ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի քիչ է պետք լինում իր աշակերտներին:

— Եթե ղեկավարը հասել է դրան,— ասում է նա,— ապա կարելի է համարձակ ասել, որ ղեկավարն իր պարտքը կատարել է:

Իր ողջ կյանքում Կնունյանցը ջերմորեն սիրել է ուսումնատենչ երիտասարդներին: Նրա ղեկավարությամբ 30 գիտական աշխատողներ դարձել են գիտությունների դոկտոր, 150 հոգի պաշտպանել են թեկնածուական դիսերտացիա: Նրա շատ աշակերտներ հաջողությամբ աշխատում են նաև Հայաստանի ուսումնական հաստատություններում:

Իվան Լյուդվիգովիչը հեղինակ է մոտ 1000 գիտական հրապարակումների, ավելի քան 300 հեղինակային վկայագրությունների: Ակտիվ գիտական աշխատանքի հետ մեկտեղ նա անդուլ զբաղվում է նաև գիտակազմակերպական ու գրական գործունեությամբ: 1953 թվականից ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի նախագահության անդամ է նա: Տարբեր տարիների եղել է ՍՍՀՄ ԳԱ քիմիական գիտությունների բաժանմունքի բյուրոյի անդամ և Դ. Մենդելեևի անվան համամիութենական քիմիական ընկերության նախագահը: Իվան Լյուդվիգովիչը հեղինակ է օրգանական քիմիայի տարբեր բնագավառների բազմաթիվ տեսությունների, մեծ ուշադրություն է նվիրում քիմիայի և կենսաբանության մասնագիտացմանը: Նրա ղեկավարությամբ հրատարակվել են քիմիական համառոտ հանրագիտարանը, տեսական և սինթետիկ օրգանական քիմիայի վերաբերյալ մի շարք գրքեր: Ակադեմիկոս Կնունյանցը

գլխավոր խմբագիրն է իր իսկ հիմնադրած Դ. Մենդելեևի անվան համամիութենական քիմիական ընկերության ամսագրի, գիտական և գիտամասսայական շատ ամսագրերի խմբագրական կոլեգիայի անդամ է, սովետական մեծ հանրագիտարանի գիտախմբագրական կոլեգիայի անդամ։

Ծավալուն աշխատանք է տանում Իվան Լյուդվիգովիչը ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդին կից Լենինյան և ՍՍՀՄ պետական մրցանակների կոմիտեում, գիտության ու տեխնիկայի բնագավառում։ Ոչ ոք չի կարող անտարբեր լինել նրա կրքոտ, անզիջում ելույթների նկատմամբ՝ ի պաշտպանություն կամ ընդդեմ այս կամ այն առաջարկի։ Ակտիվ է նրա գործունեությունը նաև ՍՍՀՄ քիմիական և բժշկական արդյունաբերության մինիստրության գիտատեխնիկական խորհուրդների նիստերում։

Առինքնող է Կնունյանցի մարդկային խառնվածքը։ Լսենք պրոֆեսոր Ստեռլինին.

— Իվան Լյուդվիգովիչը կրակոտ մարդ է, կարող է և բղավել։ Բայց ով նրան երկար ժամանակ գիտե, նրա գոռալուց չի վախենում. Կնունյանցը գոռում է, իսկ նրա աչքերը բարի՜, բարի են։ Ու թերևս երկու, գուցե երեք անգամ եմ տեսել, թե ինչպես չարանում են Կնունյանցի աչքերը, և միշտ այդ լինում է այն ժամանակ, երբ նա բախվում է անարդարության։

Մտածում ես, որտեղի՞ց է փայլուն ընդունակությունների այս ընտանիքը, որը կոչվում է Կնունյանցի դպրոց։ Ինքն է գտել, ինքն է օգնել, փրկել դժբախտությունից շատերին, այնպիսիներին, որոնց ուրիշները դադարել են նույնիսկ բարևել։

— Ահա մի եղելություն,— շարունակում է Ստեռլինը.— վերջերս վախճանվեց Միխաիլ Կոնստանտինովիչ Բարանաևը՝ խանդավառ, հոյակապ ֆիզիկոս-քիմիկոսը։ Իսկ պատմությունն այսպիսին էր։ Գնդապետ Բարանաևը, վերադառնալով բանակից, հրապուրվեց աստրոֆիզիկայով։ Մաթեմատիկա նա լավ գիտեր, հաշվարկեց տիեզերքի ընդարձակման արագությունը և հանգեց այն եզրակացության, որ մի ժամանակ այն փոքր է եղել, և ինչ-որ հարված հարկադրել է նրան ընդլանվել։ Այժմ այդ տեսությունն արդեն համընդհանուր ճանաչում է գտել, իսկ այն ժամանակ քիչ մնաց Բարանաևին աշխատանքից հեռացնեին։ Ո՞վ է այդ հարվածը հասցրել, հարցնում էին նրան շատ շատերը... Կնունյանցը պաշտպանեց ընկերոջը։ Օրերով կարելի է պատմել այն մասին, թե ինչպես էր նա պաշտպանում առաջավոր տեսությունները։

Ահա մի այլ եղելություն։ Պատերազմի ժամանակ բռնեցին մի պահակի, որ կոշիկների մեջ վարսակ էր լցրել, ուզել էր տանել իր հիվանդ կնոջ համար, որ քաղցից ուռել էր։ Մարդիկ տարբեր են լինում. մեկը պահանջում էր դատի տալ նրան։ Եվ այդտեղ ես առաջին անգամ տեսա, թե ինչպես այդ մարդն ուղղակի դուրս շպրտվեց Կնունյանցի աշխատասենյակից։ Տեսա և ուրախացա։ Այնպես որ, Աշոտ Մարտիրոսովիչ, երբ թվարկելու լինեք մեր ակադեմիկոսի ծառայությունները, այս եղելությունները նույնպես ավելացրեք։

Ես խոստացա։

...Ես նորից այցելեցի Իվան Լյուդվիգովիչին Մոսկվա գետի ափին գտնվող նրա բնակարանում։ Պատմեցի նրա աշակերտների հետ ունեցած հանդիպումներիս մասին, սկսեցի թվարկել և հաշիվը կորցրի. չէ՞ որ արդեն Կնունյանցի քիմիական ծոռներն են աշխատում և ուրախացնում իրենց ուսուցչին։

Իվան Լուդվիգովիչը վեր կացավ։ Տնային աշխատասենյակում լսվում էր գիտնականի բարձր ու զիլ ձայնը։

Որքա՜ն սեր, հիացմունք կար նրա խոսքերում իր սաների տարբեր սերունդների նկատմամբ, ինչպիսի՜ դիպուկ բնութագրումներ բնավորությամբ այդքան տարբեր մարդկանց։

Լռություն տիրեց։ Հետո նայեց ինձ իր խելացի, թափանցող հայացքով և բացականչեց.

— Իսկ գիտե՞ք, թե ինչի համար եմ ես այդպես շատ սիրում իմ աշակերտներին— խիզախելու համարձակության, այն ժամանակ, երբ ուրիշները հուսալքվում են, նահանջում, նրանք շարունակում են աշխատել։

Այս տարի լրացավ Իվան Լյուդվիգովիչի յոթանասունհինգ տարին։ Կյանքի ավելի քան կես դարը նա նվիրել է գիտությանն ու տեխնիկային։ Կնունյանցի կյանքում գլխավորը աշխատանքն է։ Առավոտ վաղ անկողնուց վեր կենալ չի հասցնում, աշխատանքը գամում է նրան գրասեղանին։ Ուղիղ ժամը իննին Կնունյանցին կարելի է տեսնել լաբորատորիայում, ճերմակ խալաթով...

Կնունյանցը խոսում էր մեր երկրում քիմիայի զարգացման հեռանկարների մասին։ Գիտնականի միտքը գործում է մշտապես, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ նրա թռուցիկ խոսքերն իսկ վկայում են, որ նրա ուշադրությունը բևեռված է խոսակցի վրա։ Տիրում է լռություն... Ես զգում եմ՝ ինչպես Իվան Լյուդվիգովիչը, կլանված սևեռուն գաղափարով, ստեղծագործական պոռթկումի պահին շտապ վերցնում է թղթի կտորը և արագ կատարում գրառումներ։

Իմ այն հարցին, թե մարդու մեջ ամենից շատ ինչն եք գնահատում, գիտնականը պատասխանեց. «Հրապուրվածությունը, համեստությունը»։ Իսկ ի՞նչն եք ամենից շատ ատում հարցին անմիջապես պատասխանեց. «Մեծամտությունը, հրամայական տոնը»։

Հրաժեշտ տալով՝ Կնունյանցը հանգիստ նկատեց.

— Աշոտ Մարտիրո՛սովիչ, ավելի շատ գրեք աշակերտներիս մասին, նրանք իմ հուսալի օգնականներն են, նրանք մեր ապագան են։

Գիտնականը իրավացի էր։ Այդ է հենց Կնունյանցի համոզմունքը։ Դրանում անձամբ համոզվեցի։ Ձեռնարկելով այս հոդվածին՝ ես միշտ հիշել եմ Կնունյանցի այս խնդիրքը, հար մտածել եմ կարողանալ գտնել ո՛չ միայն ուսուցչի, այլև նրա արժանավոր աշակերտների կերպարների բնորոշ հատկանիշները։ Միշտ զգացել եմ, թե որքա՜ն կարևոր ու պատասխանատու է ստանձնածս գործը։ Եվ արել եմ, ինչ ուժերս ներել են։

...Մինչ գրվում էին այս տողերը, ակադեմիկոս Կնունյանցը՝ փառքով պսակված և համընդհանուր ճանաչման արժանացած յոթանասունհինգամյա գեներալը, գիտնականը, կոմունիստը, առաջվա նման չթուլացող եռանդով ամեն առավոտ մտնում է իր լաբորատորիան և շարունակում համարձակ որոնումները։

Ա. Մ. ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ

Մ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԻ ԱՆՆԿՈՒՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԻՑԸ

(Հարություն Սըվաճյանի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)

ՆԵԼԼԻ ԱՆԱՆՅԱՆ

ԿԱՆ ՄԱՐԴԻԿ, ՈՐՈՆՑ վիճակված է խոշոր դեր խաղալ հասարակական առաջընթացի գործում: Պատմականորեն անհրաժեշտ է նրանց գոյությունը տվյալ ժամանակաշրջանում և կարծես օրինաչափ ինքնազոհաբերումը՝ հանուն ժողովրդի լուսավոր ապագայի: Այդպիսի գործիչներից է Հարություն Սըվաճյանը: Հանդես գալով XIX դարի 50—60-ական թվականներին՝ նա դարձավ արևմտահայ կյանքի, դեմոկրատական շարժման փայլուն դեմքերից մեկը: Նրա գրական-հրապարակախոսական և հասարակական-քաղաքական գործունեությունը նշանավորվեց արևմտահայերի ամենաառաջադիմական պարբերականի՝ «Մեղվի» հիմնադրմամբ և Միքայել Նալբանդյանի հետ գաղափարական զինակցությամբ: Իր ապրած 43 տարիների ընթացքում Սըվաճյանը ծավալեց լուսավորական բազմակողմանի գործունեություն, որն ընդգրկում էր հասարակագիտության, հրապարակախոսության, գեղարվեստական գրականության, մանկավարժության, գրաքննադատության բնագավառները: Նրա լուսավորական գործունեությունը հանդիպադրվեց արևմտահայ կյանքում ազգային-ազատագրական շարժման գաղափարների ձևավորման հետ:

Արդեն 40-ական թվականների վերջերին և 50-ականների սկզբին Պոլսում ձևավորվում էր ազգային այն մտավորականությունը, որի նպատակն էր կազմակերպել ազգի հոգևոր վերածնունդը: Մամուլ, դպրոց, ընկերություններ, թատրոն, բարեգործական հաստատություններ— ահա հիմնականում այն բնագավառները, որտեղ պետք է գործադրեր իր ուժերը պոլսահայ մտավորականությունը: Եվ, իրոք, 40-ական թվականների վերջերին երևան է գալիս «Համազգյաց ընկերությունը»՝ իր ծրագրային պահանջներով և առաջադրություններով: «Համազգյացի» շուրջը համախմբված երիտասարդ մտավորականությանը հետաքրքրում էին, առաջին հերթին, ազգային հոգևոր դիմորոշման ուղիներն ու միջոցները: Մ. Պեշիկթաշլյանի՝ «Համազգյացի» հիմնադրման առիթով արտասանած ճառը բացահայտում է ժամանակի երիտասարդության ազգային վերանորոգչական ծրագրերի և գործունեության բովանդակությունը: Գաղափարական մի նոր շարժման սկիզբ էր դա, որ երևան էր գալիս ազգային զարթոնքի, ազատագրական պայքարի ընդհանուր աշխուժացման ֆոնի վրա:

Պայքարը ֆեոդալական հետամնաց կարգերի դեմ և բուրժուադեմոկրատական մտայնության «ազատության և հավասարության» հետանկարները մասնատված հայ ժողովրդի մեջ արթնացրին ինքնավարության և սոցիալ-տնտեսական բարելավման հույսը: Ֆեոդալական Թուրքիայի ընդերքում զարգացող բուրժուական հարաբերությունները մտավորականության համար սահմանադրական նոր օրենադրության ձեռքբերման հուսալի երաշխիք էին: «Ազգային սահմանադրության» իրականացման համար արևմտահայության ծավալած երկարատև պայքարը կյանքի ղեկավարությունը խլեց բացարձակ դիրք գրավող և քաղաքական լիազորություններ ունեցող պատրիարքարանի ձեռքից և հանձնեց ընտրովի մի մարմնի՝ Ազգային ժողովին: Թուրքական կառավարությունից կորզել իրենց ներքին կյանքի ղեկավարությունը ընտրովի մի կազմակերպության հանձնելու իրավունքը նշանակալից երևույթ էր հայ իրականության մեջ, որի շուրջ բորբոքվեցին կրքեր, ծավալվեց հասարակական տարբեր հոսանքների գաղափարական պայքար:

Հարություն Սըվաճյանը ասպարեզ իջավ սահմանադրական շարժման եռուն օրերին և դարձավ դրա դեմոկրատական հոսանքի գաղափարախոսն ու պարագլուխը:

Հարություն Սըվաճյանը ծնվել է 1831 թվականին, Պոլսի Խասգյուղ թաղամասում, արհեստավորի ընտանիքում: Կարիքի ու զրկանքի մեջ է անցել ապագա հրապարակախոսի մանկությունը. «Աղքատի զավակ էր,— վկայում է Հրանտ Ասատուրը,— և Խասգյուղի հայ ընկերության հետին խավերուն մեջ ապրած էր իր կյանքի առաջին տարիներն» (Հրանտ Ասատուր, **Դիմաստվերներ**, 1921, էջ 89): Հետագայում իր ապրածն ու տեսածը, ժողովրդի ցածր խավերի հարստահարումն ու տնտեսական ծանր վիճակը նա նկարագրում է իր վաղ շրջանի գեղարվեստական գործերից մեկում՝ **Թագունի** վիպակում: Պատանի Հարությունին բախտ է վիճակվում կրթություն ստանալ: Նա շփվում է Օտյանների՝ ժամանակի առաջադեմ մտավորական ընտանիքի և նրանց որդու՝ Գրիգոր Օտյանի հետ, աշակերտում Խաչատուր Միսաքյանին և Խաչատուր Պարտիզպանյանին: Վերջինս, Պալյան հարուստ ընտանիքի որդիներին ուղեկցելով Փարիզ՝ Սենթ-Պարպի դպրոցն ընդունել տալու, մեկ տարի մնում է այնտեղ, մոտիկից շփվում եվրոպական լուսավորականության ու քաղաքակրթությանը, հասարակագիտական մտքին և հեղափոխական խմորումներին: Վերադառնալով Պոլիս՝ նա իր հետ բերում է լուսավոր հայացքներ, առաջադիմական գաղափարներ, որոնք և հաղորդում է իր աշակերտներին:

Եվրոպական քաղաքակրթությունն այդ շրջանում թափանցում է արևմտահայ իրականություն, ամենից առաջ Ֆրանսիայում կրթություն ստացած հայ երիտասարդների շնորհիվ: Վենետիկի Մուրադ-Ռափայելյան վարժարանում և ֆրանսիական համալսարաններում սովորող ուսանողները հաղորդակցվում էին գիտական նորություններին, առաջավոր գաղափարներին, նրանցից ոմանք (Նիկ. Զորայանը, Ն. Ռուսինյանը, Ստ. Ոսկանյանը) շփվում, մասնակցում էին հեղափոխական շարժումներին: Արտասահմանում կրթություն ստացած հայ ուսանողները վերադառնալով հայրենիք՝ լուսավորական-քաղաքական լայն գործունեություն էին ծավալում Պոլսում: Այսպիսով, մտավորական շարժման խոշոր կենտրոնը Ֆրանսիան էր և, ինչպես Ալպոյաճյանն է գրում, «40-ական թվականներին Փարիզը կդառնար նշանավոր խառնարան մը հայուն համար, զի հոն կը դարբնվեր հեղաշրջումը թրքահայ մտքին և գրականության...» (**Ընդհանուր օրացույց**, 1910, էջ 23):

Լուսավորական շարժման ներկայացուցիչներից մեկի՝ Խաչատուր Պարտիզպանյանի ուսման ծարավի աշակերտները՝ Գր. Օտյանը և Հ. Սըվաճյանը, յուրացնում էին լեզուներ, կարդում եվրոպական, անտիկ և հայրենի գրականություն, ամբարում գիտելիքների մեծ պաշար:

1850-ական թվականներին Օտյանների աջակցությամբ Սըվաճյանը ձեռնարկում է հրապարակախոսական գործունեության, 1856 թվականին հիմնում է «Մեղու» պարբերականը, մինչև իր կյանքի վերջը հրատարակում այն և լիովին նվիրաբերում իրեն հասարակական-քաղաքական ու գրական գործունեությանը:

Սըվաճյանի գործունեությունը հիմնականում արտացոլված է «Մեղվի» էջերում: Սկզբից իսկ պարբերականի խմբագիրը սուլթանական ռեժիմի և կղերա-ամիրայական ռեակցիայի դեմ ծավալած իր անհանդուրժողական պայքարի համար վաստակել է բազում թշնամիներ: «Մեղուն» հաճախ արգելվել և ժամանակ առ ժամանակ փակվել է գրաքննության կողմից: Սակայն խմբագիրը Մեչուխեչայի բերանով (Սըվաճյանի հորինած մի երևակայական կերպար, որ մունետիկի դեր է կատարել) հայտարարում էր իր հավատարմությունը «Մեղվին». «Ո՛չ հուր, ո՛չ սուր կրնան պիտի մեզի իրարմե զատել...» («Մեղու», 1864, թիվ 248): Նա չի աշխատակցել ուրիշ որևէ պարբերականի, քանի որ դրանք գոհացում չէին տալիս իր պահանջներին ու խիզախ որոնումներին: Մեծագույն խոչընդոտների, «դժվարությունների ու փորձությունների» հաղթահարման գնով Սըվաճյանն իր համախոհների աջակցությամբ կարողանում էր ամեն ընդհատումից հետո «Մեղվի» գործունեությունը դարձնել ավելի նպատակասլաց ու ազդեցիկ: Հետզհետե այդ պարբերականը մեծ հեղինակություն է ձեռք բերում, նրան են աշխատակցում ժամանակի առաջադեմ մտավորականները՝ Գր. Օտյանը, Արմ. Հայկունին, Աբր. Մուրադյանը և ուրիշներ: «Մեղվին» իր թղթակցություններն է ուղարկել նաև Միքայել Նալբանդյանը, իսկ խմբագրի կյանքի վերջին տարիներին նրան համագործակցել և պարբերականի հրատարակմանը մասնակցել է Հակոբ Պարոնյանը: Հանձին Պարոնյանի Սըվաճյանը

տեսնում էր անձնվեր մի գործչի, իր գաղափարակցին ու ամենատաղանդավոր աշխատակցին, մի երիտասարդի, որ վստահորեն կարող էր շարունակել իր գործը, և որին էլ 1872 թվականին լիովին հանձնում է պարբերականի խմբագրությունը: Հետըզհետե սաստկացող թոքախտը Սըվաճյանին գամում է անկողնուն, սակայն այդ վիճակում էլ նա հայտնում է իր ընթերցողներին, որ ««Մեղվի» տնօրինությունը, խըմբագրությունը, վերջապես ամեն նեղությունը պ. Հ. Պարոնյանին հանձնելով», ինքը, սակայն, բոլորովին չի հեռանում «Մեղվից», այլ իրեն «վերապահում է երբեմն անոր խմբագրության օգնականությունը»: Այդպես էլ մինչև իր կյանքի վերջը (1874 թ.) Սըվաճյանը մնում է «Մեղվի» գաղափարական ուղղություն տվողը, նրա ոգին, մի պարբերական, որն իր հաստատուն տեղն ունի XIX դարի 60-ական թվականների հայ դեմոկրատական մամուլի օրգանների՝ «Արևելքի», «Արևմուտքի», «Հյուսիսափայլի», «Մյունատիի» կողքին:

Հարություն Սըվաճյանի գրական-հասարակական գործունեությունը կարելի է բաժանել երկու շրջանի—մինչև 1860 թվականը և դրանից հետո: Հրապարակախոսն ասպարեզ չիջավ որպես արմատական սկզբունքներ ունեցող գործիչ: Նրա լուսավորական գործունեությունն իր զարգացումն ապրեց: Սկզբում համեմատաբար սահմանափակ էին Սըվաճյանի հասարակագիտական հայացքները: Դա երևում է, օրինակ, նրա վերաբերմունքից Ստ. Ոսկանյանի հանդեպ— ազգային մի գործչի, որի Փարիզում հրատարակած «Արևելք» և «Արևմուտք» հանդեսները 50-ական թվականների առաջադեմ մամուլի օրգաններն էին: Դեմոկրատական գաղափարախոսությամբ տոգորված Մ. Նալբանդյանը նրան համարել է իր համախոհը, դրվատանքով, ոգևորությամբ արտահայտվել նրա խմբագրած հանդեսների մասին: Սըվաճյանի առաջին շրջանի գաղափարական դիրքորոշումը հեռու էր Ոսկանյանի «դպրոցից»: Երբ «Հյուսիսափայլի» էջերում Կոմս Էմմանուելը խորին հիացմունքով արձագանքեց «Արևմուտքի» հրատարակությանը, Սըվաճյանը «Մեղվում» մի ծաղրանկար տպագրեց, ուր պոլսեցիները ցախավելներով էին դիմավորում Ստ. Ոսկանյանին: Հետագայում նա փոխեց իր վերաբերմունքը մարտաշունչ հրապարակախոսի հանդեպ և գրեց. ««Արևմուտք»-ն ալ Բարիզեն սկսավ վերստին հրատարակվել, դարձյալ պ. Ս. Ոսկանի խմբագրությամբ, այն անձին, որ

գիշեր ցերեկ հայրենիք և ազատություն կերազե, հսկայաքայլ առաջադիմություն կը բաղձա ազգին...» («Մեղու» 1864, թիվ 236):

Սըվաճյանի հայացքներում այս փոփոխությունը բացատրվում է, առաջին հերթին, Մ. Նալբանդյանի ազդեցությամբ: Գաղափարապես աճելով երկրի տնտեսական-քաղաքական սուր հակասությունների պայմաններում, ծանոթանալով Նալբանդյանի ըմբռնումներին և անձամբ հանդիպելով նրան Պոլսում 1860 թվականին, Սըվաճյանը վերջնականապես կանգնեց ազատագրական-դեմոկրատական գաղափարախոսության դիրքերում, մինչև վերջ մնալով Նալբանդյանի զինակիցը:

Այդ մտածողների գործունեության էությունն ու ընդհանրությունը, ամենից առաջ, համազգային մերձեցման ըմբռնողությունն է, հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի և առաջադիմության համազգային (անկախ նրա երկու տարբեր հատվածների) մտահոգությունը: Պատահական չէ, որ Նալբանդյանը սերտ կապեր ուներ արևմտահայ մտավորականության հետ, թղթակցում էր «Մեղու» պարբերականին և անձամբ ծանոթ էր առաջադեմ շատ գործիչների: Նա, ինչպես և նրա համախոհ Սըվաճյանը, ձըգտում էր հասնել ազատագրական պայքարի միասնության, ազատագրական պայքար, որ պետք է տարվեր թե՛ ցարական և թե սուլթանական բռնակալությունների դեմ: Եվ 1860-ական թվականներից սկսած Սըվաճյանն անվերապահորեն կանգնեց հեղափոխական դեմոկրատիզմի դիրքերում: Նրա խմբագրած «Մեղուն» սկսեց նյութեր տպագրել «Հյուսիսափայլի», Միքայել Նալբանդյանի մասին: 1860—1864 թվականներին «Մեղուն» պարբերաբար անդրադարձել է Նալբանդյանի կյանքին ու գործունեությանը. ավելին. «Հյուսիսափայլի» հետապընդումների շրջանում Նալբանդյանը հանդես է եկել «Մեղվում», նրան է ուղարկել իր տպագրվելիք նյութերը: Այդտեղ են հրապարակվել **Կոմս Էմմանուելի հիշատակարանի** արտատպությունները «Հյուսիսափայլից», **Հրաշափառ խայտառակություն** պամֆլետը, **Նամակ «Մեղուի» խմբագրին** հոդվածը, **Երկու տող** աշխատության կարևորագույն հատվածները և **Ազատություն** բանաստեղծությունը: Ի դեպ, Նալբանդյանի **Ազատն աստված այն օրից** բանաստեղծությունն առաջին անգամ «Մեղուն» է հրապարակում իբրև առանձին ստեղծագործություն՝ **Ազատություն** վերնագրով: Նալբանդյանն աշխատակցել է «Մեղվին» և իր

արտասահմանյան երրորդ ուղևորության տարիներին (1860—62 թթ.). երկու անգամ այցելել է Պոլիս, հանդիպել «Մեղվի» խըմբագրին և նրա շուրջը համախմբված հայրենանվեր գործիչներին: Սըվաճյանը մեծ նշանակություն է տվել Նալբանդյանի այցելությանը, համարել այն հայ ժողովրդի երկու հատվածները կապող օղակ. «Ուրախ ենք դարձյալ մենք ալ,— գրում է նա,— զի պարոն Նալբանդյան մեր մեջը Ռուսիո լուսավորյալ ազգայնոց ներկայացուցիչն է և անշուշտ իր դարձին պիտի պատմի մեր հայրենակցացը, թե ինչպես հայերը հոն անքուն կմնան, մեր իղձերն ու ջանքերը անոնց հասկընցնելով, զանոնք ալ մեզի գործակից ընելու պիտի աշխատի, որպեսզի միևնույն հողի վրա եթե չկրնանք միանալ, գոնե միանանք սրտով ու տենչանքով...» («Մեղու», 1860, թիվ 117):

Սըվաճյանը բարձր է գնահատել «Հյուսիսափայլը»: «Մեղվի» 1862 թվականի օգոստոսի 30-ի համարում տպագրված **Հյուսիսափայլ օրագիրը** վերնագրով հոդվածում նա փորձել է արժեքավորել պարբերականի նշանակությունը հայ ժողովրդի կյանքում. ««Հյուսիսափայլը»... այն միակ լրագիրն եղավ,— գրում է Սըվաճյանը,— որ ռուսիաբնակ հայոց աչքը բացավ, անոնց իրավանցը պաշտպան կեցավ, հայհոյիչ և եկեխարդախ հայերու դեմ Հայաստանյաց եկեղեցին պաշտպանեց, ինքզինքը վտանգի մեջ դրավ, քանի՜-քանի՜ անգամ ազգին իրավունքները վտանգե ազատելու համար ազատախոսության ասպարեզը բացավ հայերուն առջև և անոր հետևեցան ազգին օգուտը լավ կշռող և միմիայն անոր աշխատող անձինք»: Սըվաճյանն այնուհետև բազմիցս ցավել է «Հյուսիսափայլի» դադարեցման առթիվ, իր ձայնը բարձրացրել այն «խավարասեր մարդկանց» դեմ, որոնք չկարողացան հանդուրժել «անկե բխած ժողովրդը կը լուսավորեր»: Նա ցավով է նըշում, որ «Հյուսիսափայլը» իր ազգօգուտ աշխատանքի համար ստացավ միայն «հալածանք, թշնամանք, անարգանք, նեղություն, վիշտ ու տառապանք»:

Մեծ հայրենակցի՝ Միքայել Նալբանդյանի մահից հետո էլ Սըվաճյանն անձնունվիրումով շարունակում է հայրենանվեր գործունեությունը՝ հիմք ունենալով իր գաղափարակցի ավանդները:

Հարություն Սըվաճյանի սոցիալ-տնտեսական հայացքները հիմնականում դըրսևորվել են **Լեհ գնդապետի մը ներ ազգին համար դատած արհեստը** հոդվածում:

Ժողովրդի զարգացման և առաջընթացի ասպարեզում հրապարակախոսը կարևոր գործոն է համարում նրա բարեկեցությունը: Մի պահ անտեսելով Հայաստանի քաղաքական իրավազուրկ վիճակը՝ լեհ գնդապետի անունից Սըվաճյանը նշում է ժողովրդի տնտեսական կյանքի զարգացման ցանկալի ուղիներ. «Ձեր ազգի երջանկության և հարստության միակ աղբյուրը... այս առատաբեր և կակուղ հողերն են» — ասում է օտարերկրացին և շարադրում իր տեսակետները Հայաստանում երկրագործության զարգացման վերաբերյալ: Հողը պետք է բարիք պարգևի, իսկ այն մշակելու համար անհրաժեշտ են կատարելագործված երկրագործներ և, իհարկե, խոշոր դրամագլուխ: Իսկ այդպիսի դրամագլուխ կարող են ապահովել «հայ մեծամեծները և հարուստները». «... մշակը թող սնակ չունենա,— ասում է գնդապետը,—հարուստները կդնեն դրամագլուխը»: Իսկ եթե հարուստները հրաժարվեն, Սըվաճյանը մի շարք եվրոպական երկրների օրինակով առաջարկում է հիմնել «աղքատներու ընկերություններ», որոնք կարող են կուտակել «անագին գումարներ» («Մեղու», 1856, թիվ 3):

Սըվաճյանին խորապես հուզում էր ժողովրդի նյութական ապահովության խնդիրը, նա հաճախ անդրադառնում էր ազգի տնտեսական զարգացման հարցին և պատահական չէ, որ առաջինը ինքը ողջունեց Մ. Նալբանդյանի **Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ** աշխատության հրատարակությունը: Սըվաճյանի «Մեղուն» առաջինն արձագանքեց Նալբանդյանի տնտեսագիտական հայացքներին՝ տպագրելով ընդարձակ հատվածներ **Երկու տող**-ից և շարադրելով **Երկրագործության** հիմնական գաղափարները: 1862 թվականին հրապարակախոսը «Մեղվում» հանդես եկավ մի հոդվածով, որի վերնագիրը վերցրել էր Նալբանդյանի աշխատությունից՝ **Ով որ հող չունի, վաղը հաց չունի:** Սըվաճյանի հոդվածը Նալբանդյանի տնտեսական զարգացման ծրագրի ճշգրիտ շարադրանքն էր, որտեղ նշվում էր հայության տնտեսական «թշվառությունից» դուրս գալու «հայուն ազգային բարեկեցության» հուսալի ուղին. «... միակ աղբյուրը ապրուստի և հարստության՝ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆ է»: իսկ այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ էր կազմակերպել «Երկրագործական ընկերությունն իր ամեն ճյուղերովը», որը պետք է միջոցներ կուտակեր և

տրամադրեր երկրագործությանը: «Հանրության օգուտը մտածելը... մարդասիրության առաջին պարտքն է» — գրում է Սրվանձյանը և արևմտահայության ուշադրությունը բևեռում երկրագործության՝ համազգային կարևոր նշանակություն ունեցող պրոբլեմի վրա: Որդեգրելով Նալբանդյանի տեսակետները՝ Սրվանձյանը երկրագործությունը համարում էր ազգի բարեկեցության գլխավոր միջոց և քննում այն ժողովրդի կյանքի պատմական հեռանկարներում:

Սրվանձյանը ազգային սահմանադրական շարժման եռանդուն մասնակիցներից էր: Այդ շարժմանը նա անդրադարձել է իր հրապարակախոսական գործունեության սկզբից իսկ, երբ դեռ սահմանադրության նախագիծն էր մշակվում: Նա մեծ հույսեր էր կապում սահմանադրության հաստատման ու գործադրման հետ, որպես ազգի սոցիալական հակադրությունների, «գժտությունների ու խռովությունների» վերացման միջոց: Նրա հրատարակած «Մեղուն» ոչ միայն արևմտահայերի ազգային-սահմանադրական շարժման ամենահարուստ տարեգրությունն է, այլև նրա հակառակորդների, ձախողման կողմնակիցների դեմ կատաղի պայքար մղողը, հետևողական պայքար՝ հանուն ժողովրդի դեմոկրատական վերածննդի, թուրքական լծից Հայաստանի ազատագրության, ինքնուրույն, անկախ պետականության ստեղծման: Սահմանադրության սրվանձյանական պայքարի դեմոկրատական հիմունքները ոգևորեցին Նալբանդյանին, և նա ոչ միայն արձագանքեց, խրախուսանքի խոսքեր ուղղեց սահմանադրության պաշտպաններին, այլև սերտորեն միացավ ազգի համար կարևոր այդ շարժմանը:

Պաշտպանելով սահմանադրության գաղափարը՝ Սրվանձյանը համոզված էր. եթե հնարավոր լիներ Թուրքիայի բռնակալությունից ազատված ինքնավար Հայաստանում սահմանադրական կարգեր հաստատել, ապա այն պետք է լիներ ժողովրդադեմոկրատական հիմունքներով ստեղծված սահմանադրական կարգ՝ զարգացող էկոնոմիկայով ու երկրագործությամբ: Հանուն այս կարգերի ստեղծման հաղթանակի էին պայքարում Նալբանդյանն ու Սրվանձյանը: Պայքարում էին հանուն այն բանի, որ Ազգային ընդհանուր ժողովը, Սահմանադրական վարչությունը դառնան ժողովրդի անկախությունը մարմնավորող հաստատուն ու հեղինակավոր օրգաններ: Սակայն սուլթանական բռնակալության պայմաններում այդպիսի կարգեր հաստատելու ձգտումը երազանք էր սոսկ, որը հետագայում խեղդվեց արևմտահայ ժողովրդի կոտորածների արյան մեջ: Սահմանադրական շարժման ներկայացուցիչները փաստորեն չէին կռահում, որ «Սահմանադրությունն ազգային-եկեղեցական մի կանոնադրություն էր միայն, կոչված «իրավական» շրջանակների մեջ դնելու պոլսահայ բուրժուազիայի տիրապետությունը՝ ազգային կրոնական իրավասությունների սահմաններում» (Աշ. Հովհաննիսյան, **Նալբանդյանը և նրա ժամանակը,** Հայպետհրատ, 1955, հ. 1, էջ 363): 1860-ական թվականներին, սակայն, Սրվանձյանը և արևմտահայ դեմոկրատական թևի մյուս ներկայացուցիչները հույս ունեին, որ կհաղթանակի սահմանադրական շարժումը և եռանդով շարունակում էին պայքարը հանուն այդ հաղթանակի:

Սրվանձյանի հասարակական-քաղաքական հայացքները կարելի է բնութագրել ազգային սահմանադրությանը վերաբերող նրա բազմաթիվ հոդվածներով, որի հանգուցակետը սահմանադրության կիրառման համար մղվող պայքարն էր: Սահմանադրության ազգային-քաղաքական նշանակության, սահմանադրական վարչության, կառավարման օրգանների փոխհարաբերության, ընտրություններում տարբեր սոցիալական խավերի ներկայացուցիչների տեղի և իրավունքների, պարտավորությունների վերաբերյալ Սրվանձյանի գրած հոդվածները հիմք են տալիս ասելու, որ «Մեղվի» խմբագրի պատկերացրած սահմանադրական կարգը ամենադեմոկրատականն ու առաջադիմականն էր: Ժամանակի արևմտահայ նշանավոր մտավորական Եղիա Տեմիրճիպաշյանը, «Հյուսիսափայլից» հետո ամենանշանավորը համարելով Սրվանձյանի «Մեղուն», գրում է. «Ունեցանք Մեղու, որ Ազգն սահմանադրական կյանքի պատրաստեց և Սահմանադրությունն՝ Ազգին...» («Նոր կյանք», 1, 1879, էջ 35):

Սրվանձյանի սահմանադրական պայքարի դեմոկրատիզմի ամենախոր արտահայտությունը աշխատավոր գյուղացիության և էսնաֆների սոցիալ-քաղաքական շահերի պաշտպանությունն է: «Ազգային սահմանադրությու՜ն...— գրում է հրապարակախոսը,—թշվառին արտասվաթոր աչքը սոսկ կը նայի, անհանդարտ սրտով ասոր կը սպասե, իր վերջին հույսը միա՜ն սա է. արդյոք իր կարոտակեզ փափագը պիտի լեցվի՞ շուտով...» («Մեղու», 1863, թիվ 225):

Հետևողական պայքար մղելով ազգային սահմանադրության հաղթանակի համար՝ Սրվանձյանը դավանում էր սահմանադրության համաժողովրդական կիրառման ընկերությունը. «Ազգային սահմանադրության սկզբունքը,— գրում է նա,— ժողովրդին վեհապետության սկզբունքն է, այն մեծ ու վսեմ սկզբունքը, առանց որուն իսկական հառաջադիմություն չկա մարդկության համար՝ առանց որուն մարդկային սեռը միշտ կաշկանդված պիտի մնա նախնի դարուց գերության մեջ և պիտի հեծի հավիտյան» (նույն տեղը, թիվ 224):

Հրապարակախոսի խորին համոզմամբ ազգային սահմանադրության կիրառումն է այն ուղին, որը պետք է հայ ժողովրդին հասցնի ազգային ինքնավարման և կյանքի բարվոքման: Սահմանադրության իրա-
կանացման ճանապարհին հակամետ ուժե-
րի և «հայադեմ բռնավորների» դեմ մղած
պայքարը Սրվանձյանը համարում է «Մեղ-
վի» ամենագլխավոր ծառայությունը: Սա-
կայն հասարակական գործչի ազնիվ պատ-
րանքը՝ կապված սահմանադրության
միջոցով ազգի բարեկարգման հետ, շուտով
դիմակայում է իրականությանը, Սր-
վանձյանը համոզվում է, որ թուրքական կա-
ռավարության «շնորհած» սահմանադրու-
թյան գործադրությունն արգելակվում է
նույն այդ կառավարության կողմից՝ զինա-
կից ունենալով հայ ռեակցիոն թևի ներկա-
յացուցիչների կատաղի դիմադրությունը:
Այնուհետև հիմնավորապես փոխվում է Սր-
վանձյանի վերաբերմունքը սուլթանական
ռեժիմի նկատմամբ: Բնականաբար, Սրվան-
ձյանի հասարակական-քաղաքական հա-
յացքների էվոլյուցիան տեղի է ունենում
ազգային սահմանադրության համար հրա-
պարակախոսի մղած պայքարի ընթացքում:

1860-ական թվականներից հետո, կանգնելով նալբանդյանական ուղու վրա, Սրվանձյանը վճռական անցում է կատարում դեպի արմատական հեղափոխական դեմոկրատիզմը: Նա որոշակիորեն տեսնում է ազգի սոցիալ-քաղաքական հակամարտությունները և վճռականորեն հրաժարվում ներազգային խաղաղ համակեցության պատրանքից: Աչքի առաջ ունենալով հայ ժողովրդին բախտակից այլ ազգերի՝ իտալացիների, լեհերի, բուլղարացիների և մյուսների ազգային-ազատագրական պայքարի օրինակը, Սրվանձյանը հրապուրվում է ինքնուրույն քաղաքական կյանքի նվաճման հեռանկարով: Նա հենց սկզբից ոգևորվում է իտալական հեղափոխական ազատագրական շարժմամբ և նրա ղեկավարներով, չափազանց մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում Գարիբալդիի ու Մաձինիի նկատմամբ: «Մեղուն» բազմաթիվ հոդվածներ է տպագրում Ջուզեպե Գարիբալդիի կյանքի ու պայքարի մասին:

1862 թվականին «Մեղուն» տպագրում է **Կարիպալտի զորավարին նամակը Բալերմոյի համալսարանին աշակերտացը,** որտեղ իտալական շարժման ղեկավարը կոչ է անում երիտասարդությանը զինվորագրվել ժողովրդի ազատության գործին և զգուշանալ թշնամիներից, որոնց նա «թշվառ մկներ» է անվանում. «Ձեզի կիյնա,— իր խոսքը նրանց է ուղղում Գարիբալդին,— ով ազգին ընտիր մասը, ձեզի կիյնա ոչ միայն ժողովրդին առաջնորդել սուրբ պատերազմներու մեջ, այլ և զանի կրթել, ձեր խորհուրդներովն զգուշացնել, որպեսզի նորեն մկները զինքը չը մոլորեցնեն»: Տպագրելով Գարիբալդիի կոչ-նամակը՝ Սրվանձյանը ցանկանում էր իտալական ժողովրդի ազատագրական պայքարի հաղթության փորձով ոգևորել հայ երիտասարդությանը և հուզավառել հայրենիքի ազատությանը զինվորագրվելու գաղափարով:

«Մեղուն» նույն խանդավառությամբ արձագանքեց հայ ժողովրդի ազատագրական շարժմանը՝ Զեյթունի ապստամբությանը: Զեյթունի հերոսամարտերը նա անվանեց «սուրբ պատերազմ» և կոչ արեց հայրենակիցներին մասնակցել հայրենիքի ազատության գործին:

Սրվանձյանը հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարին արձագանքում էր ո՛չ միայն մարտական հոդվածներով, այլև ազատաբաղձ բանաստեղծություններով, որոնց մեծ մասը արտատպում էր «Հյուսիսափայլից»: Տպագրելով Մ. Նալբանդյանի **Ազատություն, Մանկության օրեր, Իտալացի աղջկա երգը, Ապոլոնին** բանաստեղծությունները, Սմբատ Շահազիզի **Ազգային վիճակ,** Ռ. Պատկանյանի **Թե իմ պլնոր հերքս սնսային** և այլ հեղինակների ստեղծագործությունները՝ նրա նպատակն էր հուզավառել ժողովրդի ազատատենչ ոգին:

Այսպիսով, Սրվանձյանի հրապարակագրության մի կարևոր մասը ազատագուրկ հայ ժողովրդի քաղաքական ինքնագիտակցության զարթոնքի, ազգային համախմբվածության և ազատագրական ձգտումների տարփողումն էր. «Հայրենասիրություն, հայեր,— գրում է նա,— հայրենասիրություն, հոգ տանենք մեր հայրենյաց, եթե

կուզենք ապրել և մարդ ապրել... Թող կորչեն այսօրվա համար ապրող հայերը, որոնք և ոչ իսկ կարող են մինչև իրենց կենաց վախճանը տեսնելու» (նույն տեղը):

Որպես ժամանակի համակողմանի զարգացած ու առաջադեմ մարդկանցից մեկը, Սրվանձյանը դեմ էր ազգային ամեն մի սահմանափակության, ավանդույթների պատյանի մեջ ներփակվելուն, գտնում էր, որ ինչպես բոլոր ազգերի, հայերի համար ևս քաղաքակրթությունն անհրաժեշտություն է. «Ազգ մը, եթե կուզե անկե ետև ալ ապրիլ,— գրել է նա «Մեղվում»,— կամա ակամա անոր առջև խոնարհելու է, թեպետ լավագույն կըլլա իրեն համար կամավ անոր հնազանդիլը կամ զանի ինքը հրավիրելը... անկե ետև գոնե աշխատինք զանի ընդունելու»:

Մեծ է Սրվանձյանի դերը նաև արևմտահայ գեղարվեստական գրականության, թատերագիտության, գրական քննադատության բնագավառում: Նա գրել է բանաստեղծություններ, արձակ և դրամատիկական երկեր, թատերագիտական ու քննադատական հոդվածներ: «Մեղվի» էջերում տպագրված հայրենասիրական մի շարք բանաստեղծությունների հեղինակը Սրվանձյանն է: Նրա գրչին է պատկանում **Արիք, Հայկազունք** երգը, որ գրել է սահմանադրական շարժման ներշնչմամբ և որն ընդունվեց որպես ազգային հիմն:

XIX դարի 50—60-ական թվականներին արևմտահայ գրականության մեջ նոր էր կազմավորվում արձակի ժանրը: Հրապարակ էին գալիս առաջին ստեղծագործությունները, որոնք մեծ մասամբ գրվում էին թարգմանական գրականության ազդեցությամբ: Բնականաբար արևմտահայ գրական գործիչները (Ստ. Ոսկանյան, Գր. Չիլինկիրյան, Մ. Մամուրյան, Արմենակ Հայկունի, Հովհ. Հիսարյան և ուրիշներ) առաջին հերթին մտահոգված էին ազգային գրականության ստեղծմամբ: Ամենայն սրությամբ զգալի էր այնպիսի գրողի պահանջը, որն «իր հայրենակիցներուն կյանքովը կապրի», որի ստեղծագործության արդյունքը լինի «ո՛չ այս, ո՛չ այն ազգին գրականության ընդօրինակությունն կամ հետևությունը,— այլ լոկ ի՛ր հանճարին ծնունդը, ի՛ր ազգային էության մասը» («Արևելյան մամուլ», 1971, № 1, Մ. Մամուրյան, **Իվանոեի** թարգմանության առաջաբանը):

Սրվանձյանի «Մեղուն» մասնակցեց արևմտահայ վիպագրության կազմավորմանը: Նրա էջերում լույս տեսան **Պանդուխտ ի պանդոկ մահու մահճին մեջ** և **Անհիձա**, **սեր անպսակ** վիպակները, **Բարեպաշտ տղաք** խորագիրը կրող պատմվածաշարը, որոնք արձագանքում էին այդ տարիների հասարակական-բարոյական կարևոր խնդիրներին: Սրվանձյանի գրչին է պատկանում **Առանձար Ամատունի** պատմական ողբերգությունը, որի բեմադրությունը ջերմ ընդունելություն է գտել և համարվել է բացառիկ իրադարձություն արևմտահայ դրամատուրգիայի պատմության մեջ:

Գեղարվեստական գրականության ասպարեզում Սրվանձյանը մեծ դեր է խաղացել իբրև երգիծաբան: «Մեղվի» էջերում է սկզբնավորվում արևմտահայ երգիծաբանությունը, որի հետագա զարգացողն ու կատարելագործողը եղավ Հակոբ Պարոնյանը: Սրվանձյանը խորապես գիտակցում և բարձր էր գնահատում երգիծանքը, որպես հասարակության դաստիարակչական ու գաղափարական պայքարի զենք: Նրա կարծիքով երգիծանքի ներազդեցությունը շատ ավելի մեծ է, քան գիտական-փիլիսոփայական աշխատություններինը: «Էն ավելի լուսավորյալ և էն քաղաքակիրթ ազգերը,— գրում է նա,— հատկապես ժողովրդյան և տերության վարմանց պակասությունները ծաղրելու համար լրագիրներ ունեն, և այն ազգերը անանկ համոզված են և իրավամբ, թե՝ այն լրագիրներու մեկ թերթը բարոյականի դասատու փիլիսոփայի մը մեկ հատոր գրքեն ավելի ազդեցություն և արդյունք ունի» («Մեղու», 1857, թիվ 13):

Սրվանձյանն իր գաղափարական-քաղաքական պայքարում, ինչպես նաև կենցաղում «ազգին մեջ եղած պակասությունները, նախապաշարումները» քննադատելիս ընտրում է ծիծաղի խարազանող զենքը: Բացի հրապարակախոսական երգիծախառն հոդվածներից (հատկապես ուղղված Չամուռճյանի դեմ), Սրվանձյանը գրել է կատակերգություններ (**Ժողասին վաստակի միջոցները, Մտացածին ձուաձեղ մը, Լուսնի փողոցը** և այլն) և **Մենք կը գոցենք, Մեղուն կը բանա** վերնագրով հայտնի ոտանավորը, որտեղ մտրակվում են «Մեղվի» հակառակորդները:

Թատերական արվեստի զարգացման բնագավառում Սրվանձյանն առաջնորդվում է «Թատրոնը պետք է ճանչնալ որպես քաղաքակրթյալ ազգերուն մեկ դրոշմը» սկզբունքով: «Մեղվում» հրապարակելով Մ. Նալբանդյանի **Ազգային թատրոն Պոլսի մեջ** հոդվածը, Սրվանձյանն այնուհետև բազմաթիվ հոդվածներ է գրում պոլսահայ թատրոնի վիճակի ու զարգացման խնդիրների

վերաբերյալ: Նա մեծապես կարևորում է նյութի ընտրությունը, դերասանական կադրերի առկայությունը, նրանց մտավոր զարգացումն ու կատարողական վարպետությունը: «Մեզի համար թատրոնը զորավոր միջոց մըն է հոգիները բարձրացնելու,— գրում է Սրվանձյանը Խ. Գալֆայանի **Արշակ Բ** ողբերգությանը նվիրված անստորագիր հոդվածում,— սրտերը վառելու, գեղեցկին զգացումը զարգացնելու և առաքինության գաղափարը ժողովրդին ընտելացնելու համար»: «Արևելյան թատրոնի» հիմնադրման օրից (1861 թ.) Սրվանձյանն արձագանքում և լուսաբանում է նրա համարյա բոլոր բեմադրությունները: «Մեղուն» անդրադարձել է Մ. Պեշիկթաշլյանի **Վահան Մամիկոնյան** և **Անձնասպան իշխան** պատմական դրամաներին, Խ. Գալֆայանի **Արշակ Բ** ողբերգությանը և **Ալաֆրանկա** կատակերգությանը, Թ. Թերզյանի **Սանդուխտ կույս** դրամային, իտալացի Սիլվիո Բելիքոյի **Ֆրանչեսկո դա Ռիմինի** ողբերգությանը և բազմաթիվ այլ ներկայացումների: Սրվանձյանն իր հոդվածներով ո՛չ միայն զարգացնում էր ազգային թատրոնի դեմոկրատական առաջադեմ սկզբունքները, այլև արվեստի նկատմամբ ճաշակ սերմանում և նպաստում հասարակության գեղագիտական դաստիարակության գործին:

Հարություն Սրվանձյանի՝ XIX դարի հայ մշակույթի, լուսավորական և ազատագրական շարժման ամենանշանավոր գործիչներից մեկի, կյանքը և գործունեությունը առավել գնահատվեց և բազմակողմանի ուսումնասիրվեց սովետական կարգերի օրոք: Գրվեցին հոդվածներ, աշխատություններ, մենագրություն՝ սովետահայ գրականագետների և պատմաբանների կողմից (Աշ. Հովհաննիսյան. Աս. Ասատրյան, Ս. Բազյան, Գ. Ստեփանյան, Մ. Ներսիսյան և ուրիշներ): Առաջին անգամ հրատարակվեց նրա հրապարակախոսական երկերի ստվարածավալ ժողովածուն: Սրվանձյանի գրական հարուստ ժառանգությունն իր արժանի տեղը գրավեց հայ գրականության և հասարակական-քաղաքական մտքի պատմության ոլորտում:

Հարություն Սրվանձյանին՝ այդ անձնվեր մարտիկին, ժամանակին բարձր է գնահատել Միքայել Նալբանդյանը: Նշանավոր իր **Ուղերձ**-ում հեղափոխական դեմոկրատն իր գաղափարակից ընկերոջը ներկայացնում է որպես ժողովրդանվեր գործիչ, որ պատրաստ է իջել ազգի դարավոր խավարը ցրելու և նրա տառապանքներին զորավիգ լինելու.

«Տավրոսից Այրարատ, Բոսփորից
Ախթամար,
Քո տեսած, քո պատմած թշվառությունք
անհամար:
Ո՛վ սրբեց նեղվածի արտասուք աչերից,
Ո՛վ ողբաց, բողոքեց, երբ խլեցին հացն
որբից»:

«ՄԱՐԴԻԿ ԵՎ ՊՈԼԻՄԵՐՆԵՐԸ»*

ԱՅՍ ԽՈՐԱԳԻՐՆ ՈՒՆԻ Մոսկվայում լույս տեսած՝ Մարտին Սիմոնի Վարդանյանի գրչին պատկանող գիրքը:

Հեղինակը շնորհակալ և իրոք կարևոր մըտահղացում է կենսագործել, վճռելով զանգվածային ընթերցողին պատմել գիտության ու արտադրության մեծ առաջընթացի մասին, առաջընթաց, որը կատարվել է պոլիմերների կիրառման բազում ոլորտներում:

Չմոռանանք կանխավ նշել, որ գրախոսվող այս գիրքն իր առաջին բարձր գնահատականն է ստացել «Առաջաբանի փոխարեն» երկէջ հատվածում, որտեղ կարդում ենք. «Լինելով Կուսկովոյի քիմիական գործարանի դիրեկտոր, Մ. Վարդանյանը դրսևորեց նախաձեռնություն ու հեռատեսություն, երբ առաջարկեց գործարանը դարձնել նոր տիպի թերմոպլաստիկական զանգվածների ստացման և արտադրման յուրահատուկ փորձնական լաբորատորիա: Հիրավի, Կուսկովոյում ստեղծվեց արտասովոր մի ձեռնարկություն, որն օժտված էր գիտահետազոտական հաստատության հատկանիշներով: Գործարանը մշակում էր նոր պոլիմերային նյութեր, ստեղծեց դրանց տեխնոլոգիական և արտադրական բազան, որը կարճ ժամանակամիջոցում կարգավորեց դրանց մեծ տոննաժի թողարկումը: Նոր պլաստմասսաների թողարկման տեխնոլոգիան կատարելագործելուց հետո գործարանն իր էստաֆետը հանձնեց մյուս ձեռնարկություններին:

Ինչպես այժմ են ասում, այդ էքստրեմալ պայմաններում երեսուն տարի շարունակ Վարդանյանը իրեն դրսևորեց ո՛չ միայն իբրև այրակյամ, ձեռներեց ադմինիստրատոր ու քիմիական արտադրության կազմակերպիչ, կոլեկտիվի հոգատար ղեկավար և կուսակցության իդեալներին անսահման նվիրված կոմունիստ, այլև որպես ուսյալ անձնավորություն: Վարչական աշխատանքներով միշտ ծանրաբեռնված, նա կարողանում էր դա զուգակցել իր գիտական գործունեության հետ: Գրչակցելով ինքնուրույն և այլ հետազոտողների հետ՝ նա ստեղծեց մի քանի նոր պոլիմերներ, այդ թվում և ամենաերևելի համապոլիմեր ֆորմալդեհիդը՝ դիոքսոլանով հանդերձ:

Այս տողերի հեղինակ՝ ՍՍՀՄ քիմիական արդյունաբերության մինիստր, այժմ ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ Լ. Ա. Կոստանդովը շեշտում է, որ Մ. Վարդանյանի Մարդիկ և պոլիմերները աշխատությունը ոչ այնքան վերաբերում է սովետական դիրեկտորի առօրյա աշխատանքին, որքան այն մարդկանց, ովքեր տեխնիկական պրոգրեսի արարողներն են հանդիսացել Կուսկովոյի ստվարամարդ կոլեկտիվում:

Ահա թե ինչու ընկեր Կոստանդովը, հանձնարարելով ընթերցողներին կարդալու այս երկը, նշում է, որ կհետաքրքրի ո՛չ միայն մասնագետներին, այլև ընթերցող հոծ զանգվածներին, որովհետև այն բովանդակում է մարդկային գործունեության հետաքրքրագույն մարզերից մեկին վերաբերող իմացական շատ նյութեր:

ՍՍՀՄ քիմիական արդյունաբերության ձեռնարկությունների շարքում իր պատվավոր տեղն ունի Կուսկովոյի քիմիական կոմբինատը, որը հետպատերազմյան վեց հնգամյակների ընթացքում անընդմեջ ղեկավարել է արտադրության ականավոր կազմակերպիչ, քիմիկոս Մարտին Վարդանյանը:

Ուշագրավ է Մ. Վարդանյանի կյանքի ուղին: Անսովոր և նախանձելի ճակատագիր է ունեցել նա կուսկովյան տարիներին. լիներ աշխատանքից կարճատև հանգստի պահին, թե պատերազմի ծանր տարիներին, և՛ Մոսկվայում, և՛ հեռավոր Նովոսիբիրսկում, և՛ ամենուր նա կարոտով ու հպարտությամբ է հիշել իր հարազատ ծննդավայրը՝ Լենինականը, իր կատակասեր, սրամիտ հայրենակիցներին, մանկության ընկերներին:

«Ավելի խոր ծանոթանալով քիմիական արտադրությանը,— գրում է հեղինակը,— համոզվեցի(?)... կացա, որ ամենից շատ ինձ հրապուրում է քիմիական արդյունաբերության նոր ճյուղը՝ օրգանական սինթեզի քիմիան, պոլիմերների և պլաստմասսաների քիմիան»:

Պատերազմը դեռ չէր ավարտվել, բայց Մարտին Վարդանյանը մտածում էր գործարանի հետպատերազմյան վերակառուցման մասին:

Վարդանյանը մեծ տեղ էր հատկացնում գիտության և արտադրության կապին: Նա գործնական կապեր էր հաստատել ականավոր գիտնականներ Ս. Ուշակովի, Ն. Ենիկոլոպովի, Ե. Շոլովի, Ա. Անդրիանովի և ուրիշների հետ: Եվ այդ կապն այն խոշոր լծակներից էր, որի շնորհիվ գործարանում իրագվեց շատ արժեքավոր պոլիֆորմալդեհիդի, սիլիցիում— օրգանական միացությունների, սինթետիկ ֆորմալինի արտադրությունը:

Կուսկովոյի գործարանում երեսնամյա գործունեության ընթացքում դրսևորվեցին Մարտին Սեմյոնովիչի ընդունակությունները որպես արտադրական կոլեկտիվի հմուտ ղեկավար ու դաստիարակ:

Մարդիկ և պոլիմերները գրքում զգալի տեղ է հատկացված արտադրության կառավարման հարցերին, ղեկավարի դերին. քննադատված է ղեկավարման այն մեթոդը, որի հետևանքով հասարականեմացվում են կոլեկտիվի, նրա հասարակական կազմակերպությունների դերն ու նշանակությունը: Այստեղ կարևորված են աշխատողների նկատմամբ բարոյական ու նյութական խրախուսման հարցերը, կոլեկտիվում առողջ մթնոլորտի ստեղծումը: Դրա մասին է վկայում բանվորական դինաստիաների առկայությունը Կուսկովոյի գործարանում: Բանվորների մի քանի սերունդներ ամուր կապված են գործարանի հետ:

Կուսկովոյի քիմիական գործարանի դիրեկցիայի, կուսկոմիտեի և գործարկոմի մշտական հոգատարության շնորհիվ բարելավվել են աշխատավորների կուլտուր-կենցաղային պայմանները, բարձրացել է նրանց կենսամակարդակը: Վերջինս իր հերթին նպաստել է կադրերի ամրապնդմանը, նրանց տեխնիկական ու գիտական մակարդակի բարձրացմանը, արտադրական և գիտատեխնիկական բարդ պրոբլեմների լուծմանը:

Բավական է ասել, որ 1971 թ. Կուսկովոյի քիմիական գործարանը թողարկեց 1 մլն տոննա ֆորմալին, որի հիման վրա արդյունաբերությունը երկրին տվեց միայն 2 մլն տոննա ֆենոլ-ֆորմալդեհիդային խեժեր, մամլափոշիներ և այլ տեսակի արտադրանքներ:

ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1981—1985 թթ. հիմնական ուղղություններում հատուկ տեղ է հատկացվում նավթի հիման վրա ստացվող նյութերի արտադրության ավելացմանը: Այդ տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի պոլիստիրոլը: Այդ արժեքավոր պոլիմերը Սովետական Միությունում մշակվել և ստացվել է Կուսկովոյի քիմիական գործարանում, 1948 թ.: Վարդանյանի անմիջական նախաձեռնությամբ գործարանում ստեղծվեցին այդ պոլիմերի և դրա սոպոլիմերների նորանոր ձևափոխություններ, որոնք լայնորեն կիրառվում են տնտեսության տարբեր բնագավառներում: Միանգամայն թափանցիկ պոլիստիրոլը լայնորեն կիրառվում է ռադիոտեխնիկայում, էլեկտրոնիկայում ու կենցաղում: Դրա հիման վրա կազմակերպվել է զանազան ամանեղենի, ջահերի, թաղանթների, փաթեթանյութերի արտադրությունը: Պոլիստիրոլային թաղանթի լայն օգտագործման շնորհիվ մեր երկրում ստեղծվել է հզոր կոնդենսատորային արդյունաբերություն, որը, իր հերթին, խթանում է ռադիոարդյունաբերության և էլեկտրաարդյունաբերության, էլեկտրոնիկայի և ժամանակակից տեխնիկայի այլ ճյուղերի զարգացմանը: Պոլիստիրոլային թելերն օգտագործվում են հիմնականում որպես մեկուսիչներ:

Տասնմեկերորդ հնգամյակում մեր երկրում անհամեմատ մեծ զարգացում է ապրելու տարբեր տեսակի սինթետիկ մանրաթելերի արտադրությունը: Նախատեսվում է 1985 թ. քիմիական մանրաթելերի և թելերի արտադրությունը հասցնել 1,6 մլն տոննայի: Դրանցում իր արժանի տեղն ունի արտադրության մեջ, կենցաղում լայնորեն կիրառվող լավսանե մանրաթելը, որի հիմնական արտադրողներից մեկը Կուսկովոյի քիմիական կոմբինատն է: Այն հաջողությամբ փոխարինում է ներմուծվող թաղանթին և ավելի թանկարժեք լաքամետաքսին, որի շնորհիվ հնարավոր դարձավ տնտեսել մեծ քանակությամբ բնական մետաքս:

Կուսակցությունը և կառավարությունը ներկայումս մեծ կարևորություն են տալիս սև և գունավոր մետաղներին փոխարինող սինթետիկ նյութերի արտադրությանը:

Համաշխարհային պրակտիկայում պոլիացետալների 80 տոկոսից ավելին կիրառվում է մեքենաշինության մեջ՝ որպես պողպատների, գունավոր մետաղների և համաձուլվածքների փոխարինիչներ, իսկ մնացած 20 տոկոսը փոխարինում է փայտին և ջերմառեակտիվ պլաստիկներին:

Մ. Վարդանյանի գրքի ենթավերնագրերից մեկը կրում է Կուսկովցիները և երևանցիները խորագիրը: Եվ այդ պատահական չէ: Նրա կյանքը սերտորեն կապված է Հայաստանի քիմիական արդյունաբերության ստեղծման պատմության հետ: Մեծ է եղել Մ. Վարդանյանի օգնությունը Երևանում սինթետիկ կաու-

* М. С. Варданян «Люди и полимеры». М., Изд. «Моск. рабочий», 1981 г.

չուկի արտադրության կազմակերպման գործում։

1938—1939 ուստարում Երևանում պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քիմիական ֆակուլտետում ստեղծվում է 16 ուսանողներից կազմված մի խումբ, որոնք պետք է անցնեին պլաստմասսաների արտադրության տեխնոլոգիայի լրիվ դասընթացը։ Վարդանյանը մեկ տարով գործուղվում է Երևան՝ այս դասընթացներում դասավանդելու, աշխատելով որպես քիմիական ֆակուլտետի դեկան։ Հատկանշական է, որ այդ խմբից 10 ուսանողներ դիպլոմային աշխատանքը պաշտպանում են «Վինիլացետատ» թեմայով։ Մեծ եղավ Վարդանյանի անեցրած կադրերի հետագա ներդրումը Հայաստանի քիմիական արդյունաբերության զարգացման գործում։

Կուսկովոյի քիմիական գործարանում վինիլացետատի արտադրության կազմակերպումից հետո սկսվում է այդ երկու գործարանների սերտ բարեկամությունը։ Երևանի քիմիագործները՝ապարատավարները ու լաբորանտները, ինժեներները ու տեխնիկները իրենց պրոֆեսիոնալ հմտությունը բարձրացնելու նպատակով եղան Կուսկովոյի գործարանում։ Գործարանի ինժեներատեխնիկական աշխատողները օգնեցին Երևանում ացետալդեհիդի, բացախաթթվի, պոլիվինիլբութիրալի արտադրության կազմակերպմանը։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարին ներկայացրած հաշվետու զեկուցման մեջ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, էկոնոմիկայի կառավարման մեթոդների կատարելագործման մասին խոսելիս, հանգամանորեն անդրադառնալով ղեկավարի, արտադրության հրամանատարի և իր ենթակաների փոխհարաբերության հարցերին, ասաց, որ ղեկավարներին մեծ իրավունքներ են տրվում նրա համար, որ նրանք լրիվ օգտագործեն դրանք։ Բայց ամեն մի ղեկավար պետք է մշտապես հիշի իր պատասխանատվությունը կուսակցության ու ժողովրդի հանդեպ, պատասխանատվությունն իր ղեկավարությանը վստահված մարդկանց հանդեպ։

Մարդիկ և պոլիմերները գիրքն ընթերցելիս մեր առջև հառնում է Մ. Ս. Վարդանյանի՝ արտադրության այդ հմուտ ղեկավարի ու դաստիարակի, անզուգական կերպարը։ Այդ գիրքն անշուշտ լայն ընդունելություն կգտնի ընթերցողների շրջանում։ Քանի որ հասարակական մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում, ցանկալի է այն հրատարակել նաև հայերեն։

Ս. Հ. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Адрес редакции: 375033, Ереван-33, ул. Барекамутян 59 г.

Խմբագրության հասցեն՝ 375033, Երևան—33, Բարեկամության 59 գ։ Հեռախոսներ՝ գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ 27—25—29, պատ. քարտուղար՝ 27—12—92, պրոպագանդայի և էկոնոմիկայի բաժիններ՝ 27—37—80, կուսակցական կյանք և կուլտուրայի բաժիններ՝ 27—19—80, գրական աշխատողներ՝ 27—60—64։

Հանձնված է շարվածքի՝ 13.10.81—25.10.81։ Ստորագրված է տպագրության՝ 4.11.81։ ՎՖ 10385։ Ֆորմատ՝ 70×108 1/16։ Տպագրություն՝ բարձր։ 8,4 պայմանական տպ. մամ., 9,4 հրատ. մամ.։ Տպաքանակ՝ 15.832 Պատվեր՝ 2270։

Հկկ Կենտկոմի հրատարակչության տպարան, Երևան 23, Օրջոնիկիձեի պող. № 2։
Типография издательства ЦК КП Армении.
Ереван-23, пр. Орджоникидзе, 2.

ԻՆՉ ԿԱՐԴԱԼ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ— Երկերի լիակատար ժողովածու։ Պետություն և հեղափոխություն։ *Հ. 33։ «Հայաստան» հրատ., 1981։*

Կ. ՄԱՐՔՍ, Ֆ. ԷՆԳԵԼՍ. Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ— Պրոլետարիատի դիկտատուրայի մասին։ *«Հայաստան» հրատ., 1981*

Ժողովածուում զետեղված են մարքսիզմի կլասիկների այն երկերը կամ երկերից հատվածներ, որոնցում շարադրված է նրանց ուսմունքը պրոլետարիատի դիկտատուրայի մասին։

Խ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ.— Կոմունիզմի կառուցումը և սովետական դեմոկրատիայի հետագա զարգացումը։ *«Հայաստան» հրատ., 1981։*

Գրքում քննարկվում են սովետական դեմոկրատիայի զարգացման հրատապ հարցերը, դրա փուլերը, ուղիներն ու հեռանկարները։ Փաստական նյութի հիման վրա ցույց է տրվում պրոլետարական դեմոկրատիան համաժողովրդականի վերածելու պրոցեսը։ Հատուկ ուշադրություն է նվիրվում սոցիալիստական պետականության զարգացման գլխավոր ուղղությանը, սոցիալիստական դեմոկրատիայի համակողմանի ծավալմանն ու կատարելագործմանը։

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ— Հայ դեմոկրատական-առաջադիմական մարքսիստական միտքը Ռուսաստանի և ռուս ժողովրդի մասին։ *(Ակնարկներ հայ հասարակական մտքի պատմությունից)։ «Հայաստան» հրատ., 1981։*

Աշխատության չորս բաժիններում զետեղված ակնարկներում համառոտակի ամփոփված են հայ դեմոկրատական-լուսավորական մտքի (Խ. Աբովյան), հեղափոխական-դեմոկրատական մտքի (Մ. Նալբանդյան) և հայ մարքսիստ-լենինյանների հայացքները հիշյալ պրոբլեմի վերաբերյալ։

Национальная политика КПСС. Очерк историографии. М., Политиздат, 1981.

Հեղինակային կոլեկտիվը վերլուծել է մարքսիզմ-լենինիզմի դասականների աշխատությունները, ՍՄԿԿ հիմնական փաստաթղթերը, քննարկել կուսակցության ազգային քաղաքականության պատմագրության պրոբլեմները զարգացած սոցիալիստական հասարակության կառուցման և աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու շրջանում։

Գրքում քննադատված են ՍՄԿԿ ազգային քաղաքականության բուրժուական կեղծարարները։

Об охране окружающей среды. Сборник документов партии и правительства. 1917—1980 гг. Изд. 2, доп. М., Политиздат, 1981

Ժողովածուում զետեղված են կուսակցության և կառավարության հիմնական փաստաթղթերը ՍՍՀՄ-ում բնության գիտական օգտագործման ու պահպանման կազմակերպման վերաբերյալ։ Շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում կոմունիստական կուսակցության և սովետական պետության սկզբունքային ու հետևողական քաղաքականության վկայությունն են դրանք։

Аграрная политика социалистических стран на современном этапе. М., Политиздат, 1981.

Գիրքն արգասիք է ԲԺՀ-ի, ՀԺՀ-ի, ԳԴՀ-ի, ՄԺՀ-ի, ՌՍՀ-ի, ՍՍՀՄ-ի, ՉՍՍՀ-ի գիտնականների և կուսակցական գործիչների համատեղ աշխատանքի։ Լուսաբանված է եղբայրական կուսակցությունների ագրարային քաղաքականության կենսագործման համակողմանի բեղմնավոր փորձը, նրանց համագործակցությունն ու փոխօգնությունը էկոնոմիկայի ագրարային սեկտորում արտադրաուժերի զարգացման և արտադրահարաբերությունների կատարելագործման մարզում։

В. КУРОЕДОВ — **Религия и церковь в Советском государстве.** М., Политиздат, 1981.

ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդին առընթեր կրոնական գործերի խորհրդի նախագահ Վ. Ա. Կուրոեդովի գրքում քննարկվում են ՍՍՀՄ-ում կրոնական միավորումների իրավական վիճակի հետ կապված բազմաթիվ պրոբլեմներ։ Հեղինակը բացահայտում է կրոնական պաշտամունքի վերաբերյալ սովետական օրենսդրության էությունը, ցույց տալիս, թե ինչպես է գործնականում իրականացվում խղճի ազատության լենինյան սկզբունքը մեր երկրում։ Գիրքը յուրովի մի հակահարված է բուրժուակղերական կեղծարարներին։

Գինը՝ 20 կ.
Индекс 77783
ISSN 0130—8114

Գիտության և տեխնիկայի նորություններ

ՋՐԻ ԱՆԱԿՆԿԱԼՆԵՐԸ

Բնական գազի միջինասիական գիտահետազոտական ինստիտուտի (Տաշքենդ) գիտնականներն ստեղծել են յուրօրինակ սարք, որում սովորական ջրմուղի ջուրը էլեկտրահոսանքի օգնությամբ ակտիվացվում է այնպես, որ մի դեպքում ջուրը դառնում է խտացրած ալկալի, մի այլ դեպքում՝ խտացրած թթու։ Ակտիվացված ջուրն սկզբում օգտագործվում էր հորատման լուծույթ պատրաստելու համար։ Արդյունքը շատ անակնկալ էր. ջուրը հաջողությամբ փոխարինում է այն հավելանյութերին, որ հարկ էր լինում ավելացնել լուծույթին, դրան համապատասխան հատկություն հաղորդելու համար։ Ջրի ալկալիությունն ու թթվությունը անփոխարինելի հատկություններ են ցեմենտի արտադրության մեջ, հանքի հարստացման, բույսերի բուժման, մթերքների պահպանման, կաթնաշոռի պատրաստման, ինչպես և գյուղատնտեսական վնասատուների դեմ պայքարելու համար։

Ակտիվացված ջուրն արագ բուժում է վերքերը, բերծվածքները, ինչպես և օգտագործվում է որպես լոսիոն, կոշտուկներ, արևայրուքներ բուժող միջոց և իջեցնում է օրգանիզմի թթվայնությունը։

Տաշքենդի համամիութենական վիրաբուժական ֆիլիալի մասնագետները փորձարկում են ակտիվացված ջուրը բժշկության մեջ կիրառելու նպատակով։

ՍՏՈՐԳԵՏՆՅԱ ԱՐԱԳԸՆԹԱՑ

Տրանսպորտային շինարարության մինիստրության և ծանր ու տրանսպորտային մեքենաշինության մինիստրության մասնագետների ստեղծած համալիրը բաղկացած է երկու մեքենայից։ Թունելահորատանցման KT—1—5,6 կոմբայնը լրիվ մեքենայացնում է հանքապարների մշակումը, դրանց դուրս բերումը թունելից և վագոնիկների բարձումը։ Կոմբայնի արտադրողականությունը ժամում 90—100 խմ ապար է, մի քանի անգամ ավելի այժմյան լավագույն հորատող մեքենաներից։ Թունելի ամրաերեսարկման կոնստրուկցիան հնարավորություն է ընձեռում հրաժարվելու ծանր ու ոչ անվտանգ ձեռքի աշխատանքից, հինգ անգամ կրճատելու մոնտաժման ժամանակը, հասցնելով այն 8—10 րոպեի։ Դրա շնորհիվ օղակաշերտի երեսարկումը կատարվում է հանքաշերտի մշակման հետ միաժամանակ։

Հորատանցման նոր տեխնոլոգիան ներդրված է Լենինգրադի մետրոպոլիտենի և կոմունալ նպատակներով փորվող թունելների շինարարության ասպարեզում։

ՍՆՆԴԱՄԹԵՐՔՆԵՐԻ ՆՈՐ ՓՈԽԱԴՐԱՆՂԱՆԱԿ

ԳԴՀ-ի «Գլաս-Կերամիկա» հանրահայտ կոմբինատի մասնագետներն (քաղաք Իլմենաու) ստեղծել են յուրօրինակ նախագիծ, ըստ որի ձեռնարկությունը սննդարդյունաբերության համար պատրաստում է «Ռագոտերմ» մակնիշի խողովակներ բորասիլիկատային ապակուց։ Մրգահյութը, գարեջուրը, խմորը, արգանակը, բուսայուղը, կաթը դրանց միջով պոմպի օգնությամբ քաշելու փորձ արդեն կա։ Խտացված օդի միջոցով հիգիենիկ ապակե խողովակներով փոխադրվում են նաև շաքարավազը, ալյուրը, հացահատիկը, ծխախոտ, չոր համեմունքներ։ Նախատեսված է նաև բանջարեղենի պահեստներից ապակե խողովակաշարով պահածոների գործարան փոխադրել կարտոֆիլ, գազար, բազուկ։ Առավելությունն այն է, որ բանջարեղենը խողովակներում հիանալի լվացվում է ջրով։ Թեթևակի փչացածները մրրկայնության շնորհիվ ենթարկվում են ինքնաոչնչացման։ Երկրորդ առավելությունը՝ այս ողջ աշխատանքը, անկախ կլիմայական պայմաններից, ղեկավարում է մեկ մարդ՝ կանգնած կառավարակետի մոտ։